

**EESTI RAHVA
MUSEUMI
AASTARAHVA**

VI

EESTI RAHVA MUUSEUMI
AASTARAAMAT

VI

EESTI RAHVA
MUUSEUMI
AASTARAAMAT

VI

1930

Fr. R. Kroszwaldim.
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

TARTU 1931

EESTI RAHVAA
MUSEUM

LAAS TÄRÄÄMÄT

Ar931

Eesti
Fr. R. Gutzwaidi nim.
AR Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

1562

LIHAHEIDE EESTIS.

Lihaheide või vastlapäev on katoliku kiriku kevadpaastu alguspidu, millesse on liitunud hingedeteenistusse kuuluvaid talitusi. Paastu alguspeona oli uueaegne vastlapüha aasta tähtsamaid. See koosnes kolmest paastueelsest päevast, millest suurim oli vastlapäev, ladina k. *quingagesima*.

Keskaegsesse vastlapäeva veetmisesse liitus eri lõbustusi: näokattepidusid, tantsuõhtuid ja mitmesuguseid muid nalju, millest hiljem arenes karneval. Eestis üldiselt levinud rahvapärast maa-karnevali ei tunta.

Protestantlikes mais oli kaua üldiseks kombeks vastlanäitemäng, mida esitasid üliõpilased ja käsitöölised. Eestis puuduvad vastlanäidendite kohta teated, kuna leidub väheseid andmeid vastlamängudest, nagu vurri (urriluu) laskmine, seatapmine, kelgu peitmine, vastla kottiajamine j. t.

Kogu Eestis on laialt tuntud mäest liulaskmine ja vastlasõit linaseemne kotil. Sellest ennustati mitte üksi head lina ja kanepit või tursapüügi õnne, mis tuntud Saaremaal, vaid head aastat üldse.¹ Sinna poole viitavad ka soome liulaskmise rohked ended karjast ja põllusaadustest.

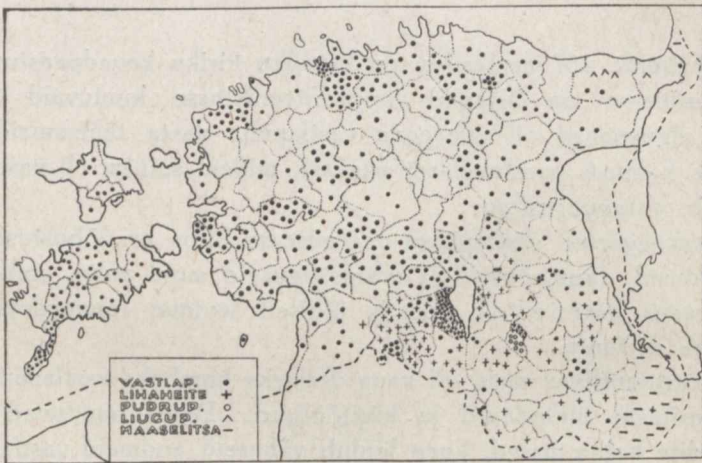
Päeva nimi.

Kevadpaastu alguspidu kutsutakse Eestis järgmiselt: *vastlapäev* ~ *vasklapäev*² ~ *vastlabe*. Eesti rootslased: *fastlastistan*³ ~ *fastgångstistan*.⁴ Vastlapäeva nimi, võrdle saksa k. *fasten*, *fastlag*, on

¹ H I 6, 606 (98) < Vastseliina. ² H II 16, 303 (5) < Kose. ³ ERA Rootsi 1, 190 (30) < Risti. ⁴ ERA Rootsi 1, 231 (38) < Noarootsi.

germaani algupära ja peetakse tõenäoliselt uuslaenuks ala-saksa murdest¹. Göseken'i sõnastikus esineb veel *wastlāwent*, *wastlāwi* vastlaõhtu tähenduses.² Endisel ajal kutsuti märtsikuud *vastla-kuuks*.

Edasi esineb Eestis vastlatoimingulist tuletatud kolm nime: *lihaheide*, *pudrugäe*[v] ja *liugupääv*.³ *Lihaheite* päeva nimetus tähendab liha kõrvale heitmist, jätmist, lihast loobumist või paastu algust, võrdle läti k. *metenis*, *metina*, sõnast liha (murdeti ka *vastalāvji*), vene k. *мясо*, vastlapäeva tähenduses. *Lihaheite* nimetus esineb analoogiliselt muinasladina k. *carnisprivium*.⁴ Praegu esineb lihaheite nimi peamiselt meil Lõuna-Eestis, kuid selle esinemisala on

Pilt 1. Vastlapäeva nimede leving Eestis.
ERA kogude põhjal.

nähtavasti olnud kunagi suurem. Nimetuse jälgi leidub isegi Läänemaal (Võrdle kaarti *pildil 1*).

Pudrusöömise ja liugumise toimingust tuletatud pudrupäeva ja liupäeva nimed esinevad kitsal piiratud alal, ainult paaris Tartumaa ja Virumaa kihelkonnas.

Vene *масляница* nimetus esineb Peipsi venelastel *маслина*, Petseri venelastel *масляна*, Eesti-Ingeris *maaslitsa*, Setus ja osalt Lõuna-Eestis: *maasselitsa* ~ *maassenitsa* ~ *maslitsa* ~ *maasnitsa*⁵ kujul.

¹ Setälä, Bibl. verz., lk. 57—58, 77. ² Wiedemann, EWb. ³ H II 8, 48 (8) < Jõhvi. ⁴ Mikkola, Ber., lk. 32. ⁵ ERA II 31, 513 (1) < Puhja.

Vastla toidud ja joogid.

Puder. Eestis kui Soomes on vastlapäeval eriliselt valmistatud toidud. Hommikul enne päikese tõusu keedeti paksu odraputru. Siis kasvasid head odrad¹ ja suvel saadi palju marju.² Söömisel ei tohtud otsida lihatükke pudru seest, muidu tuhnisid sead kartulid üles³. Kanadele anti putru ühte õlest tehtud rõngasse, et nad ühte pessa muneksid.⁴ Pudru keetmisel oli vastlapäeva kohta suur tähendus, kuna paiguti kogu päeva *pudrupäevaks* nimetati.⁵

Mäll. Bliinid. Lõuna ajal söödi *mälli*, s. o. leivakannikaid ühes lihast välja keenud rasvaga.⁶ Lihast tehti *piisi*, *pirskit*⁷ või *bliine*, siis kasvasid nii laiad kapsalehed kui bliinid.⁸

Seajalad. Leem. Õhtuks keedeti ilma tangudeta⁹ oa- või herne-suppi seajalgadega. Seajalg, magunahk,¹⁰ lehma või sea rind¹¹ oli viimase liha tunnuseks,¹² kuna selle järele algas paast. Juba sügisel pandi lihanõu põhja seajalad, mis pidi näitama, et liha on otsas.¹³ Kes vastlapäeva järele veel liha söi, sellel kasvasid täid selga.¹⁴

Sel ajal kui seajalad keesid, ei tohtud kedrata, muidu said urriluud kõverad.¹⁵ Seajalgade söömine ennustas head seapidamise edu,¹⁶ õnne,¹⁷ palju suuri sigu,¹⁸ kellel sirged jalad.¹⁹ Leiba seajalgade kõrval ei söödud, muidu ei jõutud suvel sigu rukkist eemal hoida.²⁰ Leeme või supi maitseja kuulis sealt poolt kukulindu, kus pool silmad²¹ või suu²² siis (leent maitstes) oli. Herneste keetmine ennustas *nugariseid* linu²³ ja head hernekasvu.²⁴ Üldiselt pidi kauravilja keetma koos seajalgadega. Kui ube resp. herneid ei olnud,

¹ H II 25, 270 (402) < Helme, H II 66, 681 (295) < Tarvastu, H III 26, 244 (2) < Kanepi. ² H III 11, 352 (17) < Urvaste. ³ H I 7, 473 (1) < Paistu. ⁴ H III 10, 464 (31) < Rõngu. ⁵ H III 22, 147/8 (37) < Otepää. ⁶ H II 20, 529 (6) < Väandra, H II 20, 796 (53) < Väandra. ⁷ H II 32, 209 (11) < Hargla. ⁸ H III 11, 736 (8) < Räpina. ⁹ H III 25, 167 (2) < Tarvastu. ¹⁰ H III 7, 750 (6) < K-Jaani. ¹¹ EVR XXI 17 (14) < Pühalepa, EVR XXIV 1 (4) < Pühalepa, EVR XXXIX 182/3 (9) < Kihelkonna. ¹² H IV 1, 340 (5) < Koeru, H III 19, 368 (98) < Halliste, E 50732/3 < Oudova < Põlva. ¹³ E 21122 (6) < Hanila. ¹⁴ E 19127 (8) < Halliste. ¹⁵ H II 27, 467 (2) < Palamuse. ¹⁶ H I 7, 505 (175) < Helme. ¹⁷ H III 6, 283 (2) < Tarvastu. ¹⁸ H II 25, 428 (6) < Tarvastu, H II 32, 353 (12) < Rõuge. ¹⁹ H II 27, 467 (1) < Palamuse, H III 8, 327 (27) < Palamuse. ²⁰ H III 14, 591 (10) < S-Jaani, H II 26, 895 (57) < Piilivere. ²¹ H II 11, 69 (7) < Rakvere, H II 1, 646 (1) < Kaarma [?]. ²² H III 22, 147/8 (37) < Otepää. ²³ H II 30, 436 (2) < Rannu. ²⁴ E 10179 (2) < Vigala.

siis keedeti seajalgu kartulite¹ või läätsadega.² Kui leem keetmise ajal üle paja ajas, siis sadas sõnnikuveo ajal vihma.³

Rasva-oad. Seajalgadest välja keenud rasva sees kupatati vastlapäeval ube. Sellist toitu kutsuti *rasvaubadeks*.⁴

Vastla-leib. Et leivad hallitama ei läheks, selleks oli vastlapäeval tarvis leiba teha.⁵ Üks pikergune vastla-leib hoiti kuni karja väljalaske päevani, mil see karja õnneks katki lõigati ja loomadele anti.⁶ Kui leiba ei tehtud, siis pandi *lapju* ninaga kolm korda tuhka ahju suule täiteks, kuna ahju ei tohtud tühjaks jätta.⁷ Jõulu-leiba, s. o. sepiku-leiba hoiti ka vastlapäevani alal; seda anti loomadele,⁸ söödi perega⁹ või ka siis, kui esimest korda külvama mindi.

Karask. Vastlapäeva hommikusest pudru ülejäägist tehti jahulisandusega karask, mida samal päeval söödi. Üks karask pandi üles laudile, mis kevadel, kui kari esmakordselt välja lasti, karjase kotti paigutati ja õhtul perele¹⁰ jagati või lehmadele joogi sisse poetati.¹¹ Siis ei olnud karjal suvel äpardust. Eriti kui kolme (liiki) liha keeta ja see rasv leivakaku panna ning loomadele anda nende esimesel väljalaskmise päeval, siis olevat loomad prisked ning terved.¹² Sel päeval küpsetati ka kooke.¹³

Vastla pull. Kui Vastlapäeval oa-suppi keedeti, siis tehti sest vedelast üks *pull*, mis pandi karjase kaelakotti. Karjane pidi sealt pulli õhtul loomadele jagama.¹⁴

Vorst. Saartel kasteti tooresse sea või lamba verre rukkijahu, millest keedeti verekäkke või tehti vorste. Jahu ja vere segu aeti soolikasse, suitsetati ja söödi.¹⁵

Vastla puna. Pärast liulaskmist joodi vastla puna.¹⁶ Üldse ei jäetud sel päeval napsi maitsmata.¹⁷

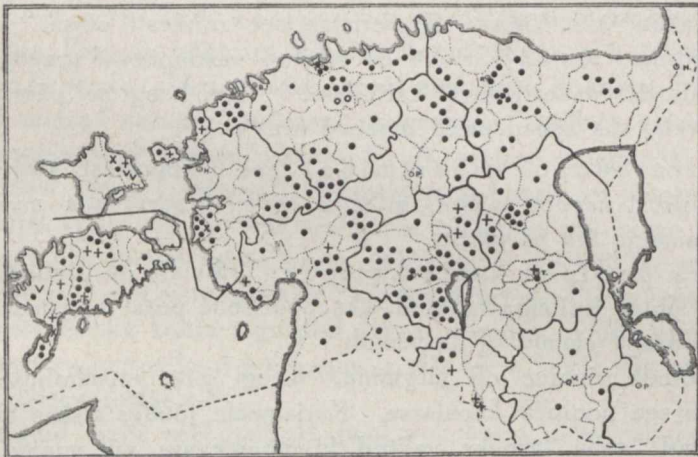
Vastuoksusi. Kuna seapea söödi Tõnispäeval ja saba kevadel odrakülvi ajal, on vastupidi teateid seapea või poolpea ja saba¹⁸

¹ ERA II 6, 615 (4) < Rapla. ² EVR XXVII 16 (1) < Koeru. ³ E 9821 < Saarde. ⁴ H II 20, 529 (6) < Vändra. ⁵ SKS, Niemi II 825 < Kärla, H II 18, 598 < Kaarma, E 28148 (43) < Jämaja. ⁶ H II 18, 598 < Kaarma, vrd. ka H III 5, 210 (6) < Käina < Rõigi. ⁷ H II 25, 199 (430) < Helme. ⁸ EKS 4° 5, 345/6 (18) < Karja. ⁹ EVR XXIV 1 (4) < Pühalepa, H II 6, 287 (116) < Emaste. ¹⁰ H I 7, 163/4 (3) < Valga. ¹¹ E 23667/8 (1) < Helme, H II 66, 682 (297) < Tarvastu. ¹² E 23792 (28) < Jämaja. ¹³ E 50735 < Oudova < Põlva. ¹⁴ EKS 8° 1, 835 (9) < Vändra. ¹⁵ *Russwurm*. Eib. II, lk. 102–3 § 299 ja lk. 53 § 255 < Vormsi. ¹⁶ H III 5, 11 (6) < Pöide. ¹⁷ H, Mapp, 92 < Karja. ¹⁸ H IV 7, 81 (1) < Jüri.

söömisest ka vastlapäeval¹ (Võrdle kaarti *pildil* 2). Siis keedeti pool seapead ja küsiti naljatades: „Kas oled kahe silmaga poolt seapead näinud?“ Pooltel seapeal oli muidugi üks silm, aga ise nägid või vaatasid kahe silmaga.²

Vastuoksusena oli ühelt poolt kapsaleeme keetmise keeld vastlapäeval, kuna siis hakkasid kapsad tuhkama, s. o. ussid tulid lehtedesse.³ Samuti ei tohtud kapsasupi sisse seajalgu panna, vastasel korral jäid kapsad väikeseks.⁴ Teisalt mainitakse just kapsasupi keetmist sea poolpeaga ning herneste, läätsade ja ubadega.⁵

~ SEAKASVU ENDED EESTIS ~

• SEAJALAD („PÕKAD“) + SEAPEA ◦ SEASABA
 ▾ MAGUNAHK ∨ RIND X POOL-PEA

Pilt 2. Sea eri osadest keedetavate vastlatoitude leving Eestis.

ERA kogude põhjal.

Söögikombeist.

Vastlapäeval lõiganud perenaine perele väikese tüki toorest liha, mida need isekeskis ära jaotanud ja igauks ise oma osa koldes sütel

¹ E 21122 (6) < Hanila, EKS 4° 5, 343 (4) < Karja, EKS 4° 5, 343 (4) < Karja, SKS, Niemi II nr. 800 < Käräla, E 40676 < Anseküla, H II 18, 598 < Kaarma, H II 19, 466 (26) < Tõstamaa, H III 7, 466 (5) < Põltsamaa, H I 7, 163/4 (3) < Valga. ² EVR XXIV 1 (2) < Pühalepa. ³ H II 67, 47 (1805) < Koeru, H III 7, 466 (5) < Põltsamaa, E 19971 (4) < Põltsamaa. ⁴ H III 14, 591 (9) < S-Jaani. ⁵ H II 18, 598 < Kaarma, H II 19, 466 (26) < Tõstamaa.

küpsetanud. Söödi kesk tuba ega mitte kuski aampalgi või lõsna (rehetoa tala) all. Siis ei hakanud selg töötamisest valutama.¹ Niipea kui söödud, oli saarlastel kombeks ahju juurde joosta ja selg vastu ahju torgata, siis oli selg tugev.² Kes kevadel tahtis küllida, et vili põllul õnnestuks, selleks pidi kündja vastlapäeval seitse³ ja külvaaja üheksa⁴ korda sööma. Siis andis põld seitsme- või üheksakordse seemne ja (perel) oli töötamiseks suur jõud. Karjane sõi vastlapäeval üheksa korda,⁵ samuti peremees, kuna muu pere sõi viis korda.⁶ Ka ei lastud vastlapäeval kedagi söömata minema, oli külastaja kui võõras tahes.⁷

Sõrme lakkumine. Kui vastlapäeval liha süües keelega sõrmi lakuti, siis lõikas või veristas see rohkesti sõrmi⁸ või siis läksid sõrmed vasta.⁹ Samuti ei tohtud vastlapäeval seajalgu lakuda, siis läksid sead suvel kartulisse.¹⁰ Kui keegi sel päeval hambaid torkis, siis ajasid ussid hambad ära.¹¹

Adraraudade määrimine. Sea ülapoolsest küljest lõigatud lipsust keedeti määre, millega kevadel adrarauda määriti, et rooste aiavilja ära ei võtaks.¹²

Sea poolpea karja kaitseks. Muiste oli pruugiks vastlapäeva õhtul, kui siga tapetud, üks pool selle peast karjamaale viia. Siis sel aastal elajaid ei lõppenud.

Poolpea viimine oli järgmine. Keegi istus ratsahobuse selga ja võttis sea poolpea kaenlasse. Karjamaale jõudes viskas ta poolpea mõnda selle tarbeks valitud kivihunnikusse või mujale. Ratsutaja pidi ise tuhat-nelja koju sõitma ega tohtinud tagasi vaadata. Kui ta tagasi vaatas, siis arvati, et sellisel poolpea viimisel ei olnud mõju. Pidi taas teist korda seda toimingut kordama.

Mõnes kohas olid vaesed saunikud kivihunniku varjul ja kui sea poolpea tooja tagasi ratsutas, võtsid need selle ja panid oma kotti. Käis mitme talu kari ühe maa peale kokku, siis oli varitsetajate saak seda suurem. Kavalad mehed tegid elajaid vigaseks roh-

¹ H III 18, 763 (17) < Vigala, E 17926 (38) < Vigala. ² *Russwurm*, Eib. II, lk. 102–103 § 299. ³ H II 6, 287 (116) < Emaste. ⁴ EVR XXIV 1, (4) < Pühalepa, E 370 < Käina. ⁵ H III 5, 210 (6) < Käina < Rõigi. ⁶ H, R 3, 161 < ? ⁷ H III 8, 871/2 (13) < Palamuse. ⁸ H III 13, 637 (118) < Halliste, H I 3, 394 (2) < Tarvastu, E 8914 (353) < Paistu, H III 14, 333 (14) < Viljandi. ⁹ E 31501 (7) < Jämaja, H III 20, 696/7 (65) < Viljandi, E 18552 (15) < Viljandi, H II 26, 247 (190) < S-Jaani. ¹⁰ H III 20, 697 (66) < Viljandi. ¹¹ E 31501 (8) < Jämaja. ¹² H II 32, 473 (43) < Kanepi.

tude sissesöötmise või muu tembuga, nii et need lõppesid. Siis viidi jälle sea poolpea kiviahervare otsa, kust kaval mees selle koju viis.¹

Ühendus hingede toitmisega. Vastlatoitudest pidid osa saama surnute hinged, kuna neilt loodeti vilja- ja karjakasvu õnne. Sõrmi ei tohtud lakkuda, muidu sõrmed kergesti veristusid ega võidud vaestele anda sel päeval vilja, et vili ei kaoks salvest.² Et mitte surnute hingi müraga minema peletada, seepärast ei tohtud toidu keetmise ajal kedrata. Söögijäänustel, mis vastla toidust üle jäid, oli nagu hingede ohvritoitude jäänustel üldse suur maagiline võim. Eriti rohkesti tehti seajala kontidega tempe ja ennustusi, mida toimetati sel päeval.

Sead püsivad karjas. Iga pereliige pidi saama seajalast oma osa. Kui ei jatkunud kõigile tervet jalga, siis jaotati need pooleks.³ Peale söömist viidi õhtu pimedas⁴ hobusega⁵ „virilu“ kondid metsa,⁶ sarapuu põõsasse, karjamaale,⁷ põllule või aianurka ühte hunnikusse,⁸ väljale,⁹ kesale¹⁰ või majast kaugele,¹¹ et sead suvel hästi karjas („metsas“) seisaksid ja pahuraks ei läheks.

Mujal viidi enne kondid toa peale. Karjane või kõige noorem sööjaist¹² kas kandis konte suuga ükshaaval¹³ või kõik koos kotis,¹⁴ kõie käarus,¹⁵ või vana sääriku¹⁶ (saapasääre) sees üles toa lakka. Ka tassiti seajala konte tagurpidi lakka, ronides mööda nurka ilma redelita,¹⁷ kusjuures kont hoiti suus ja vits käes,¹⁸ või viis neid pere-naine põllega toalaele.¹⁹

Kondid hoiti seal (mõnel pool eri karbi sees) kuni tuha,²⁰ maarja²¹ (25. märtsini) või jüripäevani,²² mil need põllule või metsa

¹ E 18041/2 < Tartu. ² Eesti Maarahva Kal. 1833; *Wiedemann, AIÄLE*, lk. 353; E 9821 < Saarde. ³ H II 10, 555/6 (23) < Rakvere. ⁴ E 40676/7 < Anseküla. ⁵ ERA Rootsi 1, 190 (30) < Risti. ⁶ ERA II 6, 426 (18) < Rapla, E 22978/9 (5) < Risti, H I 3, 242 (34) < Tarvastu. ⁷ H III 23, 257/8 (18) < Ambla, E 7960 (8) < Tapa. ⁸ E 30360 (8) < Kose, H II 16, 543 (5) < Tallinna < Märjamaa, E 57088 (33) < Karja, H II 18, 599 < Kaarma, H II 18, 538 < Valjala. ⁹ H II 16, 406 (7) < Vigala. ¹⁰ E 16727 (3) < Pä-Jaagupi. ¹¹ ERA II 6, 167 (31) < Rapla. ¹² Fr. Kr[eutzwald], *Inland* 1837, nr. 27, lk. 458; E 9821 < Saarde, E 46882 (5) < Palamuse. ¹³ H III 23, 675 (7) < Kullamaa. ¹⁴ H III 18, 798 (1) < Pä-Mihkli. ¹⁵ H III 2, 789/90 (4) < Simuna, H III 18, 798 (1) < Pä-Mihkli. ¹⁶ H II 16, 818 (4) < Jüri. ¹⁷ E 8279/80 (178) < Rakvere. ¹⁸ H II 15, 769 (25) < Ha-Jaani. ¹⁹ H III 2, 789/90 (4) < Simuna. ²⁰ E 12676/7 (26) < Põltsamaa. ²¹ H III 2, 789/90 (4) < Simuna, E 17502 < Jä-Jaani, H II 65, 667 (1) < Jüri, E 37528 (1) < Jüri, EVR XI 67/8 (3) < Rapla, H III 23, 675 (7) < Kullamaa, H II 17, 566 (15) < Hanila, H II 17, 854/5 (21) < Karuse, E 27630 < Põide, EVR I 207 (125) < Tõstamaa, E 1500 (5) < Viljandi, E 38987 (18) < K-Jaani. ²² H II 16, 818 (4) < Jüri.

viidi *sigade võtme* nime all¹ sigadele söödaks. Et sead ei käiks „kurja peal“ ja ei tuhniks, selleks heideti mõnel pool² kontide viimise juures neile tuhka vastu silmi. Seajala kondid visati ka ahju ja selle tuhk viidi põllule. Siis pidavat lehmad suvel käima pead püsti ja konte närima.³ Seajala konte põllule viies ei tohtud aiast läbi pugeda, vaid pidi käima teed, mida mööda taheti, et sead suvel käima peaks.⁴ Selliste tempude järele seisid sead kogu suve koos ega kippunud koju ning leiti palju linnupesi.⁵ Kuna ilma tembu tegemata ei tohtud minna kõrtsi tantsima.⁶

Seajala kondid võidi panna ka kaerte ja otrade sekka ja viidi ühes kontidega õuevärava taha. Nöör, astja vits või võru heideti kontide ümber ja aeti sead siis sööma. Sigade värava taga söötmine sel kombel tähendavat, et suvel sead peavad väljast õue pealt omale toitu otsima. Nöör ennustavat, et sead peavad olema suvel üheskoos ega mitte ära jooksta.⁷

Sead kasvavad hästi. Head sigade kasvu ja sigimist ennustanud seajala kondid (luud), kui neid vastlaõhtul sea pessa, „magamise paika“ viidud,⁸ või sealauda lakka hambais kantud ja emisele öeldud: „Mitu konti, nii mitu pörsast!“⁹ Sageli viidi siingi kondid enne sõelaga¹⁰ või tündrise,¹¹ „kolmevakase“ kotiga¹² sealauda lakka, kust need hiljem sigade ette toodi. Siis kasvas vanamis nii suureks kui kolmevakane jahukott.¹³ Keedetud seajalgadega mindi kõrtsi ja „määriti“ seal liha luude pealt ära. Sääraseid luid sealauta heites siginesid sead hästi.¹⁴ Jalakonte ei tohtud koertele visata, siis sead ei signinud.¹⁵ Kuhu vastlapäeval jala konte viidi, nii kaugele oskasid sead minna suvel toitu otsima.¹⁶ Liha-keetmine vastlapäeval ennustas loomade sigivust.¹⁷

Pörsaid palju. Selle kõrval, et seajala kondid visati vanamisele lauta,¹⁸ öeldes: „Niipalju kui konta, niipalju pörsaid,“¹⁹

¹ H I 2, 51 (1) < Pärnu. ² E 908 (4) < K-Jaani. ³ E 43246 < Risti. ⁴ H III 16, 72/3 (8) < Gatšina. ⁵ EVR XI 67/8 (3) < Rapla, E 9821 < Saarde. ⁶ E 57637 (21) < Kadrina. ⁷ E 38997 < Tallinna, E 28430 (8) < Vigala, E 18475 < Kodavere, EVR XXVI 39 (10) < Ha-Madise. ⁸ H III 18, 510 (55) < Vigala, H II 21, 601 (8) < Tori, H III 14, 344 (28) < Viljandi, H III 8, 233 (14) < M-Magdaleena. ⁹ E 39272 (5) < Kadrina, H III 26, 25 (17) < Kursi. ¹⁰ EKns c 159 < Jõhvi, H II 11, 930 (8) < V-Maarja. ¹¹ H IV 6, 127/8 (15) < Kuusalu. ¹² H I 2, 28 (1) < Tori. ¹³ Vt. ibd. ¹⁴ E 1452/3 < Tarvastu. ¹⁵ H I 10, 29 (17) < Risti, H II 21, 601 (8) < Tori. ¹⁶ Vt. ibd. ¹⁷ E 31501 (6) < Jämaja. ¹⁸ H III 8, 233 (14) < M-Magdaleena. ¹⁹ H III 26, 25 (17) < Kursi.

viidi neid mujal enne lakka¹ või aida katusele.² Ka jahvatati kondid peeneks ja söödeti nii sigadele.³ Siis oli loota, et sead toovad palju pörsaid.

Seatapmise mäng. Ühes vastlapäeva laulus on mainitud seatapmise mängu, mida mängiti järgmiselt: ring oli koos, kus kõik hoidsid kõvasti üksteise ligi. Keegi käis teisel pool aeda (ringi) ja kutsus siga välja. Siga oli kápuli, kippus siit ja sealt. Aga hoiti, et ei saaks. Kõige hullemini tahtis ta jalgade vahelt läbi pugeda. Siis võttis tüdruku selga ja sõitis:

Sõit siga, orikas, pörsas (või: emis, orikas!),
Pisikene punane pörsas,
Mustekirju kuldikene
Valetas vanale seale:
Tuusti maada, toida peada.
Ää mine võera vilja väljal(e)!
Võeras tuleb, võllas seljas,
Teine tuleb, teivas seljas,
Kolmas tuleb, koer järel(e),
Annab servi selga mööda,
Tumbib sulle turja mööda.

Kuid siga oli siiski paha peale läinud, seepärast tuli teda ära tappa. Haokubu toodi sisse (mängiti nii toas kui väljas) ja tapmine algas:

Jaan tule jalgu hoidemaie,
Kustas kurku pistemaie,
Mart tule maha võttemaie,
Naised verda liigutama.

Seega võeti siga haakoole maha ning tehti temaga „tapmise“ juures niisugust nalja, nagu sooviti. Seaks võis olla mees kui ka naine, kes aga jäi ringi keskele.⁴

Sel puhul hoiatatakse ka ühes vastlapäeva laulus pörsast edaspidi võõrale väljale minemast järgmiselt:

Õits metsa, orikas, pörsas,
Kulda harja kuldikene!
Mine metsa, tuhni mäed,
Tuhni mäed, tuhni mäened [!],
Tuhni kuused kummuliste.
Aä mine võera vilja väljale!

¹ H II 46, 640 (145) < Kadrina, H II 10, 555/6 (23) Jaagupi, H II 13, 173 (45) < Koeru, H III 21, 224 (5) < K-Jaani. ² *Kreutzwald-Boecler*, Ab. Gebr., lk. 79, 120. ³ H III 3, 503 (5) < Rapla. ⁴ E 7163 (23) < Koeru. Võrdle ka:

Raha ennustus. Kui vastlaõhtul seajala konte viievakase kotiga hammaste vahel üles *volliauku* viia ja halli ruuna rangid tagurpidi kaela panna, siis jaaniööl, kui rahaauk põles, saadi raha viievakase kotiga.¹

Tulevase nägemine. Vastlaõhtul pandi seajala konte viievakase koti sisse, võeti üksipäini selga ja viidi ilma kellegi teadmata toa peale. Siis nägi kandja oma pruuti või peigmeest.²

Kosilase ennustus. Naitumine. Seajala kondid pandi ritta tüdrukute nimele, s. o. igale kondile tüdruku nimi. Nimepanijaks olid pere tüdrukud ise. Kelle konti koer kõige enne hammustas või kondilasu ära viis, see sai kõige ennemini³ või samal aastal mehele.⁴ Kuid kelle kondi juures koer saba liputas, see suri ära.⁵ Kui aga koer kellegi kondi maha lasi, see tüdruk läks „kasuks“.⁶ Kontide asemel raputati teri põrandale, kuhu kanad ja kuked sööma lasti.⁷ Millisest teradehunnikust need nokkisid, selle järgi käis „tulevase“ ennustus.

Mõnikord pandi kondid suure tonnivitsa sisse. Kui koer kellegi kondi vitsa seest välja tõi, siis sai see mehele. Hakkas koer kellegi konti vitsa sees närima, siis jäi see vanatüdrukuks.⁸

Kelle kont koera poolt ära võeti, see tahtis teada, kas tema „tulevane“ on hea või paha. Tüdruk läks haopinu juurde ja tõmbas sealt ühe rao välja. Oli väljatõmmatud hagu sirge ja sile — siis sai hea mehe, oli kõver ja okslik, siis oli „tulevane“ tige, paha või rive.⁹

Ka pandi konte ristteele.¹⁰ Kus pool koer kõige enne haukus, sellele tulid kõige enne kosilased.¹¹ Kes tüdrukuist lihaheitel seajalgu sõi, sel ei haudunud suvel varbavahed ära.¹²

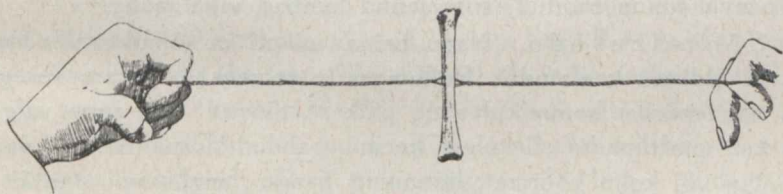
H II 46, 803 (11) < Ambla (Tapa), EÜS VIII 591 (106) < Peetri, EÜS IX 927 (9) < Peetri, ERA II 14, 219/21 (9) < Anna < Jä-Madise, EÜS X 1983/4 (209) < Jöelähtme, EÜS IX 887/8 (80) < Ha-Jaani, H II 15, 368 (5) < Jüri.

¹ H III 14, 565 (25) < S-Jaani. ² H III 14, 589 (4) < S-Jaani. ³ E 15126 (53) < Tapa, E 56677 (124) < Tallinna, EVR XI 67/8 (3) < Rapla, E 25720 (26) < Risti, E 28141/2 (15) < Jämaja. ⁴ H II 74, 477 (96) < Simuna, H II 16, 415 (9) < Juuru, H I 10, 31/2 (36) < Risti, H II 18, 598/9 < Kaarma. ⁵ E 53100 (317) < Keila, H I 3, 173 (26) < Tori. ⁶ H II 46, 641 (149) < Kadrina, E 15126 (53) < Tapa. ⁷ E 8202 (16) < Haljala. ⁸ H II 17, 784 (5) < Karuse. ⁹ E 46281 (12) < Vi-Nigula. ¹⁰ H II 14, 237 (42) < Ambla. ¹¹ H II 11, 604 < V-Maarja. ¹² E 29893 (29) < Karksi.

Poisid ennustasid vastlapäeval oma tulevast tiku järgi. Tikk tõmmati ülesse ja vaotati laua peale püsti. Kui see ära põles, siis kus poole sõeots pöördus, sealt pidi noormees enesele mõrsja saama.¹

Inimese toitu loomadele. Supp seajalgadest söödi liulaskmiselt tulles. Enne söömaminekut anti vanarahva poolt osa vastlatoidust sigadele nende künasse.² See on komme, mis meelde tuletab samu talitusviise jõulu ajal.

Urriluude mäng. Noorem-sugu teinud söömisel saadud seajala³ või sääre⁴ luudest kenad *urriluud*. Sellisel luul mõõdeti noateral keskaik, tehti sinna auk sisse, millest siis kahekordselt pael läbi pandi.⁵ See pael või nõör aeti keerdu, mis luud edasi-tagasi keerlema pani, kui nõöri keerusolevatest otsadest tõmmata (*plt. 3*). Luud edasi-tagasi keerlema pannes tekitas see erilist vurinat. Poisid oma tehtud vurridega või urriluudega võistlesid mängus:

Pilt 3. Urriluu, Pärnu-Jaagupi. ERM. A 349:79. Suurus 1/5.

kelle urriluu kõige rohkem vurises, see võitis. Urriluust on mõistatusi: „Luust lind ja kablast keel?“⁶ — Teisal nimetati kontidest tehtud urriluid *vurrideks*⁷ ja vastavat seajalga *vurri kondiks*.⁸

Vastla tööd.

Härgade ikkesse panek. Noori härgi pandi vastlapäeval esimest korda ikkesse.⁹ Siis rakendati neid esmakordselt ree ette. Et härjad kõvad ja tugevad saaksid, selleks pandi kerisekive rekke.¹⁰ Liulaskmise päeval arvati, et regi jookseb sel päeval kergemini järele, kuna siis ei tunne noor loom õppides vaeva.

¹ E 50374 < Põltsamaa. ² EKS 4° 3, 330 (82) < Helme. ³ E 8279/80 (178) < Rakvere, E 24055/6 (5) < Paistu. ⁴ E 46358/9 < Jõelähtme, E 1229 (94) < Tarvastu. ⁵ Vaata *Manninen*, Virolaisia lasten leluja, pilt nr. 15 (Kalevalaseuran Vuosikirja 8, Helsinki 1928, lk. 127). ⁶ E 24055/6 (5) < Paistu, E 815/6 (2) < Viljandi. ⁷ E 46390 (8) < Jõelähtme. ⁸ E 8279/80 (178) < Rakvere. ⁹ EKNs c 225 (1) < Risti. ¹⁰ H III 5, 589/90 (1) < Tori.

Hiljem õpetati samal päeval hobuseid¹ sõitma, kuna vastla noorkuu ajal saavad nad ruttu ameti selgeks („kätte“).² Sõidu puhul pandi rekke või saani kõik hangud ja teised põllutööriistad, millega hobuse juures edaspidi tuli töötada.³

Lamba niitmine. Vastlapäeval niideti lambaid.⁴ Sellega ühenduses olid eri tembud (vrd. alamal juukselõikamistembud). Lambaniitjatel olid mustad kuued seljas. Siis olid villad mustad ja pehmed ja lambad ei õndunud (õnnetust ei tulnud). Niidetud villu sel päeval ei mõõdetud.⁵ Kui vastlapäeva öösel võõraid lambaid salamahti niita, siis jäid need lambad kärna.⁶

Heinavedu. Vastlapäeval pidi heinu koju toodama. Kes seda ei teinud, selle loomad jäid *vaeseks* ja lahjaks. Kõige parem olnud sel päeval esimene koorem heinu „metsast“ vedada, siis ei lõppenud kevadel heinad otsa.⁷ On ka vastupidiseid teateid: kui sel päeval heinu toodud, siis ajanud lambad villa maha.⁸

Sõnnikuvedu. Nagu heina- nii oli ka sõnnikuvedu vastlapäeval üldiselt keelatud.⁹ Põllumees (peremees — perareekesega)¹⁰ viis vastlapäeva hommikul enne päikese tõusu,¹¹ või enne valget,¹² siis kui pudrupada oli tulele keema pandud,¹³ kas mõne koorma, hunniku või kolm koormat, hunnikut, hangu-, vigla- või orgitait või kolmest eri kohast¹⁴ võetud sõnnikut põllule, selle lõunapoolsesse külge külvimaale.¹⁵ Tuntakse ka ühe koorma- või hargitäie sõnniku põlluleviimist, mis pandi maha kolme hunnikusse.¹⁶ Sõnnikut võidi viia ka kapsaaeda, aga tavaliselt veeti seda rukkikesale. Iga (kolme) sõnnikuhunniku otsa pandi pihutäis soola, siis kasvasid head linad.¹⁷ Kui võimalik ei olnud sõnnikut põllule viia, siis viskas põllumees seda laudast vigla või hanguga mõne korra välja.¹⁸ Siis sõnnik

¹ E 58392 (10) < Karja, H I 3, 89 (2) < Sa, H I 5, 228 (2) < Tõstamaa, H I 4, 458 (6) < Karja ? ² H III 25, 228/9 (152) < Valjala. ³ EVR XXIV 4/5 (3) < Pühalepa. ⁴ EKS 4° 5, 705 (4) < Risti. ⁵ EVR XXIV 61 (1) < Pühalepa. ⁶ E 28775 (45) < Jämaja. ⁷ H II 15, 20 (49) < Kuusalu. ⁸ H. Mapp, 921 < Karja < Valjala (Kuresaare). ⁹ E 9821 < Saarde. ¹⁰ H I 2, 550 (30) < Rõngu. ¹¹ E 8700 (26) < Tarvastu, E 14661 (64) < Tarvastu, E 9083 < K-Jaani, H III 15, 329 (2) < Sangaste. ¹² *Holzmayr*, Os. I, lk. 60 < Kaarma, H IV 8, 144/5 (203) < Tarvastu, H II 30, 62 (11) < Puhja. ¹³ H I 3, 273 (50) < Tarvastu. ¹⁴ E 15126 (52) < Tapa, E 19657 (7) < Risti, EVR XXIV 4 (3) < Pühalepa, E 32477 (19) < Jämaja, E 8097 (5) < Tarvastu, E 1019 (6) < K-Jaani, E 18816 (35) < Äksi. ¹⁵ EVR XXIV 4/5 (3) < Pühalepa. ¹⁶ E 17911 (28) < Vigala; vrd. ka E 18791 < Tartu. ¹⁷ E 14661 (64) < Tarvastu. ¹⁸ H III 4, 612 (1) < Hanila, E 22664 (2) < Halliste.

mädanes kohe põllul (oli palju tulu), vili kasvas hästi,¹ ja mulda ei tuisatud metsa.² Sõnnikut võidi vastlapäeval vedada vaatamata sellele, kas oli noor või vana kuu³ (muidu, et sõnnik viljale mõjuks, võidi ainult noorel kuul seda vedada).⁴ Sel puhul tuul ei takistanud ka enam sõnnikuvedu (muidu põhjatuule ajal veetav sõnnik ei andnud maale rammu, kuna vesikaare tuul mõjus hästi sellisele toimingule)⁵ ja sõnnik ei lõppenud kunagi otsa.⁶ Uss ei söönud siis järgneval sügisel orast⁷ ja kaunaviljad, eriti herved, kasvasid pehmed.⁸ Lihaheite pühapäeval liigutati laudas viglaga sõnnikut, et see läheks pehmeks ja rammusaks.⁹

Oli suvel sõnnik laudast ära veetud, siis ei tohtud labidaga lauda põhja ajada, vaid pidi kolm peotäit nõgeseid lauta toodama. Iga peotäis nõgeseid heideti eri nurka ja peale pandi kivi. Siis ei lõppenud loomad ära.¹⁰

Vastuoksusi puude toomises. Selle kohta on kahe- suguseid teateid. Vastlapäeval puid,¹¹ resp. hagu¹² ei toodud, muidu tulevad ussid majja (kodu). Teisal toodi siis esimesed rehepuud õue, et vili suvel hästi kasvaks.¹³ Sel päeval toodi eriti rehe-kütte puid suveks ja künti põldu, mis hoidis põllu „raskeks vaibumise“ eest.¹⁴

Vastla noorkuud nähes pidi sülega puid tuppa viidama, siis oli suvel hea kalaõnn.¹⁵ Laps, kes vastlapäeva õhtul palju puid sisse kandis, leidis suvel palju linnupesi.¹⁶ Vastlapäeval toodud puud olnud iseäranis head vilja kuivatamisel. Neid hoiti sügiseks, mil esimene vili rehe alla veeti.¹⁷

On ilmne, et heina- ja puu-vedu, samuti sõnnikuvedu, mis eri tempudega ühenduses ei olnud, sel päeval oli keelatud.

Pa elate gemine. Vastlapäeva¹⁸ õhtul¹⁹ või pärast liu-

¹ H II 10, 276 (17) < Jaagupi, H IV 5, 50 (39) < Jüri, E 1452 < < Tarvastu. ² E 1019 (6) < K-Jaani. ³ H III 3, 48 (6) < Jõelähtme, E 58392 (9) < Karja. ⁴ H III 18, 761 (6) < Vigala. ⁵ H, Lauk 93 (5) < Haljala, E 39270 (2) < Kadrina, H IV 8, 144/5 (203) Tarvastu. ⁶ H I 2, 321 (95) < < K-Jaani. ⁷ H II 65, 667 (2) < Jüri, E 37528 (2) < Jüri, H II 23, 463 (1) < Karksi. ⁸ H I 7, 473 (1) < Paistu. ⁹ H I 6, 77 (4) < Vastseliina. ¹⁰ E 1539 (60) < Tarvastu. ¹¹ H, Mapp, 921 < Karja < Valjala (Kuresaare). ¹² H II 31, 728 (10) < Sangaste. ¹³ TEM 8, 21 (18) < Tallinna. ¹⁴ H III 5, 210 (7) < Käina, Rõigi. ¹⁵ H III 5, 428 (20) < Vändra. ¹⁶ H II 26, 364 (37) < S-Jaani. ¹⁷ E 9821 < Saarde. ¹⁸ H III 19, 777 (48) < Viljandi < Halliste, E 1452 < < Tarvastu. ¹⁹ H I 3, 368 (100) < Tarvastu, H III 21, 100 (3) < Viljandi, H III 25, 507 (38) < Viljandi, E 7997 (2) < Viljandi, E 16075 (15) < Viljandi, EVR XVI 5(9) < Kambja. Ka tõnisepäeval sama, vrd. H III 21, 224 (7) < K-Jaani.

laskmist¹ võeti linapeo põuest ja tehti pastlapaelu, nõore („kaplu“), siis need seisid kaua, olid sitked ja kõvad ega mädanenud nii ruttu. Ka olid sead siis hästi vagusad ega tikkunud suvel läbi aedade, kui sellise piitsapaelaga neid karistati. Isegi linad kasvasid siis hästi sitked.²

Naised olnud iseäranis nobedad paelu valmistama,³ mille juures leelotati:⁴

Laske lapsed libedaste
Näpud käija nobedaste,
Et saaks saksal särkisida,
Ämmal alus-palakida,
Peiul padja pöörasida!
Vastla Mart lääb parsile,
Jätab paelad poolikule,
Põlle põigeti põhu päela (peale),
Sini kõrdi seina-ääre.

Andmed vastlapäeva kangakudumise kohta puuduvad, kuigi ühes vastlalaulus sellest kaasitatakse:⁵

Meie teeme pikkad kangad:
Sada küünart kangas pikk,
Kümme küünart kangas lai,
Kümned telled, nelläd niied,
Kaheksa(ma)d kammelaadid.

See põhjeneb *Seatapmise* laulul, mida on ka vastlapäeva puhul lauldud;⁶ võrdle näit. ridu:

Tuhat sülda turja paksu,
Sada vaksa selga laia!

Küünlavalamine. Vastlapäeval valati küünlaid.⁷

Pirrukiskumine. Vastlapäeval kisuti pirde, siis põlesid need „valusalt“.⁸

Mesipuu raiumine. Sel päeval raiuti mesipuid, mis pidid olema väga head.⁹

Suurt tööd ei tehtud. Vastla hommikupoolikul ei tohtud suurt tööd ette võtta.¹⁰ Ka õhtupoolikul seisis töö.¹¹ Igapäe-

¹ E 815/6 (2) < Viljandi, H IV 8, 708/10 (4) < Palamuse, E 46882 (5) < Palamuse, EKNS 48 IV, 61 (5) < Palamuse. ² E 16993 (199) < Paistu. ³ H II 32, 353 (13) < Rõuge. ⁴ EKS 40 5, 152 (3) < Karja, H II 47, 663 (23) < Väandra, H IV 8, 708/10 (4) < Palamuse j. t. Vrd. ka EÜS VI 466 (48) < Häädemeeste. ⁵ E 16825 (1) < Pärnu < Audru. ⁶ E 7164 (24) < Peetri. ⁷ H IV 5, 708 (1) < Rõuge. ⁸ H IV 5, 708 (2) < Rõuge. ⁹ H I 4, 44 (6) < Jõelähtme. ¹⁰ H I 7, 163/4 (3) < Valga. ¹¹ Vt. ibd.

vast tööd ei tohtud vastlaõhtul teha, küll aga haruldasi töid, mis pidid hästi kestma.¹ Välist tööd ei tehtud üldse.² Kui peale lihasöömist vastlapäeval tööd tehti, jäid sead tagapoolt vigaseks.³

Puuraiumine keelatud. Tõist, mis rahu rikkusid, tuli hoiduda. Puid sel päeval ei tohtud raiuda.⁴

Ei kedrata. Vastla- ajal ei kedratud, eriti siis mitte, kui seajalad resp. pea või poolpea olid pajas. Muidu kasvasid seajalad kokku,⁵ sead hakkasid õnduma, lõppesid,⁶ või jooksid ühe koha peal ümber⁷ ja tuhnisid aia ääred ülesse.⁸ Samuti läks kari suvel kiili⁹ ja lambad läksid hulluks.¹⁰ Linad kasvasid kas paklase kiuga,¹¹ tõrvaplekilised,¹² tõrvatilgalised,¹³ tõrvakibenitsed¹⁴ ja aprad¹⁵ või kidusid üldse ega kasvanud.¹⁶

Kedrata võidi ainult niikaua, kuni „pudrukerad“ (tangud) keema läksid.¹² Ka järgmisel päeval, s. o. tuhapäeval, võis ainult see kedrata, kes sel päeval saunas ennast oli vihelnud.¹⁷ Villade ketramisest kardeti lammaste lõppemist¹⁸ ja sigade pugemist läbi aia.¹⁹

Ei õmmelda. Ei tohtud sel päeval õmmelda, muidu lamba jalad haigestusid²⁰ ja sead olid suvel „jooksikud.“²¹

Ei nõeluta. Vastlapäeval ei nõelatud ega tohtud kududa. Muidu oli paha sigu hoida. Sead läksid pahuraks,²² jäid pimedaks²³ ja loomad tikkusid vilja.²⁴

Ühendus hingede teenistusega. Hingedepäeva tunnuseks on vastla vaikus. Puuraiumine, ketramine, õmblemine ja isegi nõelumine oli keelatud, et mitte segada sel päeval surnute hingi. Kes selle vastu eksis, see kannatas mitmesugust kahju karja- kui ka

¹ H III 7, 750 (6) < K-Jaani. ² H II 16, 756 (23) < Risti. ³ ERA II 3, 152 (31) < Saarde. ⁴ *Kreutzwald-Boecler*, Ab. Gebr., lk. 79. ⁵ H IV 9, 277 (10) < Jüri, E 42049 (29) < Jüri. ⁶ E 23893 < Tõstamaa. ⁷ EVR XXXIV 161 (13) < Kursi. ⁸ E 23667/8 (1) < Helme. ⁹ EVR IX 242 (23) < Hargla. ¹⁰ H II 30, 795 (14) < Rõngu. ¹¹ H IV 7, 357 (11) < Tarvastu, H IV 8, 117 (72) < Tarvastu, E 14152 (14) < Tarvastu. ¹² H III 22, 163 (88) < Otepää. ¹³ H II 27, 522/3 (14) < Palamuse. ¹⁴ H II 60, 46 (53) < Põlva. ¹⁵ H II 58, 515 (1) < Väandra. ¹⁶ ERA II 3, 700 (28) < Saarde. ¹⁷ H II 1, 646 (2) < Kaarma [?]. ¹⁸ H II 23, 607 (19) < Häädemeeste. ¹⁹ E 9215 (3) < Võnnu. ²⁰ H II 10, 555/6 (23) < Rakvere, H II 10, 556 (23) < Jaagupi. ²¹ EVR XXXIV 50 (19) < Kursi, E 31118 (25) < Torma. ²² E 21122 (8) < Hanila. ²³ H III 13, 527 (2) < Saarde. ²⁴ H III 7, 750 (6) < K-Jaani.

viljakasvu alal. Samu kombeid tuntakse üldjoontes Soomes.¹ Otsustades eri toitute ja töö lakkamise järgi, peeti vastlapäeva muiste suureks pühaks, suuremaks kui uusaastat.

Liulaskmine.

Kõige laialdasemaks ja üldisemaks vastlakombeks on liulaskmise pruuk, mis praegusel ajal veel edasi kestab.

A e g. Liulaskmise ajast on mitmesuguseid teateid. Parajaks ajaks mainitakse hommikut enne päikese tõusu,² õhtut peale päikese loojenemist³ või lihtsalt vastlaõhtut,⁴ pudrupäeva „puu(i)lba“ (laupäeva) õhtut.⁵ Nimetatakse ka liulaskmise ajaks õhtupoolikut, „õdangus poolõ.“ Liugu laskma mindi siis, kui olid sooritatud tembud seajalgadega⁶ ja kui oli saunas vihtlemas käidud.⁷

Kestvus. Et linad hästi pikaks kasvaksid, selleks pidi palju, kaua, kangesti, tublisti või hästi liuglema (sõitma).⁸ Kes ühe hooga kõige kaugemale sai, sellel kasvasid kõige pikemad linad.⁹ Mujal

¹ Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, Helsinki 1898, lk. 237.
² H II 23, 25 (1) < Karksi, H II 23, 463 (1) < Karksi, H, R 5, 33 (3) < Karksi, E 1453 < Tarvastu. ³ H II 6, 263 (16) Hiu, E 1453 < Tarvastu. ⁴ H II 13, 173 (45) < < Koeru, H III 4, 75 (14) < Peetri, H II 16, 756 (23) < Risti, H II 16, 769 (21) < Risti, H II 17, 155 (6) < Tallinna < Märjamaa, H II 17, 566 (16) < Hanila, H IV 2, 115 (4) < Lää-Nigula < Mihkli, H II 20, 529 (6) < Vändra, H II 21, 310 (21) < Tori H I 2, 51 (8) < Pärnu, H III 24, 552/5 (5) < Halliste, H III 25, 167 (2) < Tarvastu, E 24055 (5) < Paistu, H III 14, 350 (47) < Viljandi, H II 28, 175 (12) < Äksi, EKS 8⁰ 3, 128 (34) Otepää, H III 16, 650 (15) < Suhum-Kalee. ⁵ H III 22, 163 (87) < Otepää. ⁶ H IV 6, 127/8 (15) < Kuusalu, H IV 8, 708/10 (4) < Palamuse, EKnS 48 IV, 61 (5) < Palamuse. ⁷ H II 1, 646 (2) < < Kaarma [?] ⁸ E 1263 < Nigula, E 35812 (94) < Kadrina, H II 10, 556 (23) < < Jaagupi, E 46390 (5) < Jöelähtme, E 40847 (4) < Rapla, EVR XI 67/8(3) < Rapla, E 47357 (35) < Ha-Madise, E 1818 (118) < Risti, E 10179 (1) < Vigala, E 28430 (8) < Vigala, E 21122 (7) < Hanila, H I 1, 552 (1) < Ridala, EVR XXIV 1 (4) < Pühalepa, E 58392 (11) < Karja, E 40756 < Anseküla, H II 19, 466 (25) < Tõstamaa, E 23893 < < Tõstamaa, E 16727 (3) < Pää-Jaagupi, E 55610 < Vändra, H I 2, 51 (8) < Pärnu, E 43575 (13) < Pärnu, E 31120 (2) < Saarde, H II 22, 408 (14) < Halliste, H III 13, 630 (63) < Halliste, E 14989 (8) < Halliste, H III 25, 81 (2) < Tarvastu, E 1453 < < Tarvastu, E 13640 (70) < Tarvastu, H II 25, 915 (54) < Paistu, E 8910 (298) < Paistu, E 731 (91) < Viljandi, E 7997 (2) < Viljandi, H II 26, 680 (10) < S-Jaani, E 903 (23) < < S-Jaani, H I 2, 329 (6) < K-Jaani, E 42667 (50) < Torma, E 23574 < Võnnu, E 18902 (6) < Rannu, H II 30, 795 (15) < Rõngu, E 55011 < Kanepi, E 15783 < < Rõuge, E 8380 (25) < Põlva, EKS 4⁰ 5, 196 (3) < ? ⁹ E 54669 (7) < Rõigi, E 18459 (26) < Viljandi.

lasti kolm korda mäest lauldes alla, siis kasvasid linad hästi pikad ja valged.¹ Ehk pidi nii kaua õues liugu laskma, kui „käpad“ (seajalad) keesid.² Minda ka peale seajalgade keetmist ja söömist sõitma või liugu laskma.³

Sõitjad. Harilikult vastlaliulaskjaid ei mainita. Ainult mõni-kord on nimetatud, et vanem rahvas läks kuhugi kaugemale külasse⁴ või sõitis kõrtsi liugu laskma,⁵ kuna noorem rahvas laskis liugu kodus.⁶ Vastlaõhtul pidid kõik, nii vanad kui noored liugu laskma.⁷ Vanemad inimesed läinud hobustega, nooremad aga kelkudega.⁸ Teisal lasksid liugu ainult noored poisid ja tüdrukud,⁹ või peamiselt nooremad inimesed.¹⁰ Tüdrukud ja poisid sõitsid ringi ja tegid külas kaupa uuele kohale.¹¹

Kord on mainitud liulaskjais taluperemehi, kes sellisest toimingust ootasid pikka linakasvu.¹² Vastlapäeval läksid perenaised ja ümmardajad liugu laskma.¹³ Enne käisid perenaised „liugu-päeval“ kõrtsis linajuuri kastmas.¹⁴ Vanad naised läksid lumega kaetud künkale või mäele, lastes sealt kelguga või istmikul mööda mäge alla.¹⁵ Õhtul peale päikese loojaminekut käisid tüdrukud jääl liugumas.¹⁶ Ka saadeti lapsed mäele liuglema või sõideti ühes lastega saanil või reel „liugu sõitu.“¹⁷

Sõiduk. Andmeid vastlaliu sõidukist leidub vähe. Tavaliselt lasti liugu kelgul¹⁸ või reel.¹⁹ „Vastlapäevaks meisterdasid poisikesed omale väikesed kelgud. . . Tihtigi lasti suure reega. . . kuhu peale nii palju rahvast istus kui iganes mahtus; muidugi said sel

¹ E 37445 (2) < Tarvastu. ² EÜS VIII 134 (4) < Audru. ³ E 42667 (50) < Torma. ⁴ H II 25, 320 (28) < Tarvastu. ⁵ H III 4, 75 (14) < Peetri, ERA II 6, 424/5 (9) < Rapla. Ka käidud vastlapäeval külas talusid mööda, peamiselt nooremad inimesed. Sihukest kolamist nimetatud liulaskmiseks. Vrd. ERA II 6, 376 (20) < Rapla, H II 74, 823 (4) < Torma. ⁶ H II 25, 320 (28) < Tarvastu. ⁷ H II 13, 173 (45) < Koeru. ⁸ H II 13, 727 (4) < Jä-Jaani. ⁹ H III 4, 413 (3) < Vigala. ¹⁰ ERA II 6, 376 (20) < Rapla. ¹¹ EVR XXXIV 41 (10) < Kursi. ¹² H II 16, 415 (10) < Juuru. ¹³ E 54669 (7) < Rõigi. ¹⁴ H III 12, 37 (11) < Jõhvi. ¹⁵ *Russwurm*, Eib. II, lk. 102, 251 § 299. ¹⁶ H II 6, 263 (16) < Hiiu, E 42536/9 < Karja, E 24822 (60) < Jämaja, H II 74, 823 (4) < Torma. ¹⁷ H II 8, 48 (8) < Jõhvi, E 550 11 < Kanepi. ¹⁸ EKNS e 159 < Jõhvi, H III 2, 666 (3) < Rakvere, H II 17, 155 (6) < Tallinna, Märjamaa, H II 16, 818 (4) < Jüri, H II 16, 415 (10) < Juuru, ERA II 6, 334 (54) < Rapla, H I 3, 173 (25) < Tori, H II 21, 954 (10) < Tori, H II 22, 183 (15) < Paistu < Halliste. ¹⁹ H II 16, 542/3 (5) < Tallinna < Märjamaa, H I 7, 656 (15) < Kanepi, E 55011 < Kanepi.

kombel tihti sääreluud murtud.“¹ Pika maa sõiduks pandi hobune kas saani või ree ette...²

Sõidu paik. Esijoones tuleb eraldada vastlasõitu mäest³ ja tasast teed mööda.⁴ Mägi tehti mõnikord kunstlikult. Aeti lund ühte hunnikusse mäeks kokku,⁵ kust siis alla kihutati. Teistel teadetel lasti liugu loomuliku lumehange otsast⁶ või jääl.⁷ Liuglemiseks pidi olema kaunis kõrge kallas või mägi.⁸

Tasast teed mööda oli kombeks pikalt sõita, mis täitis⁹ liulaskmise aset. Ühe teate järgi pidavat vastlaliugu [kodust] kaugele laskma minema, siis kasvasid pikad linad.¹⁰ Kui lähedal liuglemas käidi, siis jäid linad lühikeseks.¹¹ Samuti läks sellisel liusõidul hobune erguks ja viledaks. Iseäranis lasti noori varsu lusti joosta, et need kasvaksid, ergutuksid ja teeksid jalgu tuliseks.¹²

Sõidu viis. Sellegi kohta puuduvad lähemad andmed. Käidi tavaliselt liul, kuidas kellelgi oli võimalik, kas hobusega, kelguga või jalgsi.¹³ Noored käisid mägedel liuglemas¹⁴ ja laulsid:

Vistel vastel poisikene,
 Ei Vastel tuassa seisa!
 Vastel sõidab vainiulla,
 Laiulla lumiluhilla
 Tinasella telgidella,
 Kaskisella kaarikulla,
 [Kükitab küla vahela,
 Ootab liu laskejaida,
 Kelgu peale istujaida!]
 Kübarassa kindaassa,
 Sadulassa saapaassa,
 Oma õmmeldud linassa.
 Külma kinda'ad käessa

Külma kirjad kinnastessa.
 Vastel laulab vainiulla:
 Liugu laugu laskijalle,
 Linad pikad liugujalle
 [-Linased püksid liugujalle]
 Linad pikad luust lahedad.
 [-Linad pikaks, kiud laiaks!]
 Hebemed eestvedajalle,
 Takud taga lükkajalle,
 Tutrad tuas istujalle,
 Paklad paigal seisijalle,
 Luu kurun kurtajalle,
 Vareskaerad vahtijalle.

¹ H II 10, 556 (23) < Jaagupi. Võrdle ka H III 18, 442 (10) < Vigala. H II 23, 25 (1) < Karksi, H III 15, 513 (9) < Rāpina. ² H II 8, 48 (8) < Jõhvi, E 35812 (94) < Kadriina, H II 17, 155 (6) < Tallinna < Märjamaa, E 55011 < < Kanepi. ³ H II 20, 724 (42) < Vändra, H II 21, 310 (21) < Tori, E 37445 (2) < Tarvastu, H III 15, 513 (9) < Rāpina. ⁴ H II 7, 835 (8) < Jõhvi, H II 8, 48 (8) < Jõhvi. ⁵ H II 16, 818 (4) < Jüri. ⁶ H II 15, 769 (27) < Ha-Jaani, H II 17, 784 (5) < < Karuse. ⁷ E 870 (4) < Käina, H II 6, 263 (16) < Hiiu, H IV 2, 284 (13) < < Kärļa, E 25253 (2) < Jāmaja, H II 29, 635 (3) < Võnnu, H III 16, 650 (15) < < Suhum-Kalee. ⁸ H II 15, 194 (5) < Jõelāhtme. ⁹ E 35812 (94) < Kadriina, H III 17, 85 (3) < Jaagupi, E 55011 < Kanepi, H III 11, 366 (66) < Urvaste. ¹⁰ EKns 31, 23 (1) < K-Jaani, vrd. H III 12, 37 (11) < Jõhvi. ¹¹ H, Jõgever-2, 90 < Torma. ¹² E 23893 < Tõstamaa. ¹³ H III 2, 666 (3) < Rakvere. ¹⁴ H III 12, 37 (11) < Jõhvi.

Rukid lustisse ludigu,
 Lühikesed linad lemmel.
 Nõnda kiudu kui sii liugu
 [-Kiudu pääle kui see siidi]
 Sika sarve sitkusesse,
 Kassi saba pehmusesse.
 Nõnda pikaks meie lina
 Kui see liugu mäekene
 [-Kui on liugu laskemine, või:
 Kui sü rii tiikene],
 Nõnda valgeks meie lina
 Kui see lume hangekene.
 [-Kui lumi liumäella, või:
 -Nirgi villa valgusesse!]

Mede lina liuu piku
 [-Kui see lumi liumäela]
 Valla lina vassa piku,
 Tõstre lina tõlva piku,
 Küla lina küünre piku,
 Mõisa lina mulla alla!
 Lina meile, luu küläle!
 Meile saava sileda lina,
 Küläle kolgi-alutse!
 Papi lina paju pudsus,
 Köstre lina küüvitsus!
 Meie lina lõhu niitsis,
 Lõhu niitsis, kandlekeelis!
 Kes siis tuleb liugumaie,
 Sel linad lius ilusad,
 Aia ääres aljendavad,

Seina ääres seisatavad,
 Kopelies kolletavad.
 Kes ei tule liugumaie,
 Selle linad liguje jäägu,
 Heinad kuhja kopitagu,
 Aia ääre hallitagu,
 Talu alla tahmatagu,
 [-Alla palgi hallitagu,
 Peale palgi päevitagu!]
 Seinä ääre seenetagu,
 Kive ääre killendagu,
 Kopelie kolletagu.
 [-Koera sitta kolletagu!]

Saagu, saagu, ma sajatan!
 Kis ep tule liugu laskemaie
 Saagu koju kolletama,
 Ahju ette hallitama,
 Seinä ääre seenetama.
 Kaski kasvku kaela peale,
 Niinepuu nisade peale,
 Öunapuu õlade peale,
 Vahter käe varre peale,
 Künnap' kasvab külle peale,
 Rimmelg teise reie peale,
 Pihlakas pia laele,
 Kuusik silma kulmudele,
 Kadak karvaaugu peale.
 Kes ei tule liugumaie,
 Jäegu mardini magama,
 Ristipäevi ringutama.

Vastla liulaskmise laul täielikul kujul on viimasel ajal ununenud. Tuntakse sellest ainult esimesi lauluridu. Vana liulaulu asemele on tulnud mitu uuemat laulu. Uutest lauludest enam arenenud on järgmine tüüp¹:

Vanast seatud vastlapäeva
 Kõige suurem sõidu päeva:
 Saksad sõitsid saanidega,
 Isandad ilu reega,
 Poisid poolte tõldadega.

Sakstel täkud saani ees,
 Mul kirju kuts on kelgu ees
 Ja igas kõrtsis käisin sees
 Ja ikka olin sakstest ees!

¹ A 8855 (22) < Rakvere, A 9596 (8) < Jä-Madise, A 8254 (3) < Jä-Jaani, E 18891 (2) < Kuusalu, H II 15, 563/4 (53) < Ha-Jaani, E 15648/9 (126) < Ha-Jaani, E 23638 (4) < Jüri, H II 16, 660 (8) < Keila, A 8378 (2) < Keila, A 7060 (2) < Risti, A 7062 (4) < Risti, A 7065 (5) < Risti, A 9762 (9) < Risti.

Esitatud laulus võib ära tunda kahe laulu, „Tütar mehele“ ja „Vaenelaps emahaual“ kontamineeritud värse (laulu lähem võrdlus ilmub mujal).

Ratasliug. Saaremaal, Tarvastus, Põhja-Viljandimaal ja Rannus on sõidetud vastlaliugu veel eri kombel. Liuvälja keskele pandi jää sisse tulp. Tulba otsa kinnitati võll, mille küljes oleva pika ridva otsa seoti kelk. Nii sõideti tulba ümber jääd mööda ringi, kuna sõidutajad keerasid võlli. Võlliks oli harilikult mõni vana rattarumm katkiste kodaratega.¹ Säärast liulaskmist kutsuti *ratasliuks* (*pilt 4*).

Sõidu endeid: linakasv, ilu, kiud, pikkus j. t. Liulaskmine ennustas head linakasvu või lina-aastat.² Kes sel päeval liugu laskis, sellel kasvasid linad *pikad*,³ *kiused*,⁴ *vissid*,⁵ *ilusad*,⁶ *head*⁷ või *suured*.⁸

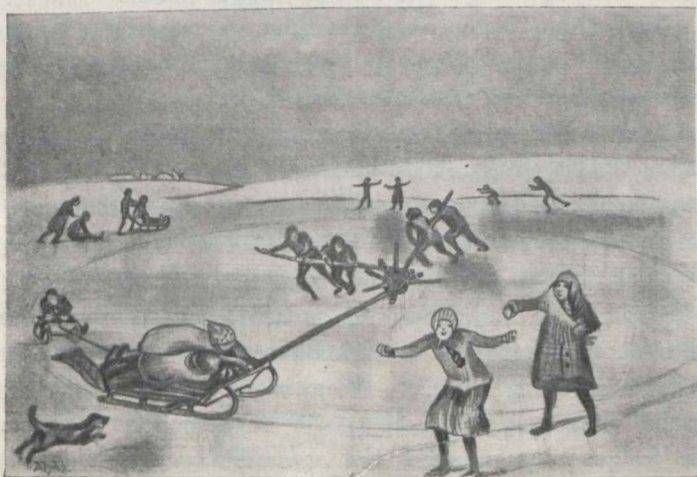
Ennustuse kestvus. Ennustus käis harilikult sama aasta kohta.⁹ Et pikki linu saada, tuli liulasku iga aasta korrata.¹⁰

Kui vastlapäeval varastatud kivi- või savi-anumast pärast päikese loojaminekut lina külvati, siis kasvasid üli-head linad.¹¹ Kui vastlapäeval pilves ilm oli, kasvasid vaesed linad, selge ilmaga aga —

¹ H II 58, 278 (3) < Jüri. ² H II 46, 640 (147) < Kadrina, H II 11, 64 (7) < Rakvere, H II 12, 167 (21) < V-Maarja, H II 14, 237 (42) < Ambla, H II 13, 727 (4) < Jä-Jaani, H II 13, 173 (45) < Koeru, H II 16, 818 (4) < Jüri, H II 16, 769 (21) < Risti, H II 17, 155 (6) < Tallinna < Märjamaa, ERA II 4, 125 < Hanila, H IV 2, 284 (13) < Kärla, H II 21, 954 (10) < Tori, H II 25, 428 (7) < Tarvastu, H II 28, 744 (6) < Ma-Magdaleena. ³ H II 7, 835 (8) < Jõhvi, H II 46, 640 (147) < Kadrina, H III 17, 85 (3) < Jaagupi, H II 15, 769 (27) < Ha-Jaani, H III 3, 502/3 (3) < Rapla, ERA II 6, 424/5 (9) < Rapla, H II 17, 113 (2) < Märjamaa, H III 4, 413 (3) < Vigala, H III 18, 299 (1) < Vigala, H III 23, 774 (1) < Vigala, H II 17, 566 (16) < Hanila, H II 6, 263 (16) < Hiiu, H I 3, 160 (34) < Audru, H I 7, 505 (173) < Helme, H I 3, 242 (35) < Tarvastu, H II 66, 687 (326) < Tarvastu, H III 25, 81 (2) < Tarvastu, H II 25, 915 (54) < Paistu, H III 16, 48 (36) < Peterburi < Paistu, H II 26, 680 (10) < S-Jaani, H III 9, 98 (5) < Laiuse, H III 26, 54 (18) < Laiuse, H II 27, 637 (50) < Palamuse, H III 9, 470 (8) < Ta-Maarja, H III 16, 442 (18) < Poolamaa < Ta-Maarja, H II 30, 107 (2) < Puhja, H III 10, 57 (14) < Puhja, H II 31, 524 (34) < Otepää, H III 22, 20 (6) < Otepää, H II 31, 671 (6) < Sangaste, H III 10, 535 (1) < Sangaste, H II 32, 353 (11) < Rõuge, H III 11, 54 (4) < Rõuge, H III 11, 576 (44) < Põlva, H III 16, 650 (15) < Suhum-Kalee. ⁴ H III 13, 630 (63) < Halliste. ⁵ H II 18, 637/8 (22) < Kaarma; tähenduses: kõva, vastupidav. ⁶ H IV 8, 150 (229) < Tarvastu. ⁷ H II 46, 640 (147) < Kadrina, H II 27, 468 (3) < Palamuse. ⁸ H II 23, 346 (6) < Karksi. ⁹ H II 11, 64 (7) < Rakvere. ¹⁰ H III 21, 581 (19) < Otepää. ¹¹ E 1176 (13) < Võru.

head linad. Oli nii palju selget ilma, et selle ajaga hobuse selga võidi hüpata, siis kasvasid veel head linad, kui linu kevadel sel tunnil külvati, millal päike vastlapäeval oli paistnud.¹

Mitte-sõitmise tagajärg. Kust perest lihaheitel liulaskjaid ei olnud, selle linad jäid lühikeseks.² Tuleval aastal nad ei kasvanud, ega saadud ka samal aastal linaudetki näha.³ Kui nad siiski kasvasid, siis olid linad takused.⁴ Kui oli sadanud liiga paksult pehmet lund, mis takistas kelgu jooksmist ja mistõttu ei saavutatud pikka liugu, siis tuli „sant“ (halb) lina-aasta.⁵ Samas on nimetatud, et vastlapäeval oli suur tähendus suve-vilja, iseäranis linade kohta.

Pilt 4. Jääratas. E. Ahas'e joonise järgi.

Teisi endeid: Peale linakasvu (laulus ka kanepikasvu) ennustati vastlapäeva liuglemisest ja rõõmudest head aastat üldse.⁶

Kui tüdrukud peale päikese loojenemist vastlapäeva õhtul jääl liuglesid, siis seisis tüdrukute juuksed siledad.⁷

Soomes käidi liugumas ka suuskadel, millest ennustati mitte üksi linu resp. kanepit, vaid ka linaseemneid, naereid, kaale, kartuleid,

¹ E 35802 (32) < Kadrina. Pikki linu ennustas kevadel esimene kord linavästriku nägemine aiateibal või katusel, vrd. E 19128 (22) < Halliste, E 1237 (40) < Tarvastu, E 10078 (73) < Pelistvere. ² H III 5, 11 (5) < Pöide. ³ H II 9, 388 (11) < Haljala, H II 66, 687 (326) < Tarvastu, E 18304 (12) < S-Jaani, EÜS VII 385 (120) < Riia [?]. ⁴ H II 21, 597 (3) < Tori. ⁵ E 46358 < Jõelähtme. ⁶ H I 6, 606 (98) < Vastseliina. ⁷ H II 6, 263 (16) < Hiiumaa.

rukist, otri, ube, tubakat, siidi, sametit, villaseid lambaid, piimarikkaid lehma ja lihavaid hobuseid. Liugumisel mahakukkuja said takuseid linu.¹

Liulaskmise tembud. Enne liuguma minekut asetati vokiid nurka niimoodi, et voki pea jäi nurga poole ja rattad välja. Valge lina heideti vokile peale. Siis linakasv ja töö edenes hästi.² Et hästi pikki linu saada, selleks pandi linaseemnekott istme alla ja linakurst „puhu“ (põue).³ Teiste teadete järgi pandi liugu lastes linaseemneid vakakesega tasku („karmanisse“). Peale liugumist võeti need linaseemned vakakesest ja kallati teiste (külvi) seemnete hulka ning segati nendega segi. Siis saadi pikad linad.⁴ Linaseemnete asemele pandi liugu lastes veel „urriluu“ — „seajalaluu“,⁵ kurikas⁶ või vana luud⁷ istme alla või hoiti „urriluu“ sõites hammaste vahel,⁸ siis oli järgneval aastal hea lina-aasta.⁵

Analoogilised kombes on Soomes, kus naised, kui soovisid pikki linu, lasksid mäge mööda liugu, kuna pestud koonlalaud, muiste arvatavasti kederpuu, oli sõites jalgade vahel.⁹

Meil on tuntud ka palja tagupoolega¹⁰ liugu laskmine lumel. milline komme esineb rohkesti Šveitsis ja on rahvusvaheline.

Kelgu-mäng. Linaliu nimi on samuti üle kantud uuema aja „simmanitele“, millised peod korraldatakse taludes, kus keerutatakse „vastlavaltsi“ ja mängitakse.¹¹ Tuntum on sel puhul kelgu-mäng. Igäüks peitis oma kelgu kõrvale ja siis algas nende otsimine. Kes omal siis kelgu välja unustas, see hommikul muud ei leidnud kui ainult kelgu tükid.¹²

Vastlapäeva mõju tuhapäevale. Peale vastlapäeva, see on tuhapäeval, ei tohitud enam liugu lasta, muidu muutusid linad teisel aastal kõik tuhaks.¹³ Seevastu on teateid, et kui tuhapäeval hästi liugu lasti (üksik teade on ka jõulusest liugumisest), siis kasvasid teisel aastal hästi pikad linad.¹⁴ Saaremaaltki on

¹ Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, lk. 251/254. ² EVR: XXXIV 41 (10) < Kursi. ³ H II 23, 463 (1) < Karksi, H III 7, 466 (5) < Põltsamaa, EKNS 48 IV, 61 (5) < Palamuse, H II 3, 523 (6) < Vastseliina, H II 30, 547 (8) Rannu. ⁴ H III 22, 163 (87) < Otepää. ⁵ H III 19, 368 (100) < Halliste, E 16992 (195) < Paistu. ⁶ EKNS 48 IV, 61 (5) < Palamuse. ⁷ ERA, Ingeri I 137 (1). ⁸ E 1229 (94) < Tarvastu, E 46882 (5) < Palamuse. ⁹ Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, lk. 251. ¹⁰ E 19127 (9) < Halliste. ¹¹ E 46358 < Jõelähtme, EVR XI 67 (3) < Rapla. ¹² E 46358 < Jõelähtme. ¹³ H III 4, 565 (10) < Hanila. ¹⁴ H II 31, 45 (16) < Otepää.

teade, et lastakse liugu „tuhkapäeval“,¹ kuigi ei öelda selle ennustust. Et sõidu mõju alles hoiduks, selleks tuhati tuhapäeval vastlapäeva liujäljed üle.²

Tursaõnn. Saaremaal hüüti kaunis piiratud alal vastlapäeval mägedelt:

Tursad tulgu meie merde,
Muda mingi muude mutsa!

Siis sai suvel palju turske.³ Tursapüüdmisel lauldi taas:⁴

Tule sina, tule sina tursake,
Mere põhja põrsake!
Uju aga uju halli poisi,
Hakka otsa halli kala!
Liiguta minu linast paela,
Kõiguta minu kõverat kooku,
Hammusta minu haljast kala!

Liulask mujal. Vastla liulaskmist tunnevad venelased (Kesk-Venes), rootslased, tšuvašid, lätlased ja osalt leedulased,⁵ kus sõiduendened on mitmesugused. Soome- ja eesti-rootslased ennustasid liulaskmisest linaõnne, kuna Rootsis endas seda kommet ei tunta.⁶ Liulaskmine on tuntud ka rootsi-laplastel.⁷

Eesti muistses vastlalaus on vastalt personifitseeritud poisiks, Vastlaks, kes külma ei karda ja valgeis kinnastes on liuelnud külahahelisel mägedel, lauldes:

Lina liugu ja pitka kiudu,
Kanepid kahe võrrada!⁸

Laulu järgi on siis kanepikasvu enne olnud tuttav. — Läti vastlalausud erinevad eesti lauludest nii sisult kui vormilt. Venes üldiselt esinevat ühtlast liulaulu ei tunta. Soomes ja Rootsis esinevad analoogilised vastlaliuglemise mõnerealised hüüud. Liivlaste vastla-laulud ja -kombed on mardilaulude sarnased. Liulaskmist tuntakse ka Aunuses, Karjalas, Vepsas ja Vadjas. Vadja vastlalausud osutuvad algupäralt iseseisvateks.⁹ Mil määral vene liulaskmine

¹ H IV 2, 284 (14) < Kärä. ² E 46358 < Jöelähtme. ³ E 24822 (61) < Jä-maja. ⁴ E 63416 (6) < Jämaja, EKNS 44, 3 < Jämaja. ⁵ Toivonen, Pitkiä pellavia, napanauriita! (Kalevalaseuran vuosikirja 3, Helsinki 1923), lk. 94—95. ⁶ Ida- ja Põhja-Rootsis on liulaskmine küll tuntud, millest ennustati head lõikust ja looma-õnne, mitte linakasvu! Vrd. Nilsson, Årets folkliga fester, Stockholm 1915, lk. 290. ⁷ Ibid., lk. 289. ⁸ H II 16, 542/3 (5) < Tallinna < Märjamaa. Head pikka kanepikasvu loodeti tuhapäeva sõidust ja liulaskmisest: E 55027 < Kanepi. ⁹ Salminen, Vätjalaisten runojen alkuperästä (Suomi, V: s jakso, 7: s osa, Helsinki 1929), lk. 47—50, nr. 1—5.

läänemere-soomlaste liulaskmisega on seotud, seda selgitab veel tulevikus vastav üksikasjaline kommete võrdlus.

Vastlatembud.

Vastla kottiajamine. Seda vigurit saadi ainult rumalatele teha. Kes juba vastlakotti hoidmas ära oli käinud, see enam sinna teist korda ei läinud. Vastla kottiajamise tarbeks viidi kambri laele resp. lakaluugile hulk (pang või paar pangi) vett, kuna pimedas eeskojas, „vööruses“ pandi mõned rumalamad lapsed kotti kinni hoidma. Naljahas isegi läks siis kambri laele Vastalt kotti ajama.

Enne õpetanud ta lastele hästi ära, et kui tema Vastla ülevalt kotti saab visata, siis peavad lapsed kotisuu kõvasti kinni hoidma ja ise kõhuli peale laskma, sest Vastal olevat kange kotist välja tükki. Naljahas ajanud siis üleval lae peal müristades ja kolistades Vastalt taga ja pahandanud mõne korra kangesti, kus see käest ära jooksnud. Tihti visanud ta ülevalt heinu maha ja öelnud: „Hoidke kotisuu hästi lahti! Ah sa kuriloom, ära läks jälle käest!“ Viimaks öelnud: „nüüd on Vastal ometi korra käes“ ja kahmanud siis toobriga (!) lastele vett kaela.¹ Paralleelselt sellele tuntakse Luutsina kottiajamist.²

Kaja ajamine. Vastla kottiajamise kõrval tuntakse Läänemaal võrdlemisi kitsal alal vastla kaja ajamist. Tehti õlgedest ja vanadest riidenärudest *kada*, s. o. inimkuju, pandi ora otsa, mis oli kellelgi seljas. Mõnel pool aeti vanad püksid põhku täis või topiti pükstesse kadakaoksi ja tõsteti need õlale. Teised kaja-ajajad läksid lauldes ja keppidega kada pekstes neile järele. Kada aeti teise „saksa“ maa peale ja jäeti see sinna.³ Kaja järele käijad laulsid:

Kus me selle kaja a(j)ame?
Matsalu puile, Matsalu maile
(Järise puile, Järise maile),
Matsalu alla (h)einamaale,
Kangru tuppahju taha,
Korju Mari kolde auku!

Kaja-ajamise järele hundid suvel loomi ei murdnud.

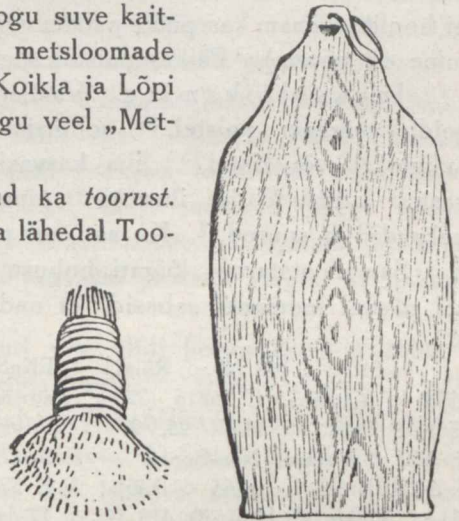
¹ E 53102 (343) < Keila, H III 24, 552/5 (5) < Halliste. Vrd. ka H III 14, 311 (6) < Paistu (Halliste), H III 19, 256 (91) < Paistu < Halliste, E 3883 (5) < Paistu, E 3919 (195) < Paistu, E 24055/6 (5) < Paistu (Halliste). ² Eisen, Eesti mütoloogia II, Tallinna [1920], lk. 144. ³ EVR XXIII 91 (8) < Karuse, ERA II 16, 176 (14) < Karuse, ERA II 16, 250 (11) < Karuse, ERA II 16, 257 (1) < Karuse.

Õlest tita, metsik ja toorus. Muiste tehti õlest tita, pandi ridva otsa ja viidi metsa puu latva hea õnne peale.¹ *Metsik* või *metsis* oli õlest tehtud inimene, millel olid ka inimese (arvata-vasti mehe) riided seljas. Metsik tehti vastlapäeval (on teateid, et seda ka muul päeval tehti) kahe naabriküla noorte poolt. Õlevihust valmistati inimeskujuline nukk, riietati ja viidi küla karjamaale puu otsa, mille ümber lärmi ja tantsuga metsiku pidu peeti.² Metsik tehti kahe küla piiri peale, ning ühe küla noored andsid teise kätte vitsakimbu. Metsik olnud karja kaitsja. See pidanud kummagi küla loomi kogu suve kaitsema igasuguste äparduste ja metsloomade eest. Karjas (Pärsama vallas, Koikla ja Lõpi [Lepi] külade vahel) asuvat praegu veel „Metsiku mulk.“³

Samas ümbruskonnas tehtud ka *toorust*. Seda käidud tegemas Koikla küla lähedal Tooruse mäel. Tooruse kujutist lähemalt ei mäletata.⁴

Õlest kaju küla mööda kandmine ja annete korjamine vastlapäeval on rahvusvaheline komme. Taanis viiakse vastlapäeval õlgedest koletis küla mööda majast majja.⁵ Kesk-Euroopas on see tuntud vastlakaru⁶ või vastlakitse nime all, mis tehti õlgedest ja peksti vitsadega.⁷ Tembu pealtnäijailt korjati andeid (nagu meil mardi- ja kadripäeval).

Juukse-sugemine. Vastlapäeval või õhtul⁸ soeti juukseid. Seda tegid kas tüdrukud⁹ üksi või pidi igaüks¹⁰ oma juuksed hästi

Pildid 5–6. Peahari, Karksi. ERM. 4122. Suurus umb. 1/4. — Peasugemise laud, Tõstamaa. ERM. A 320:158. Suurus 1/10.

¹ E 9821 < Saarde. ² Holzmayer, Os. I, lk. 105, vrd. ka Varonen, Vanajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, lk. 265–267; Eisen, Eesti mütoloogia I, lk. 121–123. ³ ERA II 23, 717/9 < Karja. ⁴ Vt. ibd. ⁵ Lid, Joleband og vegetasjonsguddom, Oslo 1929, lk. 49/50, 129. ⁶ Vaata pilt: Buschan, Die Sitten der Völker, Bd. IV, Stuttgart 1922, lk. 55. ⁷ Ibid., lk. 117 ja Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche Jahr, Leipzig 1898, lk. 84. ⁸ H III 22, 165 (94) < Otepää. ⁹ Vt. ibd. ¹⁰ H II 17, 155 (6) < Tallinna < Märjamaa.

puhtaks või siledaks¹ sugema. Pead sugema pidi vastlapäeval mitu² või seitse³ korda. Siis kasvasid pikad juuksed, pikk lina.⁴ Ka hoidus siis pea aasta läbi täidest, kõõmast ja kärnadest.⁵ On ka vastupidiseid teateid, et siis läks pea kärna.⁶ Sugemisel tarvitati peaharja ja pealauda (*pld.* 5—6).

Noor neiu tahtis ikka niisuguse harjaga või kammiga oma pead sugeda, millega ainult mehed olid sügenud ja pealegi noored. Juukseid, sugema pidi enamasti enne lõunat (mitte hommikul),⁷ kui päike paistis. Kui enne lõunat pilvitas, jäeti sugemine peale lõunaks. Siis ei hoolitud enam kas päike paistis või mitte (kuigi päikesepaistel sugemine oli parem). Päikesepaistel soetud juustel oli iseäraline läige.⁸

Juukselõikamine. Vastlapäeval⁹ või õhtul¹⁰ lõigati juukseid, iseäranis naistel,¹¹ sohinaistel,¹² leskedel,¹³ noortel tüdrukutel¹⁴ või lastel.¹⁵ Siis kasvasid nendel juuksed hästi,¹⁶ jõud-
sasti,¹⁷ ruttu¹⁸ ja ilusasti¹⁹ ning pikad,²⁰ tihedad (tihked),²¹ paksud²² ja suured.²³ Ka aeti sel puhul habet.²⁴

Samal otstarbel lõigati hobuse saba ja lakka.²⁵ Üldse lõigati sel päeval loomadel sabasid, et nad oleksid siis lihavad.²⁶

¹ EKNS c 148 (4) < Rõigi. ² EKNS c 225 (1) < Risti. ³ H II 46, 640 (148) < Kadrina, E 35816 (22) < Kadrina, E 27707 (50) < Ambla, E 15126 (56) < Tapa. ⁴ H II 25, 271 (403) < Helme; *Russwurm*, Eib. II, lk. 102 § 299, < Vormsi, Noa-Rootsi. ⁵ H II 17, 155 (6) < Tallinna < Märjamaa. ⁶ SKS, Niemi II nr. 65 < Kärna. ⁷ E 57865 (7-a) < Iisaku. ⁸ H IV 4, 200/1 (1) < Mihkli. ⁹ H II 20, 413 (4) < Pää-Jaagupi. Või lõigati üldse vanas kuus, vrd. H III 5, 609/10 (6) < Tori. ¹⁰ H III 5, 609/10 (6) < Tori, H II 25, 271 (403) < Helme, EKNS 31, 23 (10) < K-Jaani. ¹¹ H II 16, 819 (8) < Jüri, H III 18, 305 (15) < Vigala, H III 23, 756 (10) < Vigala, H III 19, 59 (2) < Tõstamaa, H II 66, 657 (88) < Tarvastu, H III 14, 564 (22) < S-Jaani. ¹² H II 58, 391/2 (55) < Pärnu. ¹³ H II 27, 293 (16) < Palamuse. ¹⁴ H II 17, 823 (4) < Karuse < Mihkli, H II 58, 391/2 (55) < Pärnu. ¹⁵ H II 10, 235 < Kadrina. ¹⁶ H I 4, 44 (6) < [Jöelähtme], Sa, Tt., H III 23, 756 (10) < Vigala, E 53585 (10) < Haapsalu, H II 20, 368 (10) < Pärnu < Vigala, E 57089 (36) < Karja, H III 25, 229 (155) < Viljandi < Valjala [?], H I 3, 173 (24) < Tori, H III 5, 609/10 (6) < Tori, E 13949 (117) < Tarvastu, H III 19, 777 (47) < Viljandi, E 14989 (7) < Halliste, E 19128 (34) < Halliste, EKNS 31, 23 (10) < K-Jaani. ¹⁷ H II 20, 796 (4) < Vändra, E 14660 (64) < Tarvastu. ¹⁸ H, Mapp, 286 (9) Pärnu, E 43575 (12) < Pärnu. ¹⁹ H III 5, 553 (19) < Tori, E 11413 (76) < Tarvastu. ²⁰ H III 18, 305 (15) < Vigala, H I 1, 552 (2) < Ridala, E 19971 (6) < Põltsamaa, EÜS VIII 134 (3) < Audru. ²¹ H I 5, 341 (50) < Tarvastu, H II 66, 657 (88) < Tarvastu. ²² H II 10, 235 < Kadrina, H III 4, 565 (12) < Hanila, E 23790 (12) < Jämaja, H II 27, 293 (16) < Palamuse. ²³ H II 58, 391/2 (55) < Pärnu. ²⁴ H III 13, 527 (2) < Saarde, E 37498 (3) < Halliste. ²⁵ E 42536 < Karja. ²⁶ EVR XXI 19 (47) < Pühalepa.

Juukselõikusest ennustati veel, et nad ei tule peast ära,¹ ei katke² ja söödikud kaovad juustest.³

Peapiiramine. Tavalise juukselõikuse kõrval tunti naiste ja tütarlaste juures osalist juukselõikust. Naise⁴ või tüdruku⁵ juuste otsast lõigati tükid maha, millist toimingut kutsuti eri nimega: *pea piiramiseks*.⁶ Naise juukseid pidi mees lõikama ja mehel jälle naine. Noorel tütarlapsel pidi juukseid lõikama noor ja viisakas tütarlapse austaja ja armastaja noormees, siis pidid juuksed iseäranis hästi kasvama.⁷ Kui noormees, kes juukseid lõikas, oli hästi suure kasvuga, siis tähendas see head meheõnne.⁸ Lõikamise ajal olid lõigataval kindad käes, siis kasvasid juuksed pikaks.⁹

Juukselõikuse tembud. Pikkade juuste kasvatamiseks seotakse tükk juukseid hobuse saba alla.¹⁰ Juukse värvi võidi ka ennustada. Selleks pandi lõigatud juuksed kinnisilmi seda värvi hobuse kubemesse (kupesesse), millist värvi juukseid keegi omale soovis.¹¹ Hobuse sugu oli ka mõõduandev. Lõigatud juukseid viidi valge mära saba alla. Siis kasvasid juuksed valged ja pikad, nagu mära saba.¹²

Juukseid või nende lõigatud otsi viidi hobusetalli, sõnniku,¹³ söimeposti,¹⁴ hobu *ruhve* (küna) alla,¹⁵ seinä pilusse¹³ või hobuse saba sisse,¹⁶ sirutades saba. Kinnisilmi hobuse saba katsumine andis tüdrukule eriti hea juuksekasvu.¹⁷ Juuste posti alla panemisel ei tohtud mujale vaadata, kui hobuse sabale või hiljemini lehtpuu otsa. Siis kasvasid juuksed nii pikad nagu hobuse saba. Juhtus keegi sel ajal (või üldse väljas õues) seale vaatama, siis jäid juuksed lühikeseks ja kõvaks nagu seaharjased.

Pöetud peaga välja minnes ennustati *s a r n a d u s e m a a g i a* mõjul: millist looma kõige enne nähti, selline kasvas juuks. Nähti *signa* — seaharjased, nähti kana — juuksed pehmed kui suled,¹⁸

¹ H III 5, 609 (6) < Tori. ² Ibd. ja E 37498 (3) < Halliste. ³ H II 25, 271 (403) < Helme. ⁴ H III 19, 59 (2) < Tõstamaa. ⁵ H II 58, 391/2 (55) < Pärnu, E 37498 (3) < Halliste. ⁶ H II 10, 235 < Kadrina, H II 27, 293 (16) < Palamuse. ⁷ H IV 4, 200/1 (1) < Mihkli. ⁸ E 37498 (3) < Halliste. ⁹ E 27010 (59) < Pä-Jaagupi. ¹⁰ H III 19, 59 (2) < Tõstamaa. ¹¹ H III 5, 609/10 (6) < Tori. ¹² H III 19, 204 (1) < Tõstamaa. ¹³ H II 10, 555 (23) < Jaagupi. ¹⁴ EÜS VIII 134 (5) < Audru. ¹⁵ H III 6, 230/1 (4) < Tarvastu. ¹⁶ E 23893 < Tõstamaa, E 16175 (1) < Tõstamaa. ¹⁷ E 14660 (64) < Tarvastu. ¹⁸ H III 16, 402/3 (22) < Poolamaa < Tarvastu, vrd. ka E 56678 (126—127) < Tallinna.

nähti kiitsakat — juuksed kasvasid pikaks nagu kiitsaka saba.¹ Välja minnes pidi silmad kinni hoidma ja siis äkki lahti tegema. Millise sabaga looma siis nähti, nii pikad kasvasid juuksed.² Ehk võeti õue minnes lambarauad ja villakorv kätte. Nähti siis harakat või muud lindu, kasvasid pikad juuksed, nähti siga või muud harjaslooma, jäid juuksed lühikeseks.³ Teisal: millist looma väljas enne juukselõikamist nähti, sellised kasvasid juuksed: siga — harjased, hobune — sabajõhv.⁴ Oli kombeks isegi kolm korda (pöetud peaga) joosta ümber tare. Iga korra jooksmisel vaatas jooksja reheeluse uksest sisse: nähti hobust — pikk juuks, siga — harjased.⁵

Eriti hästi kasvasid juuksed siis, kui lamba villast saastaste raudadega juukseid piirata.⁶ Piiramise paigaks valiti lambalaut.⁷

Mõnikord lõigati juuksed sõela põhjale, mässiti rulli ja topiti pahe-ma jala kinga kann alla. Millise karvaga loom siis esmalt silma pais-tis, selline kasvis juuks: hobusesaba või -lakk — pikk juuks; siga või muu lühikarvaline (loom) — juuks ei kasvanud.⁸

Nagu loomad, nii olid ka linnud juuksekasvu ennustajaiks. Kui pärast juukselõikust (kohe) väljas harakat (alangast) või üldse lindu⁹ nähti, siis kasvasid pikad juuksed,¹⁰ kui kiitsakat (pica, Elster), siis sai nägija samal aastal mehele.¹¹

Katuse-redaktsioonist on vähe teateid. Juustesse pandi kaks pilliroogu, mis asetati katusesse, et pikki juukseid saada.¹² Neid juukseid, mis vastlapäeval välja kukkusid (tulid), pisteti katuse rääs-tasse, nii et linnud neid kätte ei saaks. Muidu juuksed kasvasid lühi-kesed ja kukkusid kergesti välja.¹³ Analoogiliselt tuli loomade esma-kordse väljaajamise puhul tarvitatud vits katuse räästasse pista, siis käi-sid loomad ise suvel koju.¹⁴

Lõigatud juukseid ei tohtud laiali visata, sest siis kadus mälu (meelespidamine). Need juuksed pidi ilusasti maha matma.¹⁵

Juuste sugemine ja lõikamine ühtlasi. Vastla-õhtul soetakse kui ka lõigatakse juukseid.¹⁶ Mõlemal toimingul oli

¹ E 16175 (1) < Tõstamaa. ² H I 7, 505 (174) < Helme. ³ H II 65, 669 (15) < Jüri, E 37529 (15) < Jüri. ⁴ H II 25, 271 (403) < Helme. ⁵ H III 6, 230/1 (4) < Tarvastu. ⁶ H II 10, 555 (23) < Jaagupi. ⁷ E 20028 (18) < Pä-Jaagupi. ⁸ H III 19, 204 (1) < Tõstamaa. ⁹ E 14661 (70) < Tarvastu. ¹⁰ H I 1, 552 (2) < Ridala. ¹¹ H II 17, 823 (4) < Karuse < Mihkli. ¹² H I 5, 228 (4) < Tõstamaa. ¹³ EÜS VIII 134 (3) < Audru. ¹⁴ E 27610 (37) < Jämaja. ¹⁵ H III 16, 402/3 (22) < Poolamaa < Tarvastu. ¹⁶ H II 17, 155 (6) < Tal-linna < Märjamaa, H III 22, 165 (94) < Otepää.

oma eri tähendus. Esimesel, et juuksed olid kogu aasta söödikuist puhtad ja siledad, teisel — et siis kasvasid pikad juuksed.

Ümber kaevu käimine. Neiud pidid vastlaõhtul kuus korda ümber kaevu käima, haokubu seljas. Siis käis neil palju suuri kosilasi.¹

Kaitse huntide vastu. Lina-kolgispuu kaaned pidi vastlapäeval kinni väänatama. Sellega väänati hundi lõuad kinni, et nad järgmisel suvel ei saanud kahju teha.² See oli muiste hädapärane toiming, kuna sead olid suvel metsas ilma karjusetä. Vanad orikad kaitseid emiseid ja põrsaid huntide eest.³

Tuha riputamine. Hingede poolt kaasa toodud kahjude vastu kaitsemisest on Eestis jälgi. Nimelt riputati siis tuhka eluhoonete ümber, et ussid sel aastal ei pääseks majja⁴ ega madu õue.⁵ Sel päeval sõõreti tuhka, mis hoiti suveks. Kui seda tuhka suvel kapsastele külvata, kadusid kapsaussid ära.⁶

Muna puserdamine. Vana usklik perenaine tõi vastlapäeval korviga palju laaste parsile ja katsus ise kui ka käskis teisi sageli sõnni mune katsuda ja puserdada. Sellise tembu puhul leidsid lapsed palju linnupesi ja mune, kuna kanad kangesti (hästi) munesid.⁷

Ended.

Valges magama. Vastlapäeval mindi valges (päikese loojamise ajal) magama.⁸ Kui enne tulevõtmist magama mindi, siis ei vigastanud loomad oma sõrgu ega händu (sabu).⁹ Kes sel päeval hilja magama läks, see jäi aasta läbi hiljaks¹⁰ ega jõudnud suvel töötada.¹¹ Eriti pidi perenaine vastlapäeva õhtul päevaga magama minema, siis tulid suvel lehmad koju¹² ega siginenud siis palju kärbsed.

Puhastamine. Vastlapäeval pidi ennast tingimata pesema, siis oldi aasta läbi viks.¹³ Samuti pesti siis kõik riistad, põrandad jne. puhtaks. Siis olid need kogu aasta valged.¹⁴

¹ EKNS 31, 7 (9) < K-Jaani. ² H II 22, 1034 (11) < Saarde. ³ ERA II 6, 426 (18) < Rapla. ⁴ Wiedemann, AIÄLE, lk. 353. ⁵ E 9821 < Saarde. ⁶ H III 21, 579. (8) < Otepää. ⁷ H III 5, 87 (5) < Kärla. ⁸ E 30204 (3) < Käina, H III 5, 11 (1) < Põide. Taanis pidi sel päeval vara ärkama, siis oli edu, elujõudu ja rikkust. Vrd. *Ussing*, Aarets og livets højtider, København 1925, lk. 44. ⁹ E 23791 (23) < Jämaja. ¹⁰ EKNS c 148 (4) < Rõigi. ¹¹ EVR XXIV 36 (2) < Pühalepa. ¹² TEM 8, 20 (13) < Tallinna. ¹³ EVR XXI 19 (49) < Pühalepa. ¹⁴ E 54669 (8) < Rõigi.

Tuld ei põletata. Vastlaõhtul ei tohitud tuld üles võtta, peergu põletada ega küünlaid süüdata,¹ muidu härjad, elajad² või üldse loomad³ väsisid ja lõõtsutasid suvel töö juures (adra ees).⁴ Lehmad ei tulnud siis koju⁵ või jooksid aina kiiliga (kiili hüpates) koju.⁶ Isegi tulevõtja oli aasta läbi „tuss“ (toss), s. o. töös saamatu.⁷ Söömist toimetati päevavalgel. Loomad, iseäranis härjad,⁸ ei tohtinud sellel õhtul tuld näha, et neile mingit kahju (õnnetust) ei tuleks.⁹ Kui vastlapäeval tuli üles võeti ja kärkseid nimetati, siis sigines suvel palju kärkseid.¹⁰ Kes peale vastlaõhtut tuld tarvitas, sel rikkus rahe põllul orased.¹¹

Tunglaid ei segata. Ahjus ei tohitud tunglaid roobiga segada, et hoiduda vilja tungalpeadest.¹²

Ei tantsita. Vastandina saksa tavalistele vastlakommetele, ei tohitud siin sel päeval üldse tantsida. Kui sel päeval tantsiti, siis olid linad kitkumise ajal väga pahnas ja maas.¹³

Ei külastata. Vastlapäeval ei käidud külas, muidu sead läksid pahuraks.¹⁴ Õhtusel sööma-ajal peeti ukсед kinni, et külarahvas tallu ei pääseks.¹⁵ Teistel teadetel pidi vastuoksa just siis käima kusagil külas, et suvel sääsed neist (sõitjaist) kaugel oleksid ja nende sigitus saaks takistatud.¹⁶

Põranda-pühkimine. Sel päeval tuba ei pühitud.¹⁷ Teisal pühiti üheksa korda päevas põrandat, siis kasvis hea, puhas lina.¹⁸ Häid linu ennustas ka sel päeval kanga vedamine¹⁹ või valgete linade ümber panemine loomasöötmise ajaks.²⁰ (Võrdle valge linaga voki katmine liugumise ajaks).

¹ EVR XXIV 1 (4) < Pühalepa; *Wiedemann*, AIÄLE, lk. 353. ² E 40764 (13) < Anseküla. ³ E 27610 (28) < Jämaja. ⁴ H I 4, 44 (6) < [Jöelähtme] < Sa (R. Kallas), E 57088 (34) < Karja, H II 18, 886 (38) < Kärļa, SKS, Niemi II nr. 66 < Kärļa, SKS, Niemi II nr. 804 < Kärļa, H II 18, 637 (21) < Kaarma, EKS 4⁰ 2, 198 < Sa, H I 3, 89 (3) < Sa, E 9821 < Saarde, H I 3, 394 (3) < Tarvastu, H III 25, 225 (134) < Viljandi < Valjala, EKS 4⁰ 4, 622 (10) < Sa j. t. (R. Kallas). ⁵ TEM 8, 20 (12) < Tallinna. ⁶ SKS, Niemi II nr. 804 < Kärļa. ⁷ E 54669 (9) < Rõigi, E 28430 (8) < Vigala. ⁸ H II 18, 598 < Kaarma. ⁹ EKS 4⁰ 4, 622 (10) < Sa j. t. (R. Kallas), E 56245 < Jämaja; *Holzmayr*, Os. I, lk. 108. ¹⁰ H II 17, 944 (14) < Noarootsi, EVR XXIV 18 (2) < Pühalepa, E 9821 < Saarde. ¹¹ E 46358 < Jöelähtme. ¹² H III 11, 704 (93) < Põlva. ¹³ H II 16, 542/3 (5) < Tallinna < Märjamaa. ¹⁴ EKNS 9, 4 < Püha, Kaarma. ¹⁵ H I 4, 141 (9) < Risti. ¹⁶ H IV 2, 115 (4) < Lä-Nigula. ¹⁷ H II 16, 756 (23) < Risti. ¹⁸ H I 4, 141 (9) < Risti, vrd. ka E 28430 (8) < Vigala. ¹⁹ H II 30, 844 (55) < Rõngu. ²⁰ EVR XXI 22 (87) < Pühalepa.

Võrku ei koota. Vastlapäeval ei võidud võrku kududa, sest siis kootud võrguga ei saadud räimi (kalu) ja võrk ise lagunes ära.¹ Küll aga niideti vastlapäeva öösel võoraste lammaste lõugade alt villu, millest võrgu kudumiseks lõnga kedrati. Sellise võrguga saadi palju kalu, kuna niidetud lambad kidunesid.²

Kohtu-kindad. Lihahaite öösel pidi üheksa talu laudast villu toodama, millest tehti kindad. Kui nende kinnastega kohtu ette mindi ja neid käes hoiti, siis sai hoidja ikka õigust.³

Põletatakse linu. Kui kellelgi polnud lina hästi kasvanud, siis võeti vanu linu ja tehti nendega õhtul nurmel tuld. Siis kasvasid järgneval aastal head linad.⁴ Tule juures hüüti: „Nõnda pikaks kasugu minu linad teine aasta, nagu täna õhtune liug ja see tuli kõrgesse põleb.“⁵ Viljandimaal lasti vastlaõhtul liumäel lina-dest ja linaluudest valmistatud tulest kelkudega lennates läbi.⁶

Aukude tegemine ristteele. Kui taheti, et põllul vili hästi kasvaks, siis mindi öösel teeristmetele ja tehti seal vasaku jala suure varbaga kolm auku maa (? lume) sisse. Iga augu ümber tõmmati pihlakapuu kepiga kolm ringi ja lausuti: „Too tulu, vii kulu!“ Tuhapäeva öösel toodi nendest aukudest puru ja tuld kinnissilmi koju. Toodud puru riputati viimaks põldudele.⁷

Keedetakse kulbita. Suppi keedeti ilma kulbita. Kui kord suppi kulbiga liigutati, siis tüdrukud ei saanud mehele.⁸

Ei sülitatud. Teise peale ei tohitud sülitada, muidu lakkus sülitaja põrgus kuuma kivi pealt sülgel.⁹

Jääpurikad. Kui vastlapäeval palju jääpurikaid katuse räästas oli, siis sai suvel palju linu.¹⁰ Olid pikad jääpurikad räästas, siis kasvasid pikad linad.¹¹ Kui purikad („purad“) olid lühikesed, siis olid ka lühikesed linad. Kui sugugi jääpurikaid ei olnud, siis ei saadud sel aastal sugugi linu.¹²

¹ E 9214 (1) < Võnnu. ² E 63416/7 (9) < Jämaja. ³ E 1238 (1) < Tarvastu. ⁴ H II 25, 428 (8) < Tarvastu, H III 7, 158/9 (32) < Viljandi. ⁵ EKS 4° 3, 330/1 (82) < Helme. ⁶ H III 7, 158/9 (32) < Viljandi. ⁷ E 32481/2 (42) < Jämaja. ⁸ H I 4, 141 (9) < Risti. ⁹ E 38988 (22) < K-Jaani. ¹⁰ H III 21, 270 (23) < Kursi, H III 21, 304/5 (8) < Kursi, H III 8, 232 (9) < M-Magdaleena. Jääpurikaist talvel üldse ennustati pikki linu, kui suvel selle nädala sees oli külvatud, mil talvel purikad räästas, vrd. E 1065/6 (75). Näärpäeva rohked purikad räästas ennustasid head suve üldse ja viljarikast aastat, vrd. E 55610 < Väandra. ¹¹ E 1230 (1) < Tarvastu, E 8471 < Tarvastu. ¹² H III 21, 305 (9) < Kursi.

Lumesadu. Kui külmetas ja sadas, siis tuli külm ja pikk kevade.¹ Kui ree jäljed olid kinni tuisanud, siis sai hea suvi.² Kui üks ree jalase ase lumega täitus, siis kasvis ainult talve-vili hea, kui mõlemad, siis kasvasid mõlemad viljad head (ka suvevili).³ Nii suured kui vastlapäeval olid lumehanged, nii suured olid suvel viljarõugud väljal⁴ ja siis kasvis hea ja pikk lina.⁵ Kui lumi tuiskas läbi aialõhengu, resp. üle ree jalase,⁶ siis oli suvel hea suve-, aia- ja keeduvili⁷ ning hea odrasaak.⁸

Kui vastlapäeval lund sadas, siis sai palju marju ja õunu,⁹ aga ka mardikaid, maokesi, vaklu,¹⁰ kärbseid,¹¹ putukaid,¹² parme ja sääski ning järvest saadi palju kalu.¹³

Lumesjooksmine. Vastlaõhtul pidid lapsed paljaste jalga-dega lume sees jooksma, siis said nendest teravad, nobedad jooksjad.¹⁴

Lumeta. Oli vastlapäeval maa paljas, siis kasvasid lühikesed linad.¹⁵ Kui olid katused lumest puhtad, siis tuli hea kevade.¹⁶ Samuti oli hea aasta siis, kui lihaheide „suve poole kargas“ (oli kalendri järgi hiljem).¹⁷

Külm. Kui vastlapäeval oli külm, siis tuli külm kevade. Oli soe, siis — soe kevade.¹⁸

Sula. Kui sel päeval soe ja sula oli, siis tuli soe ja lühike kevad ning külm suvi.¹⁹ Kui oli selge taevast ja sula ilm, siis sadas jaanipäeval räitsakat lund.²⁰ Lihahetel sai härg siis katusekaarte alt juua, kui kukk küünlapäeval kaarte alt jõi.²¹

¹ H III 20, 415 (45) < Viljandi. ² H III 10, 475 (24) < Rõngu. ³ H IV 7, 81 (2) < Jüri. ⁴ H, Mapp, 415 (52) < Ta-Maarja. ⁵ H II 25, 596 (152) > < Tarvastu, EVR XXXIV 41 < Kursi. ⁶ E 9124 (10) < Rõuge. ⁷ H III 25, 85 (23) < Tarvastu, H III 7, 869 (2) < K-Jaani. ⁸ H II 66, 687 (325) < Tarvastu, E 9953 (2) < Tarvastu, E 37446 (3) < Tarvastu. ⁹ H, R 6, 527 < Tarvastu, H II 29, 815 (33) < Kambja < Audru, H II 31, 478 (19) < Nõo, H IV 4, 570 (16) < Rõngu, H II 31, 323 (12) < Otepää, H II 31, 620 (66) < Otepää, H III 21, 604 (21) < Otepää, E 33452 (207) < Otepää, H III 10, 535 (9) < Sangaste, H III 22, 172 (12) < Sangaste, E 55027 < Kanepi, H III 11, 352 (17) < Urvaste, H II 60, 40 (15) < Põlva, H II 32, 852 (16) < Räpina. ¹⁰ E 29561 < Viljandi, EVR XXXVI 44 (30) < Võnnu, H III 10, 349 (19) < Otepää. Harilikult käib see tuhapäeva kohta, vrd. E 33452 (208) < Otepää, E 55027 < Kanepi. ¹¹ ERA II 6, 220 (4) < Rapla. ¹² H I 2, 51 (7) < Pärnu. ¹³ H II 25, 596 (151) < Tarvastu. ¹⁴ E 40756 < Anseküla. ¹⁵ H II 25, 596 (152) < Tarvastu. ¹⁶ H IV 1, 549 (8) < Jöelähtme. ¹⁷ H II 25, 596 (154) < Tarvastu. ¹⁸ H III 20, 370 (31) < Viljandi. ¹⁹ H III 20, 415 (44) < Viljandi. ²⁰ H II 9, 63 (3) < Nigula. ²¹ EVR IX 242 (24) < Hargla.

Udu. Kui vastlapäeval oli udune ilm, siis tuli soe suvi.¹

Päike. Kui päike sel päeval paistis, siis tuli hea rukkikülv.²

Tuul. Kust poolt vastlapäeval tuul puhus, selle tuulega ei tohtinud põllumees suvel herneid, ube ega muud kaunavilja külvata. Muidu ei keenud need pehmeks.

Noorkuu. Kui vastlapäev oli noorkuu, siis tuli külm kevad.³ Oli vastlapäev noorkuu lähedal (kas esimesel või teisel päeval), see tähendas head; oli ta noorkuu viimaste päevade sees, siis tähendas see halba.⁴

Kolmepäevane kuu. Kui vastlapäeval kuu kolm päeva vana, siis sõi hunt hobuse varsad ära⁵ ja tuli hea aasta. Oli kuu veerand⁶ või pool⁷ vana,⁸ siis oli halb aasta ja tulid hädad.

Kaheksapäevane kuu. Kui vastlapäeval kuu kaheksa päeva vanune, siis oli head (aasta-) aega oodata.⁹

Vanakuu. Vastlapäeva vanakuu „kuivatas kaevupõhjad ja võttis lõokese keele lahti“.¹⁰ Kui vastlapäev vanakuu reedel oli, siis läksid ilmvoimatud asjad korda.¹¹

Iluduse ennustis. Kui vastlakuud esimest korda nähti, siis öeldi kuule vaadates:

„Tere, tere noor kuu!
Sina vana, mina noor.
Sina raua raskune,
Mina kulla kergune!“

Siis jäi ütleja kogu aastaks ilusaks ja nooreks.¹²

Vastlakommete levimisel, nagu selgub selle nime esinemisest kaardil, võib eraldada Põhja- ja Lõuna-Eestit. Esimest on mõjustanud germaani, teist slaavi kombed. Nii näiteks meil vastlapäevalgi tuntud ratasliug on täiesti sarnane Põhja-Saksamaal esinevale „Schlittenkarussell'ile“.¹³ Täiesti isemoodi on see Venemaal, kus rattale aseta-

¹ EKNS c, 154 < Nõo, EKNS c, 161 < Nõo. ² H II 25, 639 (466) < Tarvastu. ³ H I 3, 238 (10) < Tarvastu. ⁴ H III 22, 318 (31) < Põlva. ⁵ H III 19, 368 (99) < Halliste, E 16991 (192) < Paistu. ⁶ H II 21, 310/1 (21) < Tori. ⁷ E 20739 (76) < Pä-Jaagupi, E 9821 < Saarde, E 10078 (67) < Piiistvere, H II 74, 183 (110) < Laiuse. ⁸ H IV 5, 708 (3) < Rõuge. ⁹ H III 13, 621 (1) < Halliste, E 8905 (227) < Paistu. ¹⁰ H IV 6, 129 (16) < Kuusalu. ¹¹ H I 2, 330 < K-Jaani. ¹² H III 5, 653 (21) < Tori. Vrd. ka E 7994 (3) < Viljandi. ¹³ Vrd. pilti: *Buschan*, Die Sitten der Völker IV, Stuttgart 1922, lk. 319.

tud kahe risti pandud ridva nelja otsa seoti eri kelk, mida lükati edasi kõrvalseisjate poolt kelgu tagant või küljelt.¹ Algupäralt võimas germaani mõju on tunginud õlest kuju² ja metsiku vedamise kombesse lihaheitel.³ Kuna Saksamaal pärast annetuste korjamist õlgkuju peksti ja lõpuks põletati,⁴ on meil analoogiline vastlaõhtul vanade linade põletamine nurmel. Saksamaalgi ei tohtud vastlapäeval kedrata⁵ ega tuba pühkida. Mitmed vastlapäeva ennustised on meil ühised germaanlastega.⁶ Nii on hea linasaagi ennustus rohketest jääpurikatest katuse räästas, milline on rahvusvahelisi kombeid, siirdunud meile germaani mõjustusel.

Osa vastlakombeid on arenenud meil rootsi mõjustusel. Nii näiteks võrdlemisi piiratud alal esinev kaja-ajamine on rootsi mõjustusel tekkinud. Võrdle *kata-boll* Ruhnus ja Risti rootslasil tähenduses palli ajama, kurni mängima.⁷ Eelmainitud sõnaga on ühenduses meil üldiselt tuntud *kadalipu* ajamine. Kuna Eestis see sõna on noteeritud ainult paarist üksikust kohast,⁸ esineb soome-rootslastel *kata* sõna väga laialdaselt. *Vastla-pulli* nimetus on Eestis samuti harva esinevaid sõnu. Wiedemann on selle ala-saksa laensõna esinemisalana märkinud Pärnumaa. Komme, et jõulu pullid 'saiad' sõid soome-rootslased vastlapäeval,⁹ on meil esineva kombega täpsalt identne. See komme on nähtavasti siirdunud meile Rootsi kaudu.

Vastla kõige levinenumaks kombeks on liulaskmine hea linaõnne tähenduses. Saksamaal on linaõnne ennustajaks tants. Mida kõrgemale tantsul hüpati, seda pikemad linad kasvasid või mida kauemini tantsiti, seda parem oli linasaak.¹⁰ Liulaskmine on arenenud paralleelselt vene mõjustusel. Venelased peavad liulaskmist algupäraseks ja iseloomustavaks jooneks oma vastlakommetes, nagu muistseil roomlastel ekviriad või itaallastel liugumine *Corso* mäelt. Ve-

¹ *Ө. Сычковъ*'i pilt „Деревенская карусель“, Нива 1912, nr. 4, lk. 65 ja toimetuse märkus pildist lk. 79–80. ² Karnevali sarnast õlest pupe, „Tatermann'i“, vedamist tuntakse ka Austrias, milline kuju pärast ära põletati. Vrd. *Lawatsch*: Das Blochziehen in St. Veit ob Graz, Blätter für Heimatkunde, 1925, lk. 47. ³ *Fehrle*, Deutsche Feste und Volksbräuche, 1916, lk. 35/36; *Varonen*, Väinäjainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, lk. 267. ⁴ Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 3, 353 j., 360; 5, 385; *Fehrle*, Deutsche Feste und Volksbräuche, lk. 31/35. ⁵ *Grimm*, Deutsche Mythologie (4 tr.) III, lk. 492. ⁶ Vrd. *Bächtold-Stäubli*, Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens II, lk. 1234–1244 j. ⁷ *Mag. P. Ariste* teatel. ⁸ Dr. *O. Loorits*'a andmetel. ⁹ *Lid*, Joleband og vegetasjonsguddom, Oslo 1929, lk. 80. ¹⁰ *Sartori*, Sitte und Brauch III, lk. 110–111.

nes on tuntud vastlapäeval nii mäest kui tasast maad mööda liugumine, kuna liugumise ajal lauldi nagu meilgi.¹ Liulaskmise enustus on venelastel teissugune. Liuguja sai hea mehe või naise. Liugumise ajal valiti mõrsjaid ja peiupoisse, millele hiljem järgnes abiellumine. Eestis liulaskmisel toimitud tulevase valiku kohta ei ole andmeid. Selle asemel on aga meil ühenduses liulaskmisega üksikuid Venest erinevaid algupäraseid tavasid, nagu linakursti põues hoidmine sõidu puhul või linaseemnete taskusse panek sõidu ajaks.²

Paastu alguse kirikupeoga on rohkesti kontamineeritud hingede-teenistuse kombed. On arvatud, nagu oleks rikkalik vastlatoitude valmistamine ja söömine³ tekkinud katoliku-kiriku mõjustusel. Rahvapärased toidud ja nendega ühenduses olevad kombed, mis liituvad hingede teenistusega, tõendavad selle kirikupüha vanemat algupära. Võrreldagu näiteks sörmelakkumise keeldu või seajalgadega ühenduses olevaid mitmesuguseid kombeid, milliseid tuntakse üllatava sarnadusega ka Soomes ja Karjalas.⁴

Eestis, välja arvatud kunstlikult mõjustatud linnad, üldist rahvapärast vastlakarnevali ei tunta.⁵ Peeter Suure ajal sunduslikuks muudetud, Lääne-Euroopast XVII ja XVIII sajandil üle võetud, vastla-karneval on mõjustanud meil selle tekkimist isegi ilmasõja järele ja vast kõige viimase ajani, kuigi see lõbustus maskipidude ja tantsuõhtute kujul on püsima jäänud peamiselt linnadesse.

Vastlapäev endisaegse rahvusliku peopäevana tõi õnne järgnevaaks aastaks. Sel päeval võidi mõjustada ümbritsevate hingede võimeid, kes töid majapidamises õnne või õnnetust kogu aastaks. See-

¹ *Миллеръ*, Русская масляница и западно-европейский карнаваль, Moskva 1884, lk. 27 jj.; ² *Hupel*, Nordische Miscellaneen III, Riga 1781, lk. 233, — on ühtlasi vanemaid teateid liulaskmisest Eestis. ³ Eesti *vastla*-, saksa *Fasten*, rootsi *fettisdag*, millest on tõlgitud üks soome rahvapärasemaid vastlapäeva nimetusi: *rasvatiistat* 'rasva teispäev!' (Kalevalaseuran vuosikirja 3, lk. 89). *Fastlag*, rootsi *fasta*, on rahvapärimoloogiline tuletus: *fast'* paast' ja *lag'* seadus', s. o. paastuseadus (pro: *fastlabent*, vrd. taani *fastelavn*, s. *Fastelabend*). *Nilsson*, Årets folkliga fester, Stockholm 1915, lk. 282. Sarnased taani vastlanimele on meil *wastlāwent* (noteerinud *Wiedemann*, EWb) ja Kuusalu kihelk. *vastlavi*. Vrd. *Wilberg*, Endised tähtpäevad Kolga rannas, Eesti Kultura II, Tartu 1913, lk. 271/2, ⁴ Vrd. *O. N.*, Laskiaispitämyksiä Kangasniemeltä, Kotiseutu 1913, nr. 2, lk. 29/30; *Heli V.*, Vähäisen laskiaisen vietosta Karjalan puolella, ibd., lk. 30/1; *Vaara*, Laskiainen, Kotiseutu 1914, nr. 2, lk. 43/4. ⁵ Ainult üksiku teate järgi peeti vastlapäeval *maskaradi* paljal jään (H II 58, 278 (3) < Jüri), kuna vastla nimi on hiljemini üle kantud „simmanite“ peale (EVR XI 67/8 (3) < Rapla).

pärast omas vastlapäev juba muiste eritoitude ja -kommete poolest uusaastast suurema tähtsuse. Vastlapäeva loodusest, ilmastikust, tööst ja igapäevases elus ümbritsevatest muist nähtustest ennustati vilja ja karjakasvu õnne. Viljaõnne ennustistest valdavamad kuulusid lina, kanepi, odra, s. o. peamiselt suvevilja, aga ka rukki ja aia- ning kaunavilja kasvu kohta. Karjakasvu alal sooviti kõige enam õnne loomadele, nagu: seale, lambale, lehmale, varsale, kanale ja kalale (tursale).

El. Päss.

LÜHENDEID.

- A — prof. W. Anderson'i kogu.
 E — prof. M. J. Eisen'i kogu.
 Eesti Maarahva kal. 1838 — Eesti-ma rahva Kalender, ehk Täht-ramat 1838 aasta peale, parrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tallinnas, 1837.
 EKNS — Eesti Kirjanduse Seltsi kogu.
 EKS — Eesti Kirjameeste Seltsi kogu.
 ERA — Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu.
 EVR — Eesti Vabariigi kogu.
 EÜS — Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu.
 H — dr. J. Hurda kogu.
Holzmayer, Os. I — *B. J. Holzmayer*, Osiliana I. Dorpat, 1872.
 Jaagupi — Viru-Jaagupi.
Kreutzwald-Boecler, Ab. Gebr. — *Kreutzwald-Boecler*, Der Esten abergläubische Gebräuche. St. Petersburg, 1854.
 Lä-Nigula — Lääne-Nigula.
Mikkola, Ber. — *J. J. Mikkola*, Berührungen zwischen den west-finnischen und slavischen Sprachen. Helsingfors, 1894.
 Nigula — Viru-Nigula.
 Pä-Jaagupi — Pärnu-Jaagupi.
Russwurm, Eib. — *C. Russwurm*, Eibofolke I—II. Reval, 1855.
 Sa — Saaremaa.
Setälä, Bibl. verz. — *E. N. Setälä*, Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen. Helsingfors, 1912—1913.
 SKS — Soome Kirjanduse Seltsi kogu.
 Tt. — üleskirjutuse koht tundmatu.
Wiedemann, AIÄLE — *F. J. Wiedemann*, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg, 1876.
Wiedemann, EWb — *F. J. Wiedemann*, Estnisch-deutsches Wörterbuch. Kolmas trükk. Tartu, 1923.

KÄÄNIVÖRGUPÜÜGIST VÖRTSJÄRVEL.

Sellest huvitavast püüisest ja püügist sellega on varemini kirjutanud Max von zur Mühlen.¹ Hiljuti on peale selle G. Ränk kalapüüdmist Vörtsjärvel üldse uurides tähelepanu pööranud sellele püügivahendile.² Mainitud uurijate andmete järgi on käänivõrk tihe lihtvõrk, 140—250 m pikk, 185—240 sm kõrge, ülemine selis varustatud tohurullide, alumine kivide või savikuulidega, või isegi kividega täidetud tohukestadega. Viimaseid tunneb ainult Mühlen, kuna Rängal pole enam korda läinud niisuguseid tõestada.

V. z. Mühlen annab käänipüügist järgmise kirjelduse. Selleks olevat vaja kahte inimest ja üht lootsikut. Mõni kalur käivat püügil oma naisega. Nad sõuavad järvel kohale, kus vesi on umb. 3 jalga sügav. Seal lasevad nad ankru ja hüppavad vette. Teine veab võrku ja teeb sellega vähehaaval suure kaare ning tuleb oma võrguotsaga teise juurde tagasi, kes lootsikus teda oodanud. Nii on loomuse ring suletud. Mees hakkab spiraali tegema, moodustades oma võrguotsaga ikka kitsamaid ja kitsamaid ringe. On sisemine ring viimaks nii kitsaks saanud nagu võrgu kõrgus, lööb ta oma veetud võrguotsa nii kokku, et alumine ja ülemine selis vastamisi tulevad ja viskab, nii ikka edasi käies, kokkupandud võrgu selle sisse suletud kaladega kõrvalseisvasse lootsikusse. See püügiviis nõudvat suurt harjumust ja osavust, kuna muidu kalad võivat ära põgeneda. Kalu-

¹ Max von zur Mühlen — Guido Schneider, Der See Wirzjerw in Livland. Archiv für die Naturkunde des Ostbaltikums, hrsg. v. d. Naturforscher-Ges. bei d. Univ. Dorpat. Zweite Serie, Bd. XIV, I. Tartu, 1920.

² G. Ränk, Kalastus. Vörtsjärve vesikond. 1927. Käsikiri ERM-i etn. arhiivis.

rite tervise paneb see kõvale katsele, eriti külma vee ajal, sest nad peavad tundide kaupa kaelani vees töötama ja siis märgade riietega kalu sorteerima.

Kuna ma olemasolevatest kirjeldistest ei võinud saada täielikku ettekujutust käänivõrguga püüdmisest, siis tegin mineval suvel teekonna neisse Võrtsjärve põhjaranna küladesse, kus seda püüki harastatakse, et oma silmaga näha, kuidas see sünnib. Kõige rohkem püüavad käänidega Vaibla küla elanikud. Esiteks lasksin kahel

Pilt 7. Võrkude labamine.

Autori ülesv. 1930.

kaluril seletada, mil viisil püük toimub; selle järele olin ise juures, kui tehti ettevalmistusi püügiks ning tegin ka püügi kaasa. Püüdsin küll ainult päevapildiaparaadiga, kuid sain ikkagi märjaks suurtest laineist, mis löid üle lootsiku pärapaku.

See oli kolmandal suvistepühal. Olevat püütud ka eelmistel pühadel. Nii püütakse kevadest sügiseni iga päev, kui ainult ilm ja tuul soodsad. Suve alul saadakse segakala, suve lõpupoolel ja sügisel lõunatuulega latikaid, põhjatuulega räabiseid. Püüdjad on teinud oma vahel kokkuleppe ühel ajal välja sõita. Loomusekohtasid vahetatakse, nii et igaüks saab kord läbi tõmmata kõik kohad.

Enne püügile minekut labati võrgud, s. o. laoti heasse korda kandraamidele (*pilt 7*), millega need kanti lootsikusse (*pilt 8*) ja

seati raamid selle äärte peale põigiti. Labamist toimetas kaks inimest, üks ülemises, teine alumises selises. Nagu pildil näha, oli ka teisi pealtvaatajaid, mitte ainult allakirjutanu. Kogu võrk koosneb ikka mõningatest osavõrkudest, mis *jamatakse* üksteisele otsa (vrd. *jama* 'kahe võrguääre liitekoht'). Osavõrkude pikkusena anti üles 24 sülda. Sel juhul, mida mul võimalus oli tähele panna, oli osavõrkusid 8 ja kogu võrguseina pikkus seega haruldaselt suur — 192 käsisülda, kuna kõrgus polnud üle $1\frac{1}{2}$ m. Võrgud olid tihedad, suurem jagu

Pilt 8. Võrgud kantakse lootsikusse.

Autori ülesv. 1930.

õhukesest niidist, kuna rea mõlemates otstes oli $7\frac{1}{2}$ sülla pikkune nõõrist kootud paksem jagu; otsad peavad ju pidama hästi vastu, sest kalade vangistamine sünnib lõplikult nendega, nagu hiljem näeme. Pulludeks olid tohurullid ja alumises ääres kivid, üsna selise külge nõõridega köidetud.

Umbes kella 3 paiku õhtupoolikul lükati lootsikud vette. Kalurid olid tugevasti riides, et tuul läbi ei saaks puhuda; mõnedel olid talvemütsidki peas. Ilm oli soe, kuid tuul kange. Kõik neli lootsikut sõitsid üheskoos rannast otse sügava poole (pilt 9). Pärast istuja katsus vahete-vahel oma pika mõlaga vee sügavust. Eemalduti pea kilomeetri võrra rannast, enne kui siht muudeti ranna järgi,

ja esimene lootsik hakkas ühtlasi oma loomust tegema. Teised sõudsid kaugemale, ranna suunas.

Püük hakkas peale. Esimesest lootsikust kargas üks mees järve. Vesi ulatus talle üle poole rinna, kuid suured vahutavad laened vee-
resid tal üle pea. Võrgu asetask seltsiline talle vasakule käevarrele. Võrgu teine ots kinnitati lootsikusse, mida ei ankrustatud, vaid lootsikusse jäänud püüdja pidas seda paigal möla põhjas hoidmisega. Aeglaselt eemaldus võrguviija, kes harutas võrku rannaga paral-

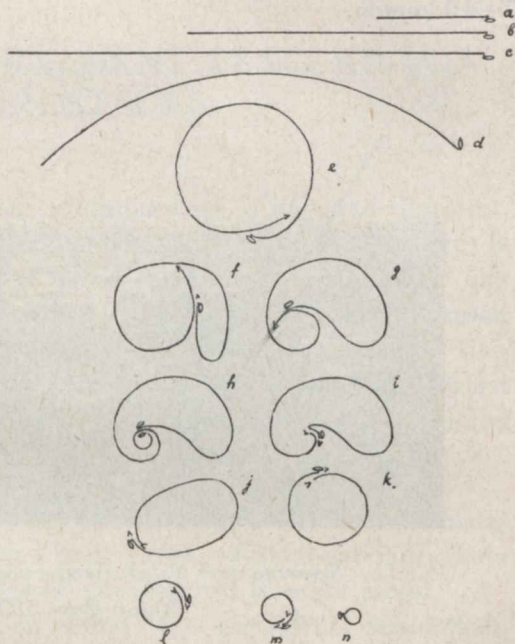
Pilt 9. Väljasõit püügile.

Autori ülesv. 1930.

eelselt sirges liinis (*pilt 10: a, b*). Oli võrk kogu pikkuses juba vees (*c*), siis laskus ka teine mees lootsikust vette. Kumbki hakkas oma võrguotsaga ranna poole liikuma (*d*). Et võrgu selised tõmbamisel kokku ei läheks, olid püüdjad mõlemast otsast üleulatavate seliste vahele seadnud rohkem kui meetripikkuse kepi (*hark*), mille otstes sisselõiked, et paremini haaraksid kinni nõõrist. Kepi ja võrguotsa vahele jäänud suure silmuse aetasid vedajad endale keha ümber, nii et kepp tuli risti üle rinna. Ikka rohkem lähenesid püüdjad teineteisele. Lõppotsa vedaja vedas ka kaasa lootsikut, mida ta hoidis vasaku käega, kuna ta paremas käes oleva veekühvliga viskas vahete-vahel vett võrgu otsa eest loomuse poole, muidugi

kalade peletamiseks, et need vahest võrgu äärt mööda ranna poole ujudes ei läheks loomusest välja, vaid pöörduksid tagasi. Lõpuks said mehed kokku, loomus oli umbnenud.

Esimese otsa vedaja hakkas nüüd käima võrguringi seesmist äärt mööda (e), tõmmates parema käega järk-järgult võrguringi selist oma võrguotsa vastu, et kalad vahelt ei saaks välja pugeda. Tema võrgu keskkohani jõudes (f) oli loomuse ring juba märksa väiksemaks muutunud. Samal ajal liikus teine mees lootsikuga vähehaaval temale järele, mille tagajärjel võrgu tagaotsast moodustus teine, piklik, tühi loomus, milles ei olnud kala. Ring kitsenes (g). Lõpuks tegi sisemine mees üsna kitsa tiiru (h), sulgedes kalad kõige viimase sisse, võttes siis korraka kätte mõlemad selised, seega mähkides kalad nagu kotti. Seltsiline tõi lootsiku päris lähedale, kuhu eelmine mees tõstis saagi (pilt 11). Algas spiraali tagasi harutamise. Püüdjate osavusest hoolimata oli muist kalu ikkagi pääsenud sisemistest ringidest välja. Seda sünnib iga

Pilt 10. Käänivõrgu tõmbamise skeem.

kord. Need olid nüüd piklikus välimises loomuses. Samal ajal kui sisemine mees korjas võrku ja asetaski seda kõrvalliikuvasse lootsikusse, tuli välimisel mehel lootsiku ja oma võrguotsaga alati rutata natuke eespool, muidugi kogu aeg hoides võrguotsa loomuse seinale vastu (j). Nii käidi üks või koguni paar korda ümber, enne kui jõuti viimase otsani (n). Selle viimase ringi sisse olid nüüd jälle kalad piiratud. Kahekesi tõstsid mehed selle lootsikusse. Püük oli sedapuhku lõppenud.

Mehed aga jäid veel rahulikult vette seisma, mis siin neile vaevalt vöökohani ulatus, võtsid lootsiku piida pealt paberossi ja tegid suitsu, pidades nõu, kas maksab teist loomust teha või pöörduda koju.

Seekord oli saak vilets, ainult paari puuda ümber, otsustati seepärast parem koju minna. Ka teistel polnud paremat õnne, kõik tulid peale esimest loomust tagasi.

Mõnikord võivat aga saak olla päris tore. Ühest loomusest võib tulla koguni 30—40 puuda latikaid. G. Ränk olevat olnud tunnis-tajaks püügil, mil ühest loomusest saadi 13 puuda latikaid, seegi siis väga hea saak, kui arvesse võtta, et keskmiseks loeti nii umbes 7—10 puuda.

Pilt 11. Sisemine mees tõstab sisemise võrguotsa kaladega lootsikusse.

Autori ülesv. 1930.

Kohe peale randa jõudmist ruttasid üleni märjad püügimehed omale kuivi riideid selga vahetama. Sel korral, kui nad oleksid otsekohe teinud veel teise loomuse, oleks neil tulnud sõuda randa ja hakata märgades riietes kange tuule käes uuesti *labama* võrku. Sügisel külma vee ja ilmaga on niisugune püügiviis tõepoolest tervisele kardetav. Kui aga harjuda, pidavat ometi tervis harilikult vastu. Seekord oli püügil kaasas 70-aastane vanamees Konst. Vahes-saar, kes juba poisikesena seda püüki harjutanud ja ikka on ta olnud päris tubli tervise juures. Kalamehed ütlevad, et vees ei olevatki külm, vaid alles õhu käes, kui veest välja tuldud.

I. Manninen.

SKULPTUUR JA ORNAMENT EESTI KIVIAJA LU URIISTADES.

Eesti kiviaeg on seni vaene skulptuuridest ja ilustatud riistadest. Seniste leidude hulgas on skulptuure ja ilustatud riistu ainult luu- ja sarvmaterjalist, kuna kivist ja puust kunstiteosed puuduvad siin täielikult. Vaatamata nende haruldusele on needki ürgkunsti väärtused seni jäetud tähele panemata, peale mõne üksiku, nagu sarviidol (inimeskuju, *pilt 12*), mille kohta juba laiemalt sõna võetud.¹ Teistest ilustatud riistadest ja ühest loomaskulptuurist (*pilt 14*) on mindud mööda õige väikeste märkustega.

Inimeskulptuur. 1909.—1914. a. (täppis leiuaasta teadmata) leiti Pärnu jõest, natuke üleval pool Koksi teliskivi-vabrikut, kuju (iidol), *pilt 12*, mis on valmistatud põdrasarvest (*Cervus alces*).

Iidoli voolinud kunstnik on läinud välja naturalismi seisukohalt, kuid toleaegeid olusid ja oskusi arvestamata ei saaks praeguse aja kriitikud seda kuidagi siduda viimatimainitud stiiliga, sest kujul pole välja töötatud ühtki peensust, vaid esile on tõstetud suurtes joontes üld-

¹ *Ailio, Julius*, Fragen der russischen Steinzeit, SMYA (= Suomen Muinais-
muistoyhdistyksen Aikakauskirja) XXIX: 1, Helsinki 1922, lk. 106, pilt 34-h.

Childe, V. Gordon, The Dawn of European Civilization, Second Edition, London 1927, lk. 152, pilt 73-h.

Ebert, Max, Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913, PZ (= Praehistorische Zeitschrift, Berlin), V. Band, H. 3/4, 1913, lk. 518—520, tab. 23-a-b.

Moora, H., Pärnumaa, Eesti maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus IV, Tartus 1930, lk. 164, pilt 66.

Tallgren, A. M., Zur Archäologie Eestis I. Vom Anfang der Besiedlung bis etwa 500 n. Chr. Tartu Ülikooli Toimetused B. III. 6., Tartu 1922, lk. 43.

kuju. Ka keha proportsioonid jätavad nii mõndagi soovida. Vaatamata mitmele puudusele, mida nüüdisaja hellitatud silm kohe märkab, on kõnesolev kunstiteos oma aja kohta üks omapärasemaid ja suure väärtusega. Vaadeldes kaju lähemalt, tungib kohe esile tema kehaga võrreldes üleliiga suur, umb. nelinurkne pea, läbimõõdus $2,4 \times 1,8$ sm, kuna keha suuremad läbimõõdud on ainult $2,1 \times 1,9$ sm, pikkus 10,5 sm. Otsaesine ja kuklatagune moodustavad lameda pealaega kõrged järsud nukid. Kaela ja pea ühinemine seljataga sünnitab väikese nõo ning allpool seda võrdlemisi tugeva turja. Kõrvadest puuduvad märgid. Esiküljelt vaadatuna on pea samuti kui küljevaatestki tahuline; silmi ja suud märgivad sooned, kuna nina kujutab madal ja lai väljaulatuv muhk. Lõua vorm sobib võrdlemisi hästi. Selg on reljeefse kumerusega, õlad eralduvad vähe märgatavalt, kuna rind on ühtlane, ainult kõhukoobas tõmbub natuke sisse. Käed puuduvad. Samuti kui pea on ka kael natuke nurgeline. Koosseisvad jalad pole eraldatud teineteisest, lõppedes enam-vähem tervalt, ilma labata. Profiilis on jalgade tagukülg vormitud õige loomulikult ja plastiliselt, esiküljelt vaadatuna puudub põlv ja sõlm ehk keder. Pealael asub väike auk, mis on tekkinud vahest kaju eraldamisel murdmisega sarvmaterjali küljest.

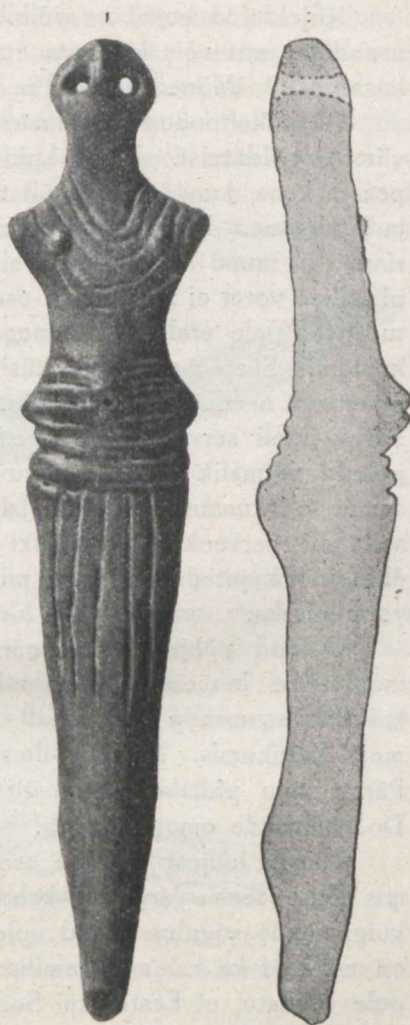
lidoleid, olgugi savist valmistatud, tuntakse mujaltki Balti alalt ja eriti Doonaumaadelt, kust arvatavasti teostus nende levik põhja poole, mitte ainult kujude impordi näol, vaid ka selle mõtte edasikandmise kaudu. Kultuurikeskuse algupärane mõiste iidolitest võib-olla muutis kaugemal oma sisu, mis aga pole oluline.

Savi-iidolite iseloom erineb tunduvalt Pärnu sarviidolist, kui näiteks võrrelda ühte Doonaumaade kaju (pilt 13) Pärnu omaga (pilt 12). Suurem hulk Doonaumaade savi-iidoleid on tunnuste järgi naissoost, pikkuselt 6,3—20 sm. Kujud on värvilt kas mustad, pruunid, punased, kollased või hallid, vahel maalitud või sisse kriipsutatud ilustistega (mis mõnikord valgega täidetud) või torgitud augukestega. Pika kaela otsas seisab mitmeti

Pilt 12. Inimeskuju (iidol), sarvest, leitud Pärnu jõest. PM (=Pärnu Muuseum [ehk Pärnu Muinasuurijate Selts]). 605. Suurus umb. 1/1.

moonutatud nurgeline või õhukene lapikpea. Nägu tavaliselt kitsas ja esiletükkiva ninaga, silmad läbistatud aukudena (vrd. *pilt 13*). Sage-dane nähtus on mõne kehaosa üleliiga väljavenitamine ning teise — kokkulitsumine. Tavaliselt jätkub profiilis täiesti õhukesele pilpakuju-lisele ülemisele kehaosale liiga jär-sult laiaks muutuv ja väljavenitatud alumine keha (vt. läbilõige *pildil 13*). Mõnikord lasuvad käed rinna all koos, aga mitte kunagi alumisel kehaosal. Paljudel seisavad käed keha kõrval, vahel ainult väikeste nukkidena. Mõnel puuduvad rõivad, teistel näib kaetud olevat alu-mine kehaosa, leidub siiski üksikuid ülenirõivastatuid. Erijuhtudel katab iidolit väike esipõll, kuid sagedam on kaelaehed ja vahel võib isegi ära tunda juuste soengut. Silmad, nina, rinnad on mõnel juhul savipinda kriipsutatud, teistel peale kleebitud. Leidub iidoleid, mille keha ilusta-tud joontega, tuletades meelde naha sisse kärjstatud kehailustisi, mis-sugune ilustamisviis esineb ainult tumenahaliste rahvaste juures. Ka võrdlemisi sagedasti näitab peakuju ettevõlvitud otsaesist ja lamedat nina.¹ Need kujud arenevad edasi, kujunedes ikka stiliseeritumaiks, kuni neis sagedasti ei saa ära tunda algupärast inimeskuju.

Pilt 13. Savi-iidol Schipenitz'ist. Naisekuju kaelaehete ja esipõllega, tagaküljel jalad soonega eraldatud. Wien, Naturhistorisches Museum. 47841. Suurus 11/13.

¹ *Hoernes-Menghin, Urgeschichte d. bild. Kunst in Eur. (= Moritz Hoernes, Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 vor Christi. Dritte Auflage. Durchgesehen und ergänzt von Oswald Menghin. Wien 1925), lk. 296.*

Kirjeldatud kujud on põlluharija rahva omad, tõenäoliselt seotud usundiga, mis võis kujutada emajumalust, kes pidi hoolitsema viljakuse eest.¹ Mõned autorid peavad neid kodujumalusteks.²

Nagu ülaltoodud kirjeldustest selgus, erineb Pärnu iidol tunduvalt viimatikirjeldatuist. Pärnu kuju omab suure enam-vähem ümmariku pea ja keha, kuna viimane oli teistel pilpakujuline, pea aga õhukene ja lapergune. Pärnu kujul puuduvad käed või neid asendavad nukid, rinnad ja muud sootunnused, alumise kehaosa võrdlemisi loomulik ja plastiline vorm ei näita ühegi osa liigset rõhutamist ning kokku vormitud jalad pole eraldatud joonega, mis tavaline nähtus Doonaumaade kujudel. Seepärast kerkib küsimus, kas on võimalik ühendada ilma pikemata nendega Pärnu kuju. Osalt võib neid erinevusi seletada Pärnu iidoli sarvmaterjali omaduste piiratud võimalustega, mispärast polnud võimalik laiemale ulatuvaid käenukke enam külge pookida, samuti oli kunstnik sunnitud jalgade osa jätma sama peeneks, nagu seda oli sarveoks ise. Siiski aga rinnaosa oleks võimalik olnud õhemana kujutada, ja sama piiramata võimalused oleks olnud pea vormimiseks.

Õeldud põhjustel pole päris võimatu, et tulevikus meil leidub mõni teine inimesskulptuur, millega Pärnu iidol palju enam sobib kui Doonaumaade või sealt mõjustatud iidolitega Soomes või mujal Baltikumis. Mitmed silmanähtavad omadused annavad põhjust Pärnu kuju pidada naturalistliku kunsti tulemuseks, kui et seda Doonaumaade omaga siduda.

Teisest küljest leitakse meist põhjapool Soomes savi-iidoleid, mis Europaeus'e järgi on kahtlemata ühenduses iidolite algkoduiga, kuigi nende sugulussuhteid pole veel selgitatud. Sellest ühendusest on märkeid ka kammkeraamilise kultuuri kiviriistades.³ Seepärast pole võimatu, et Eestis kui Soome ja iidolite algkodu vahelisel alal leidub tulevikus tüübilisi sama kultuuri jäänuseid, mis vahest aitaks selgitada, kas Pärnu jõe sarvkuju on ühendatav kõnesolnud lõunapoolse iidolikultuuriga.

Loomaskulptuur. Sauga jõest on leitud luust loomaskulptuur, mis võib olla üks ühenduslüli Põhja-Euroopa laia kiviaja kunsti-

¹ *Ailio, Julius*, Fragen der russischen Steinzeit, lk. 108.

² *Hoernes-Menghin*, Urgeschichte d. bild. Kunst in Eur., lk. 288.

³ *Europaeus, Aarne*, Uusia kivikauden taidelöytöjä, Suomen Museo XXXVI (1929), Helsinki 1930, lk. 87.

alaga. See loomakuju (*pilt 14*) on valmistatud kõverast ribi (?) luust. Jämedasse otsa on voolitud looma pea, teine, peenem ots lõpeb kolmeharuliselt väikeste nuppudega. Pikkus on 14,4 sm, jämedama otsa laius 2 sm, peenema otsa laius 0,5 sm ja paksus 0,8 sm. Looma pea on väikeste kõrvadega ning ühel pool on märgitud silm väikese lohuna. Kehaosas on samuti väike pinna sisse puuritud lohk. Kuju leiti Sauga jõest Eliisabeti kiriku surnuaia kohalt 1920.—1922. aasta vahel.

Pilt 14. Loomakuju Sauga jõest. PM. 751. Suurus 4/5.

Nagu paleoliitilisest ajast teada, oli jahimeeste ja kalurite naturalistlik kunst väga kõrgel astmel, kuid selle ajajärgu lõppedes hävis ta, mis raskendab uuesti tekkinud kunstivoolu küsimuse lahendamist. Millega seletada seda äkilist kultuuri langust, pole seni veel kindel. Tavaliselt on kultuuri tõus ja langus aeg-ajaline korduv nähtus, aga

Pilt 15. Loomapea, luust. Latvia, Rinnukalns. Grewingki järgi. Ark. k. (= Tartu Ülikooli Arkeoloogia kabinet) 1392:383. Suurus umb. 1/3.

igal säärasel degeneratsioonil on oma tõsised põhjused. Tõenäoliselt loob püsiv asukoht teatud alal ja pidev harjumus kohaliku loomastikuga kindla usundi, kombed ja ühtlasi kunsti. Kohase näitena on Aunuse skulptuurkirved, millesse vormiti peamiselt põder ja karu. Need olid tüübilised „aadlikud“ loomad põhja pool, kellega jahimees alati kokku puutus, seotud usundi, mitmesuguste kommete ja ülespidamistingimustega. Siis võiks arvata, et tolleaegne kunst oli teatud määral ühenduses jahimehe hingeelu ja usundiga.

Tagasi tulles noorema kiviaja kunsti juurde, peab tähele panema paari nähtust, mis lahutab skulptuuride erirühmi maa-alaliselt. Üks

suurem kunstiteoste keskus on Ida-Preisi, kus skulptuure on vormitud merevaigust. Tuleb vahepeal aga märkida, et Ida-Preisi merevaigukunst pole seotud ainult noorema kiviajaga, vaid nende hulgas võib leida skulptuure ja ilustisi ka pronksi- ja veel hilisemast ajast, mis suurelt osalt kaevandustest, teaduslikult leiusuhteid määramata, välja toodud. Ida-Preisis valitsev skulpteerimismaterjal, merevaik, on ilus, kergesti väljatöötatav, kallis ja tooresmaterjalina harilikult võrdlemisi väikestes tükkides, seepärast kujunes seal nn. ripusskulptuur, milles materjali ehtsuse tõttu peale muu peitus ilustiste tagamõte. Viimast asjaolu tõendab terve rida iidoleid ja looma-skulptuure.¹ Sama nähtus kordub merevaigu alalt väljapoole ekspordeeritud skulptuurides, nagu merevaigust metssea kuju Norrast.² Ida-Preisi aukude- ja miniatuurripuste motiivid on küllalt iseloomulikud, et neid ära tunda nii merevaigust kui ka muust materjalist skulptuuride ja ilustiste näol.³ Mainitud omadused esinevad suurel määral poola luuskulptuurides.⁴ Poolast leitud kuju ja iidoli⁵ võib kahtlemata seada paralleelvormideks Ida-Preisi Schwarzorti skulptuuri ja iidoliga.⁶ Mil määral need kaks ala teineteisest olenevad, on esialgu selgusetu, kuna senised leiud ei võimalda anda täpsat kronoloogiat ega leidude kui terviku üldpilti.

Ida-Preisist ja Poolast N ja E poole omab kunstiteissuguse ilme, mis lahutab kaunis teravalt naturalistliku kunstiala merevaigu piirkonnast ja sellest mõjustatud aladest. N ja E pool on skulptuurid kas omaette tervikud nagu Sauga jõe loomakuju (*pilt 14*) või mõnesugused riistad, näit. Rinnukalns'i luuõnged (*pilt 17*). Ettetoodu põhjal võiks kiviaja kunsti Põhja-Euroopas lahutada mõnel määral kahte suurde kunstiregiooni.

Nagu riistades, samuti ka skulptuurides on Pärnu, Latvia Rinnukalns'i, Venemaa Volosovo (Muromi linna lähedal Oka jõe kaldal) ja Šigirskoje (Uurali mäestik) vahel ühiseid jooni. Rinnukalns'is on suur luust loomapea (*pilt 15*) ja 2 õngevart, ilustatud üks looma-

¹ *Hoernes-Menghin*, Urgeschichte d. bild. Kunst in Eur., lk. 243.

² *Brøgger, A. W.*, Den arktiske stenaldet (= A. W. Brøgger, Den arktiske stenaldet i Norge. Videnskabs-Selskabets Skrifter II. Hist.-Filos. Klasse. 1909. No. 1. Christiania, 1909), lk. 186, pld. 204-a.—205-a.

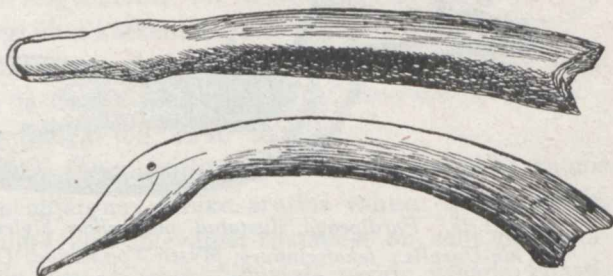
³ *Brøgger, A. W.*, Den arktiske stenaldet, lk. 208—237.

⁴ *Hoernes-Menghin*, Urgeschichte d. bild. Kunst in Eur., lk. 245, pld. 1—3.

⁵ *Ibid.*, lk. 245, pld. 3—4.

⁶ *Brøgger, A. W.*, Den arktiske stenaldet, lk. 200, plt. 231 ja lk. 201, plt. 233.

teine mingi linnupeaga (pilt 17). Umbes samasugune linnupea on Volosovos (pilt 16).¹ Lindudest esineb Volosovos veel part mitmes variatsioonis (pilt 20), missuguseid skulptuure tuntakse Šigirskoje (pilt 18) ja soome puulusikatel (pilt 19). Jälgides loetletud linnu- ja loomakujusid on tähelepandav nende silmatorkav sarnasus ühesugustel riistadel eri kohtades. Veel huvitavam on jälgida soome sembrapuust (Pinus Cembra) skulptuurlusikate materjali. Nagu teada kasvab sembrapuu Uuralis, Siberis, Põhja- ja Kesk-Venemaal ning Kesk-Euroopa Alpide alal.² Viimane asjaolu tõendab väga selgesti tollaegset Uurali ja Soome vahelist ühendust, niisama kindlasti kinnitavad seda siin esitatud kunstiteosed mõlemalt alalt. Ühendus Soome, Aunuse ja Uurali

Pilt 16. Linnupea, luust, pärit Venemaalt Volosovo leiust. Brøgger'i järgi. Suurus 1/2.

Pilt 17. Linnupea, luust. Latvia, Rinnukalns. Grewingk'i järgi. Ark. k. 1368:65. Suurus 1/1.

vahel lubab arvata, et samasuguses ühendas on seisnud Kesk-Venemaa ja Ida-Balti ala, kus leidub palju ühesuguseid elemente. Poola ja eriti Ida-Preisi mõjusid ei tohi ära unustada, kuna viimases oli tähtis merevaigu keskpunkt. Nende mõjustusi tuleb näha õhukestes luuskulptuurides, augukestega või ilma, näit. Rinnukalns'i õhukeses linnukujus, luust, (pilt 21) või Venemaal Laadoga Sjasskanali õhukeses luust hülge kujus.³

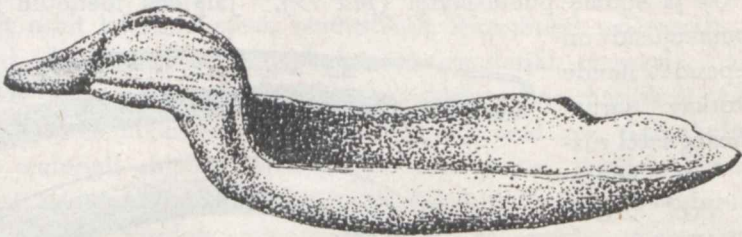
Skandinaavias on need kaks suurt kunstivoolu kokku tunginud: Kirde-Euroopa kunstialalt tungis naturalistlik vool Skandinaaviasse

¹ Краткий путеводитель по Государственному Российскому Историческому Музею. Составленъ Ученой Коллегией Музея. 3-е издание. Москва 1923, lk. 33, pilt 27. — Brøgger, A. W., Den arktiske stenalder, lk. 232, pilt 265.

² Ailio, Julius, Zwei Tierskulpturen, SMYA XXVI: 19, Helsinki 1912, lk. 266, 268.

³ Иностранцевъ, А. А., Донсторический человекъ каменнаго вѣка побережья Ладожскаго озера, С.-Петербургъ 1882, tab. XI, pilt 2.

läbi Soome ning temale vastu Ida-Preisi ja Jütlandi ripuskunst lõuna poolt. Veel enam, nad tungisid teineteisest läbi, avaldades vähemal määral mõju teineteisele ka sisuliselt.

Pilt 18. Pardipeaga ilustatud puulusikas Šigirskojest Venemaal, Ida-Uuralis. Jekaterinburg, Музей Уральского Общества Любителей Естествознания. Suurus umb. 2/3.

Kõnesoleva kunstivoolu päritolu otsimisel on senised katsed tekitanud kaunis lahkuminevaid vaateid.¹

Põhjamaade jahimeeste ja kalurite kunstinõue on pärit vanast ajast ning võrreldav selles mõttes paleoliitikumiga, et mõlemal juhul kas ilustati praktilisi tarberistu või tehti omaette kunstiteoseid. Merevaik kui luksusaine ning kõlbmatu praktilisteks riistadeks on juba looduse poolt määratud ilustisteks.

Pilt 19. Pardipeaga ilustatud puulusikas, rabaleid Soomest, Pielisjärvi kkk. Põhja-Karjalas. Helsinki, Kansallismuseo. 9003. Suurus umb. 1/2.

Nagu mainib Europaeus,² võttes arvesse Aunuse kivisteskulptuuri, on vanemad jahimeeste ja kalurite kunstitooted voolitud pehmetesse ainetesse. Viimast väidet võiks täiendada lisandusega, et paralleelselt Aunuse kivisteskulptuuridega elas ka mujal edasi kunst pehmetes ainetes nagu näitavad Sauga jõe, Šigirskoje ja Volosovo skulptuurid.

Üldiselt võib mainida, et naturalistliku kunsti öitseng langeb kiviaja lõppu või pronksiaega.

¹ Hoernes-Menghin, Urgeschichte d. bild. Kunst in Eur., lk. 246.

² Europaeus, Aarne, Uusia elainpäääaseita Kansallismuseossa, Suomen Museo XXXV (1928), Helsinki 1928, lk. 42.

Sauga jõe loomaskulptuuri ebamäärased leiused ei ütle palju, kuid arvatavasti ulatub selle iga kaugelt üle kiviaja piiri, pronksiaega.

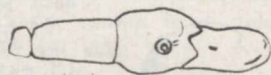
Orneeritud luuriistad. Kiviaja orneeritud luuriistade kogusumma on meil praeguste andmete järgi ühes katkenditega 35, kuid leiukohti sellevastu on ainult 3: Tarvastu Ulbi tl., Pärnu ja Sauga jõed. Peale Tarvastu odaotsa ja Sauga jõe kirve leiti kõik teised Pärnu jõest. Ornamentide mitmekesisus on siiski kaunis huvitav, nii et nende alljärgnev lühike arutus vahest väärneb selleks tarvitatud ruumi. Paljud kõnesolevatest riistadest on seni veel avaldamata, milline asjaolu veel rohkem õigustab nende vanade kunstiesemete tutvustamist.

Üks huvitavamaid ilustusviise on luu- või sarvepinna sisse puuritud auk- ehk lohkorament (pld. 22, 25—26 ja 28). Eestis tuntakse sääraseid, ilustusviisina omapäraseid ja ühtlasi primitiivseid sarv- ja luuriistu Pärnu jõest. Nimetatud ornamendist iseloomulikuma pildi annab Pärnu jõest leitud sarvetükk (pilt 22), mis kahjuks äärest ja otstest murdunud. See on valmistatud põdrasarvest (*Cervus alces*), ilustatud 24 sarvepinna sisse puuritud lohukesega, mõned neist suuremad, teised vähemad; augud on paigutatud natuke korratute rööbikridadena. Põikridu moodustavad 4 ja pikkiridu 4—6 lohukest. Katkendi pikkus on 12,5 sm, suurim laius — 2,5 sm. Leitud 1904.—1905. a.

Väga sage on lohkorament Pärnu õngedel, kas üksikult või rohkema-arvuliselt, paigutatud kaar- või murdjoonena, näit. pld. 25—26.

Õng pildil 25 on põdraluust (*Cervus alces*), konks murdunud. Vars on lai, õhuke ning lõpeb õhukese otsaga, mis läbistatud auguga nõöri kinnitamiseks. Pärnis varre otsas on näha vana purunenud augu äärt. Õnge vart ilustavad 3 lohukest, ainult ühelt poolt. Õnge pikkus on 4,7 sm, varre laius — 1,4 sm, paksus — 0,6 sm. Leitud 1904.—1905. a.

Õng pildil 26 on võrdlemisi õhuke, lame, ilustatud 6-e lohukesega. Varre ülemises otsas on auk nõöri kinnitamiseks, mis pooleks murdunud.

Pilt 20. *Pardipea*, luust. Venemaalt, Volosovost.

Pilt 21.

Linnukuju,
luust. Latvia,
Rinņukalns.
Ark k. 1368:70.
Suurus umb. 1/2.

Veel leidub lohukeesi ühel kirvel Pärnu jõest ja skulptuuril Sauga jõest (*pilt 14*), kus ainult 2 lohukest, mitte enam ilustistena, vaid kunstiteose täiendisena, kuna üks lohukestest täidab looma silma aset ja teine arvatavasti märgib liikme koha.

Joontega ilustatud kiviaja luuriistu tuntakse seni 13 eksemplari, neist üks, odaots (*pilt 30*), leiti Tarvastu Ulbi tl. maalt, kuna ülejäänud 12 kuuluvad Pärnu jõe leiule, nimelt: 3 odaotsa ehk pistoda ja 3 säärase katkendit (*pld. 31, 32*), siis üks jala putkluust lõhestatud ja otsast teritatud riist, ahingid (*pld. 33 ja 34*), üks luukepikene (*pilt 35*), kirvekujuline riist (*pilt 36*) ja lõpuks mingi tundmatu ese, mis võib olla palju noorem kui kõik muud kõnesolevad riistad.

Tarvastu Ulbi tl. odaots on tugev luuriist tulekivikildudega äärtes (*pilt 30*), ühel pool 6 tulekivilaastu, teisel pool 2. Kivikilde kinnihoidva küljesoone sügavus on 0,3 sm. Riista enda pikkus on 29 sm, sabaotsa laius 3,2 sm, paksus keskel 1 sm, läbilõige ovaalne. Risti üle sabaotsa käib ilustiste vöö.

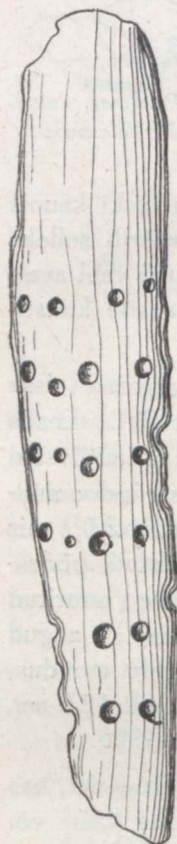
Pärnu jõe leiust esitan mõned tüübilisemad ühes kokkuvõtliku kirjeldusega. Kõik, peale Pärnus asuva hr. Pajo' era-kogu ahingi, on leitud 1904.—1905. a.

1. Odaotsa katkend (?) (*pilt 31*), põdraluust. Pealmise pinna loomulik luusoon on ilustatud vildakjoontega. Pikkus 8,4 sm, paksus 0,8 sm.

2. Odaots ehk pistoda, pajulehekujuline (*pilt 32*), põdraluust. Riist on pealt poolt, luu soone seest, ilustatud vildakult paigutatud

rööbikjoontega, teiselt poolt aga kriipsutatud sulekujulise ornamendiga. Riista pikkus 21 sm, — suurim laius 2,5 sm.

3. Ahingi katkend (*pilt 33*) hr. Pajo' kogus. Ahing on varustatud mõlemal äärel kiskudega: kaks esimest on alal, kuna järgnevad neist on murdunud.

Pilt 22. Lohukudega ilustatud luutükk, Pärnu jõest. PM. 75. Suurus 5/6.

Pilt 23. Tšuktšide tulepuu ehk tulelaud. Bogoras'i järgi. Suurus 1/5.

Ühe kisu vahe on ilustatud põikjoontega. Pikkus 7,8 sm, laius 1,2 sm, ilustatud osa pikkus 2,7 sm.

4. Ahing (*pilt 34*), põdraluust, 3-me kisuga, milledest esimene murdunud. Selja keskosa ilustatud nurkjoontega ehk hundihamba ornamendiga, esiküljel õige tihedad vildakjooned. Ahingi pikkus 15,5 sm, suurim laius, teise kisu kohal, 1,8 sm, saba laius 1,6 sm, suurim paksus 0,9 sm, saba pikkus 4 sm.

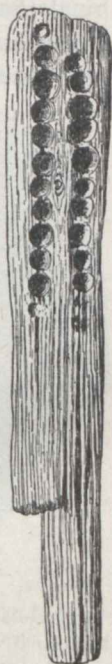
5. Luukepikene (*pilt 35*), põdraluust, ilustatud gruppidena paigutatud põikjoontega. Riist on muidu ümmargune, ainult joonekestega kaunistatud külj on ihutud tahuks, mille äärel joonekesed gruppidena. Ühel äärel 5 gruppi, 3—7 joonekest igaühes, teisel tahu äärel samuti 5 gruppi ning igaühes 4 joonekest. Kepikese üks ots murdunud, teine ots trompeeditaoliselt jämedam. Kepikese pikkus on 12 sm, läbimõõt jämedast otsast 2 sm, keskelt 1,2 sm, murdunud otsast 1 sm.

6. Mingi kirvekujuline riist (*pilt 36*), põdrasarvest. Riista keskosa omab ovaalse läbilõikega varre kuju, mille ühes otsas on auk ja teises lai kirvekujuline õhuke jatk. Nii vart kui kirvekujulist osa katavad tihedalt üksteise kõrvale paigutatud joontead. Riista pikkus 17 sm, varre pikkus 11 sm, läbimõõt 4 sm. Varre otsas on veel teravam nokataoline jatk, läbistatud auguga. Augu läbimõõt 2,3 sm; paksus augu kohalt 3 sm.

Sauga jõe leius on veel üks poolik sarvkirves, mida ilustab keskpunktiga ringornament.

Kirves (*pilt 29*) on lõhkine, alal ainult üks pool, pikkus 10 sm. Kand on palju kitsam teraosast, tera laieneb sümmeetriliselt kahele poole. Kanna laius on 3 sm, tera laius 5,85 sm. Kand on võrdlemisi järsk ja tõmp, tera nüri. Kirves on üleni tahuliseks ihutud ja lihvitud, nii et läbilõige moodustab kaheksanurga. Varreauk asub umb. kesk kirvest. Ilustised katavad kogu kirve pinna, peale kanna. Kirve labakülgi ilustavad kolmekordsed ringid keskpunktiga, läbimõõdult 1,35 sm, 1,0 sm ja 0,7 sm, ning kolmekordsete ringide vahele on paigutatud ühekordsed ringid keskpunktiga, läbimõõdult 0,7 sm. Samasuurused ühekordsed ringid katavad kirve esi- ja tagakülgi, kus kolmekordsed ringid puuduvad. Esi- ja tagaküljel asetsevad ringid õigete ridadena, igal tahul üks rida, pikisuunas 9 tükki. Labaküljel on kitsamas kanna osas kolm kolmekordset ringi ühes reas, laieneva tera pool hargneb nimetatud ornament kaheks reaks, samuti täidavad tera äärt kahekordsed ringid, moodustades kolmnurga. Kolmikringide vahele on paigutatud veel ühekordsed ringid.

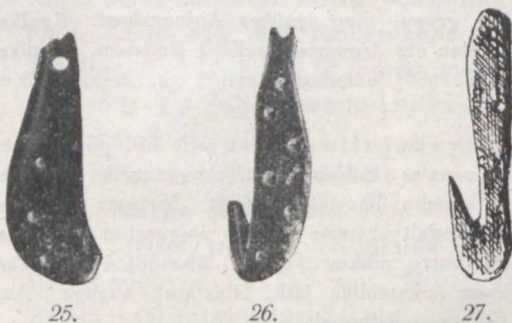
Lõpetanud kokkuvõtliku kirjeldava osa, võiks lühidalt pilku heita mujale, kus samasuguseid nähtusi esineb isegi väga mitmesugustel aegadel. Senist järjekorda aluseks võttes, tuleks alata jälle lohkornamendiga.

Pilt 24.
Tšuktšide
tulepuu
ehk tule-
laud. Bo-
goras'i
järgi.
Suurus 1/5.

Lohkornamendi algupära ulatub Kesk-Euroopas nooremasse paleoliitikumi, kus ta esineb ilustistel ja muudel katkenditel, nagu väike elevandiluust ripats Laugerie-Basse'st, lohkudega kahelt realt, kummaski kolm.¹ Samuti esineb see ornament Poolas.

Lohkornament elab, kord samal kujul, kord muutes oma kombinatsioone, kuni kiviaja lõpuni, näit. Ida-Preisi merevaigus ja ka Pärnu luuplaadis (*pilt 28*), mis oma motiivilt tuletab meelde nööriornamenti,² aga täpsalt samasugune ornament esineb ka mõnel Taanis leitud luuriistal keskmisest kiviajast või noorema kiviaja alult,³ ainult

Pilt 25. Lohkudega ilustatud luuõng murdunud konkisuga, Pärnu jõest. PM. 68-a. Suurus umb. 2/3.

Pilt 26. Lohkudega ilustatud luuõng, Pärnu jõest. PM. 202.

Pilt 27. Luuõng Franki Šveitsist. Forrer'i järgi.

Taanis on lohkornament võrdlemisi sagedane nähtus ja esineb mitmes eri leius keskmisest kiviajast.⁴ Lääne-Euroopas tuntakse lohkornamenti Tourassien-ajast⁵ Franki Šveitsis, kus teda kasustatakse nii ripatseil kui ka tarberiistadel.⁶

¹ Forrer, Robert, *Urgeschichte des Europäers, von der Menschwerdung bis zum Anbruch der Geschichte*, Stuttgart, lk. 104, tab. 30, pl. 8.

² Ebert, Max, *Die baltischen Provinzen*, lk. 518—519, tab. 23-e.

³ Müller, Sophus, *Nye Stenalders Former. Aarbøger for nordisk Oldkyn-dighed og Historie*, II. Raekke, 11. Bind, Kjøbenhavn 1896, lk. 329, pl. 13 ja lk. 327, pl. 12.

⁴ Müller, Sophus, *Stenalders Kunst i Danmark II*, Kjøbenhavn 1918, lk. 9, pld. 30—39.

⁵ „Tourassien- aeg“ sai oma nimetuse ühe koopaleiu järgi Hispaania Pyreneide alal La Tourasse's Saint-Martory lähedal, mis kuulub umb. vanema ja keskmise kiviaja vahelisse aega.

⁶ Forrer, *Urgeschichte des Europäers*, lk. 118, tab. 32, pld. 6, 12.

Esitatud näidetest selgub, et lohkornament on üks vanemaid ja esineb hiljemalt juba Magdalénien-ajal.¹

Kas on sellel ornamendil mingi sügavam tagamõte või kujutab ta endast lihtsalt ilustist, jääb lahtiseks küsimuseks, kuna andmed selle otsustamiseks on puudulikud.

Ühe võimalusena võiks lohkornamendi tekkimist tuletada tule puurimisest. Korduval tule puurimisel sama puutüki sisse moodustub rida lohke, pakkudes miniatuuris sama pildi, kui tuntud lohkornament (*pld.* 23—24). Kuna tulepuid ja tuld peeti primitiivsete rahvaste juures pühaks, võiks samalt seisukohalt seletada ka eelajaloolisi lohkornamendiga kaunistatud luutükke. Kuigi leidub skulptuure ja jooniseid üksikutel praktilise tähtsusega luuja sarvetükkidel, ei paku lihtne lohkornament nii suurt kunstiväärtust, et seda ilma sügavama tagamõtteta oleks tehtud lihtsale luuplaadile kunsti enda pärast. Teisest küljest on mainitud ornament niivõrt lihtne, et seda oleks võidud tarvitada väga palju riistade ilustamiseks, kuid senised leiud näitavad siiski riistade kaunistamises joonornamentide ülekaalu.

Nagu teada, peeti tšuktšide juures tulepuid ehk tulelaudu pühaks. Tulelaudad ehk tulepuud olid tavalised väikesed tulepuurimisest augukestega täidetud, umb. 30—40 sm pikkused lauakesed (*pld.* 23—24). Laudades arvati olevat salapärasest jõudu, mida kasustati peamiselt karja kaitseks ja mispärast neid laudu pärandati põlvest põlve oma järeltulijatele. Mõnikord määrati mainitud laudad uuele tegevusele, kas jahimeeste kaitseks või ohvrite hoidjaks jne. Sagedasti põletati tulelaud ära ja perekonna nõianöörile seoti temast väike puust jäljend.²

Sellist tšuktšide uskumust arvesse võttes, pole päris võimatu, et eelajaloolisi luutükke, mis samakujuliselt täidetud lohkornamendiga (*vrđ. pld.* 22 ja 23—24), oleks kantud kui pühadusi amulet-

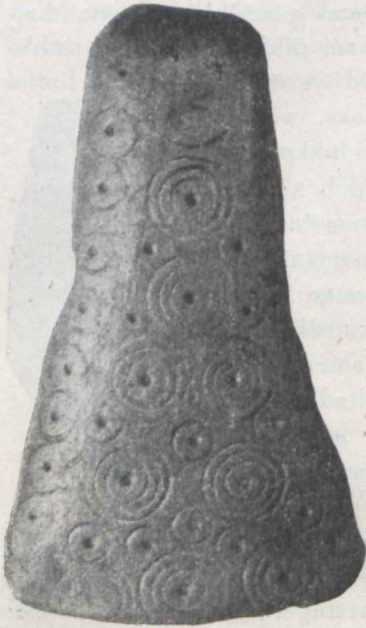
Pilt 28. Lohkukestega ilustatud luuplaat, Pärnu jõest. P.M. 531. Suurus umb. 111.

¹ Hoernes, Moritz, Der Diluviale Mensch in Europa. Die Kulturstufen der älteren Steinzeit. Braunschweig 1903, lk. 109—111, pl. 41.

² Bogoras, Waldemar, The Chukchee-Religion. The Jerup North Pacific Expedition. Memoir of the American Museum of Natural History, Volume VII, Part II, New York — Leiden, 1907, lk. 351.

tidena, kas jahimeeste kaelas nende kaitseks või mõneks muuks otstarbeks. Võib olla ka, et neid kanti kui jäljendeid tegelikkudest tulepuudest ja sellistenagi mingi amuletina.

Nagu paljud primitiivsete rahvaste kalastus- ja tööriistad pakuvad analoogiaid arkeoloogilistele riistadele, samuti võiks katsuda põhjendada etnograafilise ja eelajaloolise lohkornamendi sarnadust ühesuguste usuliste motiividega. Kahtlemata täidab kiviaegne lohkornament mõnel juhul kindlat praktilist otstarvet, nii näiteks ülalmainitud loomaskulptuuris Sauga jõest (*pilt 14*), kus lohkornament märgib silma ja liikme aset.

Pilt 29. Kentsentriliste ringidega ilustatud sarvkiirves, Sauga jõest. PM. 717. Suurus 4/5.

Ei tohi mööda minna lohkudega kaunistatud Pärnu õngedestki. Ka nende juures võiks oletada, et tulepuu märgid on siin kalastusriista peale üle viidud, ja selles mõttes ei kujutaks õngedel olevad lohud lihtsalt ornament, vaid nendel oleks mingi maagiline mõte.

Ettetoodu on üks võimalus anda lohkornamendile mingit alust ja usulist põhja, kuid tegelikult pole see veel kuidagi otseteed tõendatav, mispärast lubasin endale seda küsimust ainult paari sõnaga esile tõsta.

Tagasi minnes Tarvastu odaotsa juurde, leiame sellel sügavate soontena sisse lõigatud võrgukujulist ornament, mis tuletab meelde keskmise kiviaja luuriistade ornamente Rootsisis ja Taanis. Umbes samasuguse sügava ornamenti luu-ese leiti veel Latvias Kuldigast (Goldingen), sügavalt rabakihtidest (ornament ise on teissugune).

Pärnu sarvriistadel on ornamidid kriipsutatud või joonitud õrnalt pinna peale, nagu tavaliselt kiviaja lõpupoole see esineb arktilises kultuuris.¹ Samasuguseid pinnale kriipsutatud ilus-

¹ Brögger, A. W., Den arktiske stenalder, lk. 102.

tisi võib leida rohkelt Latvias Rinnukalns'i luuriistadel.¹ Luukepikesel (pilt 35) gruppidega paigutatud joonekestele leidub paralleelnähteid Venemaal Laadoga Sjasskanali leius.² Joontega ilustatud ahingile (pilt 34) leidub umbes samasugune vastand Rootsis, Vibo järve juurest Helsinglandis, Tuna khk.³

Laiateralise kirvetaolise joonekestega ilustatud riista (pilt 36)⁴ juures on otsekohe näha, et seda kirvena ei tarvitatud, kuna varre auk asub niisuguses suunas, et varretamisel jääks riist varrele rööbiti ning lai ja terav äär ülesse. Mis selle riista algupäraseks puutub, siis ei julge teda kuidagi ühendada metallkirveste mõjudega. Vaatamata imelikule kujule, tuleks pidada seda kirvest arktilise kunsti omapäraseks teoseks, millist ei tunta mujal.

Väga laialt on tuntud keskpunktiga ringornament, mis esineb Sauga jõest leitud sarvkirvel (pilt 29). Peale ilustiste on käesoleva kirve juures iseloomustav ka tema kaju.

Tavaliselt on sarvkirved väljatöötamiselt primitiivsed, tehtud kas sarveokstast või -lehest. Sarvkirved püsivad kaua, alates keskmise kiviajaga ja kestes näit. Lääne-Euroopas veel nooremal pronksiajal, Venemaal n. n. Gorodištše-kultuuris,⁵ Norras

¹ Šturms, Eduards, Akmenslaikmets Latvija I. Dzīvesvietas. Latvijas Vēstures Pirmavoti V, Rīgā 1927, lk. 4, pl. 1: g, k, l.

² Иностранцевъ, А. А., Донсторический человекъ каменнаго вѣка побережья Ладожскаго озера, С.-Петербургъ 1882, tab. XII, pl. 14.

³ Lindquist, Sune, Nordens benålder och en teori om dess stenåldersraser. Rig, Bd. I (1918), Stockholm 1919, lk. 75, pl. 21.

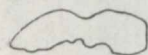
⁴ Ebert, Max, Die baltischen Provinzen, lk. 516, pl. 12 f.

⁵ Gorodištše-kultuur levib peaausjalikult Kesk- ja Ida-Venemaal. Tema õitseaeeg langeb aastaisse 500 e. Kr. — 500 p. Kr., mõnes kohas kestab veel palju hiljemini, ula-

Pilt 30. Ilustatud odaots, luust, tulekivikildudega, Tarvastust Ulbi tl. maal. Ark. k. 2518; 1. Suurus 3/5.

raua-ajal jne. Väga harva üksikutele sarvkirvestele on antud mingi omapärane kuju. Suurelt osalt on sarvmaterjalile võõrapärased vormid hilisemad, kas kiviaja lõpult, pronksiajast või koguni raua-ajast,

Pilt 31. Odaotsa katkend, laust, Pärnu jõest. PM. 94. Suurus 4/5.

ning tavaliselt jälgendavad nad kivist, pronksist ja rauast eeskujusid, analoogiliselt kiviriistadele, mis jälgendavad luu-, vask- ja pronksriistu. Sama võib öelda kõnesoleva Sauga jõe sarvkirve kohta, mis omab kindla, sarvmaterjalile täiesti võõra kuju.

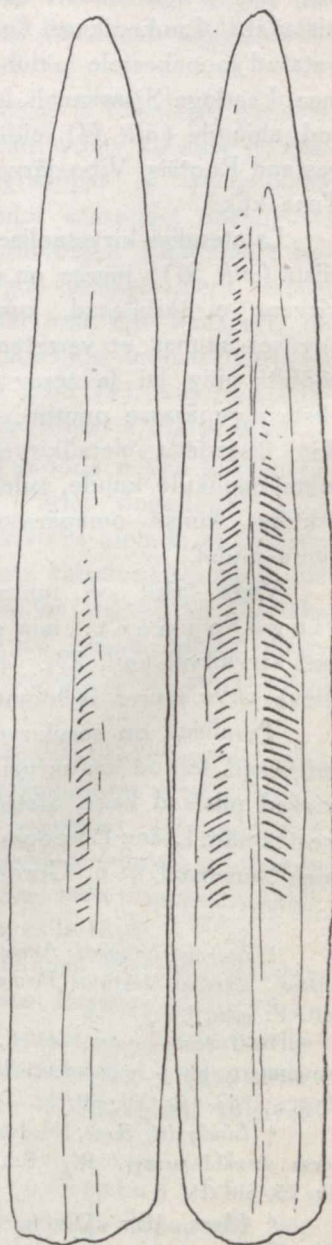
Väga huvitav on tähele panna kõnesoleva kirve pinna katvat ornament.

Ringornamenti ilma keskpunktita tuntakse juba kiviaja lõpult Radevell'e ja Halle ümbruskonna kiviriistadel.¹ Samasugune ornament elab juba palju varemini lõuna pool.

Keskpunktiga ringilustis saab Põhja-Euroopas, nimelt Skandinaavias, üldiselt tuttavaks alles vanema pronksiaja lõpul, s. o. 1100 a. ümber e. Kr. Ida-Preisias leidub ringornamenti merevaigust ilustistel, samuti esineb ta vaiehitistes umb. Hallstatti ajal, s. o.

tudes nooremasse raua-aega. Gorodištše-kultuuri kandjateks olid nomadiseerivad jahimehed, kes tarvitasid samal ajal nii primitiivseid luuriistu, kui mitmesuguseid metall- ja isegi kiviriistu.

¹ Åberg, Nils, Das Nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit, II, Uppsala 1918, plt. 27.

Pilt 32. Odaots, laust, illustatud joontega, Pärnu jõest. P. M. 374. Suurus 3/4.

1000—600 a. e. Kr.¹ Hiljem levib kõnesolev ornament peaaegu üle kogu Euroopa.

Sauga jõe ringilustistega kirvele leidub terve rida paralleel-nähtusi mujal just ornamendi suhtes. H. Lange' hangitud teadete järgi koguneb üldse 13 ringilustisega sarvkirvest,² suurelt osalt Saksamaalt (7 eksempl.), Taanist (5) ja Austriast (1). Lugesdes nende hulka ka Sauga jõe kirve, saame 14 ringidega ilustatud sarvkirvest.

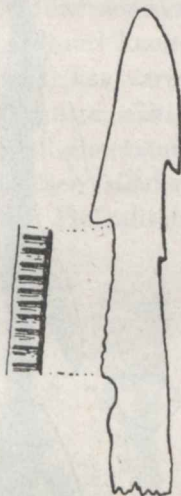
Tõenäoline on Lange oletus, et ornamendi rikumise ärahoidmiseks ei tarvitatud ilustatud kirveid argipäevasteks töödeks. Kahtlemata on siin tege- mist mõne luksusesemega, mis valmistatud eriti mõneks pidulikuks ülesandeks.

Leiusuhete andmetel on enamik ringidega ilus- tatud sarvkirveid leitud rabadest, s. o. endistest jär- vedest ja jõgedest. Pole küllalt usutav, nagu need kõik oleksid omal ajal sinna kaotatud või jõkke sattunud erosiooni teel, vaid tõenäolisem näib olevat sihilik vette paiskamine usulistel põh- justel ohvriannina.

Soomes ja Venemaal Aunuses leitakse nii mõnigi ilustatud riist rabadest (endistest järvedest), näit. Laukaa skulpteeritud puulusikas³ j. t., mida arva- takse omaaegsete elanikkude ohvrianniks mõnele ju- malale, tema meelitamiseks või lepitamiseks. Sama eesmärgiga võis sündida ilustatud sarvkirveste pais- kamine jõgedesse ja järvedesse.

Ülalkirjeldatud riistade vanuse küsimus on üks raskemaid, kuna leiud pole teaduslikkude kaevamiste tulemusi, vaid juhusised. Kõne alla võib tulla relatiivne vanus ja peaasjalikult riistade tüpo- loogia najal, mille kohta allpool lühidalt sõna võetakse.

Lohkornamendiga kaunistatud riistu on vähe, mistõttu nende vanuse küsimus on väga ebamäärane. Õngede suhtes võiks arvata,

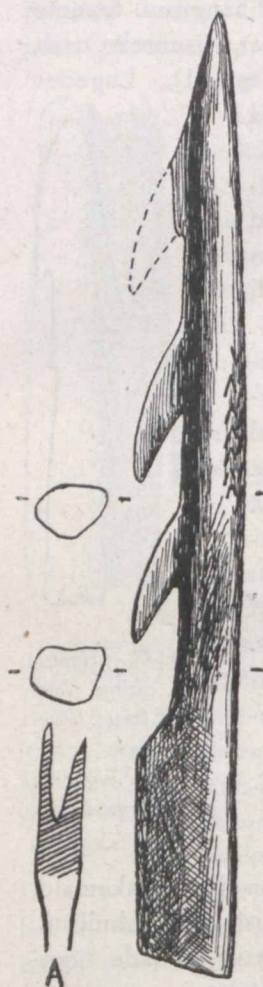
Pilt 33. Ilusta- tud ahingi kat- kend luust, Pär- nu jõest. (Hr. Pajo' kogus). Suurus 4/5.

¹ Radimsky, W., Der prähistorische Pfahlbau von Ripač bei Bihac, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina, Fünfter Band, Wien 1897, lk. 64, tab. XXXVIII, pld. 325, 329.

² Lange, Hans, Hirschgeweihäxte, PZ XVII, 1926, lk. 33.

³ Ailio, Julius. Zwei Tierskulpturen. lk. 263, 274.

et nad oma kujult on enamini vanemad kui nooremad. Mõned neist on sidumisviisilt primitiivsed. Mitmel asub kinnitamiskoht all põlve juures või varre keskel, mis endast veel palju ei ütle, sest need viisid võisid väga hästi esineda ka kõrvuti, nagu primitiivseil rahvail seda näeme. Peale ettetoodu võib leida üllatavat sarnasust Forrer'i poolt pildistatud Bayer'ist leitud Tourassien-aja (pilt 27) ja Pärnu õnge (pilt 26) vahel. Kujult on mõlemad laiad ja lamedad ning auguga varre otsas, nõõri kinnitamiseks.¹

Pilt 34. Ahing, luust, ilustatud joontega, Pärnu jõest. PM 61. Suurus 4/5.

Tarvastu riist on oma tüübilt vana, tulekivi kildudega mõlema ääre sees, nagu tavaliselt keskmise kiviaja samakujulised riistad. Odaots leiti umb. 1,5 m sügavuselt turba seest ning nähtavasti lubjamuda kihtidest, nagu Thomson soogeoloogiliste uurimuste najal kindlaks teinud, kus alati luupind päris läikivana alal hoidub.² Kuigi leiusuhted pole teaduslikult kindlaks tehtud, võib Tarvastu odaotsa tema tüübilt ja ornamendilt pidada keskmise kiviaja riistaks. Baltikumis ei tunta teisi samasuguseid riistu hilisemast ajast, mis väljatöötamisel vastaks ülalkirjeldatud riistale.

Pärnu jõest leitud joonilustistega kaunistatud luuriistade vanuse küsimust käsitleda pole siin võimalik, kuna see nõuaks kogu leiu analüüsi. Ainult niipalju võib öelda, nagu varem märgitud, et sellised kergelt kriipsutatud ornamendid on üldtuntud kiviaja lõpul. Lühidalt tohiks ka nimetada, et suurem osa kõnesolevaid Pärnu riistu kuuluvad tüübina päris kiviaja lõppu. Lähem määramine ja seletus jäägu siin ruumpuudusel tegemata.

Keskpunktiga ringilustiste ja ühtlasi nendega kaunistatud sarvkirveste vanuse küsimusele lähenedes peab tähendama, et kõik need on üksik-

¹ Forrer, Robert, Urgeschichte des Europäers, lk. 118, tab. 32, plt. 6.

² Thomson, P. W., Die regionale Entwicklungsgeschichte der Wälder Estlands. Tartu Ülikooli Toimetused A XVII. 2. Tartu 1929, lk. 52 ja 77.

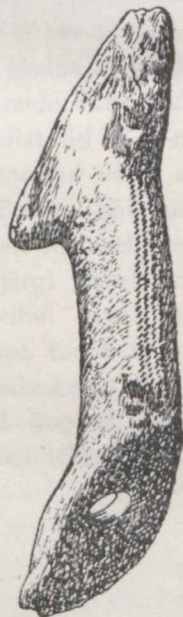
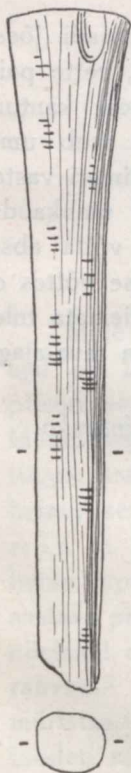
leidud (peale Buch'ist Berliini ligidal, hilispronksiaja asulast leitud sarvkirve) ja Kikebusch'i järgi pärit IV-st või V-st pronksiaja perioodist (1100—950 või 950—750 a. e. Kr.).¹

Müller dateerib samalaadilisi Taanis Lindholm-Aa'st leitud sarvkirveid umb. 1500—1250 a. e. Kr., mispärast peab neid lähedaseks kiviaja sarvkirvestele.²

Üheks keskpunktiga ringornamendi intensiivsemaks levitajaks olid Kesk-Euroopas Hallstatti kultuuri kandjad. Neilt valgus see laiali mitmes suunas, kas varemini või hiljemini, ja ühenduses mitmesuguste riistadega. Arvatavasti on sama kultuuri mõjul nimetatud ornament ka Eestini jõudnud, kuid millal see sündis, on üksikasjalisemalt raske kindlaks teha. Hulgaliselt tungis see ornament Ida-Baltikumisse (kitsamas mõttes) vanemal raua-ajal ühes mitmesuguste pronksehetega. Vanemal rauaajal ja hiljemini leidub ka luuriistu sama ornamendiga, kuid kas kuulub kõnesolev sarvkirves samadesse tingimustesse, on küsitav. Igakord pole tarvidust mõnda üksiknähtust siduda tervete kultuurirühmadega, vaid ka kultuurimpordi kaudsete mõjutistega.

Sauga jõe kirves on omapärane, nii et teist niisugust seni ei tunda mujal. Seda võib täieliku õigusega pidada metallkirvestest mõjustatud arktilise kultuuri saavutiseks, nagu arvab Tallgren. Et see kirves oleks valmistatud lõuna pool esinevate samasuguste kirveste mõjul, on vaevalt mõeldav, kuna need sealgi on liiga laiali pillatud üksiknähtused; samal ajal ei tohi eitada lõunapoolset mõju üksikutes elementides, esijoones ornamenti näol, mida, varemini räägitu põhjal, seal

Pilt 35. Luust keptikene, illustreeritud joonekestega, Pärnu jõest.
PM. 296.
Suurus 4/5.

Pilt 36. Kirvekujuline sarvrüst, Pärnu jõest.
PM. 154-a.
Suurus 1/3.

¹ Kikebusch, A., Die Ausgrabung des bronzezeitlichen Dorfes Buch bei Berlin (Deutsche Urzeit, Bd. 1.), Berlin 1923, lk. 72, plt. 19.

² Müller, Sophus, Bronzealderens Kunst i Danmark, Kjøbenhavn 1921, lk. 6.

pool tunti juba varakult. Kirve vorm on küll vabalt ja iseseisvalt loodud, kuid ühtlasi näitab see teatud murrangut kiviaja sarvema-terjali tehnikas ning uut kultuuritendentsi, mis pole veel täiel määral kohanenud.

Leiukoha suhetele ei saa palju tugeada, kuna leid saadi jõest, kuhu sattumine võis sündida mitmet viisi, kas erosiooni, vette paiskamise või mõnel muul teel. Kustki kaugemalt veest kantuna ei näe riista hästi alalhoidunud pind välja. Leiukoht asub umb. 60% kõrgusel vanast Baltimere randjoonest (vana Baltimeri vastab Thomson'i järgi 2250 a. e. Kr.).¹ Viimane suhe annab umbkaudse kujutuse kirve võimalikust vanusest, kuigi seda ei saa võtta absoluutselt. Ka nimetatud ornamenti ja kirve vormi arvesse võttes on tõenäoline selle kuuluvus kaugelt üle kiviaja piiri. Kahtlemata tuleb siin suurel määral arvestada noorema pronksi- ja vanema raua-ajaga.

R. Indreko.

¹ Thomson, P. W., Das geologische Alter der Kunda- und Pernaufunde, Beiträge zur Kunde Estlands, Band XIV, Heft 1-5, Reval 1928/1929, lk. 7.

JÕULUÕLED.

Meie ajal on jõulu tundemärk ja sümbol jõulupuu. Vanal ajal oli lugu teisiti. Mitte jõulupuu ei vajutanud jõulule nagu pitseri peale, vaid toa põrandale maha laotatud õled või heinad. Mõnes kihelkonnas tarvitati õlgi, teises heinu. Kus jõulus toodi õlgi tuppa, seal astusid uuel aastal heinad õlgede asemele, kus jõulus heinu, seal toodi uueks aastaks õlgi. Üldiselt eelistasid Pärnumaa ja Läänemaa jõuluks heinu. Karksis toodud vanal ajal heinu tuppa, hiljemini aga heinte asemel õlgi.¹ Jõuluks või uueks aastaks pidi tingimata põrandale heinu laotatama, sest vastasel korral nõelasid maod Lüganeuse elanikkude arvamise järgi suvel majarahvast.² Pärnu pool aga kardeti niisugusel puhul suvel palju müristamist.³ Kohati kuivatati jõuluheina enne tuppa toomist, kuna loodeti sel viisil vältida järgmisel sügisel heinte mädanemist.⁴

„Jõululeht“ 1903 nimetab, et jõulus pandud koguni herneid põrandale, kuid, nagu näha, on trükivigade tont „Jõululehes“ heinad moondanud hernesteks.⁵ Kohati on harukorral kolmekuningapäeval hernevarsi põrandale maha pandud, sagedamini siiski kõlkaid, sasi, ülepea põhku, aga isegi õlgi. Saaremaal hüütakse jõuluõlgi *põhkudeks*. Lõuna-Pärnumaal kannavad jõuluheinad *utside* nime.

Õled on jõuluga nii kokku kasvanud, et neid nimetati kohati *jõuludeks*, teisal nimetati aga nii ka heinu. Kui küsiti, kas võib *jõulu*

¹ E XV, 12.

² E 64539.

³ E 67236.

⁴ E 65100.

⁵ lk. 31.

tuppa tuua? Kui öeldi: jõulud on juba sisse toodud, siis tähendas see ütlus jõuluõlgi, jõuluheinu. Jõuluõled, jõuluheinad teevad rahva arvamise järgi jõulu alles jõuluks, kandes ise nime „jõulud“, niisama kui nääriõled, -heinad kannavad nime „näärid“.

Jõuluõled, -heinad on varustatud erilise maagilise väega, nagu mitmed muudki jõulupühadega kokku puutuvad esemed. Õlgede maagiline vägi algab jõuluga ja ulatub edasi suvise viljakasvamiseni, õigemini, edasi kuni uue lõikuse õlgedeni.

Jõuluheinad, kohati jõuluõled, ei katnud vanemal ajal mitte ainult elamute, vaid ka kirikute põrandaid, ei üksi Eestis ja põhjamaail, vaid ka Kesk-Euroopas. Isegi kuningalossides ei puudunud õled, näiteks kuningas Hindrek VIII-al ja kuningatar Eliisabetil.¹ Islandi muistendidki teavad kõnelda jõuluõlgedest. Põhjamaail pandi 18. sajandi lõpul veel üldiselt jõuluõlgi põrandale; jõulu ei peetud jõuluks, kui puudusid õled. L a m m i kirikus Soomes kukkus kord põlev küünal naisterahva käest maha õlgedele. Teine kõrval istuv naisterahvas hakkas taskusse pistetud viinapudelist kohe tulele kustutamiseks viina valama. Kuid viin ei kustutanud tuld, vaid tuli võttis võimust. Kirikulised tormasid tule hirmus kirikust välja. Tungis sai mitu inimest surma. Tulekahju tekkimise kartuse pärast keeldi 19. sajandi jooksul igal pool õlgede või heinte laotamine kirikupõrandale. Soomes Pöytyä kirikus nähti ometi veel 1913. a. jõuluõlgi põrandal.²

Jõuluõled või heinad põlvnevad paganusest. Kristlik kirik leidis nende tarvitamise rahval juba eest. Kristlus püüdis jõuluõlgedele ja -heintele anda kristliku tähenduse ja seda tähendust usutakse veel meie ajal laialt. Kirik seletas: jõuluõled peavad meelde tuletama Betlemma lauda õlgi ja jõuluheinad neid Betlemma lauda heinu, millele Kristus sõimes oli pandud. Muidu oleks see seletus väga ilus, aga ta on otsitud; paganad kasutasid juba enne ristiusu tundmist jõulus põrandal õlgi.

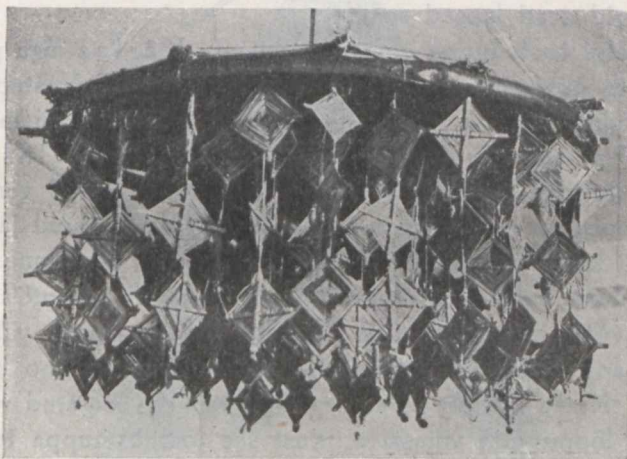
Meieaegsed õpetlased väidavad, aga mitte ainult need ei väida, vaid isegi rahvasuust kuuldakse seletust, et heinu või õlgi tuuakse elamu põrandale hingede kodukäimise pärast. Hinged käivad jõulus endises kodus. Nad ei salli kära, müra, vaid nõuavad vaikust. Et käimisest ei tekiks müdinat, varustati põrand õlgedega

¹ Nilsson, Årets folkliga fester, Stockholm 1915, lk. 191.

² Kotiseutu 1914, lk. 223.

või heintega.¹ Vanade eestlaste teise teate järgi järgnes jõuluaegsele kolistamisele suvel nuhtlus: müristas palju.² Rahvasuust saadud andmetest ei selgu, kas surnud mõjusid kaasa suvise äikese tekki-
miseks. Muidu esinevad suvised ilmad ja viljakasv nagu talviste
ilmade kajana.

Rootsi õpetlane Nilsson seletab õlgede põrandale laotamist teisiti.³ Tema seletuse järgi peavad õled pakkuma kaitset pakase vastu. Selle seletusega ei või ometi rahulduda. Mitte ainult jõulus ei tungi pakane majadesse, vaid järgmisel ajal veel rohkem: jaanuaris

Pilt 37. Õlgedest jõulukroon, Vormsi. ERM. A 348:1. Suurus 1/10.

ja veebruaris valitseb pakane kangema jõuga. Varonen juhib tähele-
panu sellele, et jõuluõled puutuvad väga lähedalt kokku selle vaiku-
sega, millisega vastu võeti surnute hingi ja siis loodeti sellest vastu-
võtust viljakat aastat.⁴ Kõik näpunäited juhivad sinna, et jõuluõled
rajavad aluse heale lõikusele. Rootsi Smålandis väidetakse, et
see, kes jõuluõhtul ei laota jõuluõlgi põrandale, ei või loota tuleval
aastal mingisugust lõikust.⁵ Hea lõikuse saamiseks ja surnute hinge-
dele täieliku rahu hankimiseks tõid esivanemad kas õlgi või heinu

¹ Varonen, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla, Helsinki 1898, lk. 190.
Helminen, Syysjuhlat, Porvoo 1929, lk. 67.

² E XV, 12.

³ Årets folkliga fester, lk. 191.

⁴ Vainajainpalvelus, lk. 190.

⁵ Celandér, Nordisk jul I, Stockholm 1928, lk. 140.

tuppa. Oleks pakane toomist mõjustanud, siis oleks jõulupõhk pidanud tuppa jääma kogu pakase kestvuse ajaks. Jõulu maagilisjõuline põhk on hea majandusliku edenemise pandiks. Selle poole viitab ka õlgede lakke või vastu parsi viskamine, millest ennustatakse järgmise suve lõikust.

Puuduvad teated selle kohta, kuidas oli lugu Eestis vaeste urtsikutega. Millega kaeti seal põrandaid, kuna neil puudusid õled? Vist leppisid nad peotäie heintega. Soomes käisid vanasti maata inimeste lapsed taludest palumas, et neile väike õlevihk annetataks.¹ Vahest tegid eesti lapsed samuti.

Jõuluõlgi toob tuppa enamasti sulane, Kärilas aga perenaine. Tooja küsib ukse tagant, kas jõulu võetakse vastu. Vastatakse: hea meelega! või: tule ise ja too jõulud kaasa! või midagi muud sellest sarnast. Vastaja on tavaliselt peremees. Mustjalas võetakse tooja õllekrusiga vastu ja öeldakse: ma võtan jõulud vastu.²

Peremees on rukkilõikuse ajal esimese oma lõigatud ja köidetud vihu parsil kogu aja säilitanud. Kohati rippus niisugune rabamata vihk söögilaua kohal lae all jõuluni. Seda vihku kutsuti *rehepapiks*. Rehepapi võttis peremees ukse juurde kaasa ja vastas väljast küsijale rehepapi nimel. Küsis enamasti ikka esimese koo kandja lõikuse ajal.³ Ri d a l a s viis peremees selle esimese lõigatud vihu pärast rehepeksu lõppu aita viljasalve, kust see jõuluks tuppa toodi; toas anti talle süüa ja õlut juua.⁴

Niisama söödeti ja joodeti Pühalepas õlevihku.⁵ Hiiu maal pandi peale selle tuppa toodud õlgi ridamisi ukse alla, kuhu enne söega olid ristid tõmmatud.⁶

Esimene lõikusevihk „rehepapp“ peab nagu pandiks olema tulevale õnnistatud lõikusele, samuti kui tuppa toodud õlgedegagi loodeti kindlustada head lõikust. Peale muu küsis õlgedetooja, kui kauaks neid tuppa soovitakse. Karjas vastati: kolmeks ööks! Kaarmas aga: neljaks ööks, kolmeks päevaks.⁷ Kolga-Jaanis

¹ Kotikoski, Hämäläisiä joulutapoja, Helsinki 1912, lk. 33.

² E 65290.

³ Oleviku Lisa 1886 nr. 11. Wiedemann, AIÄLE (= F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg 1876), lk. 343.

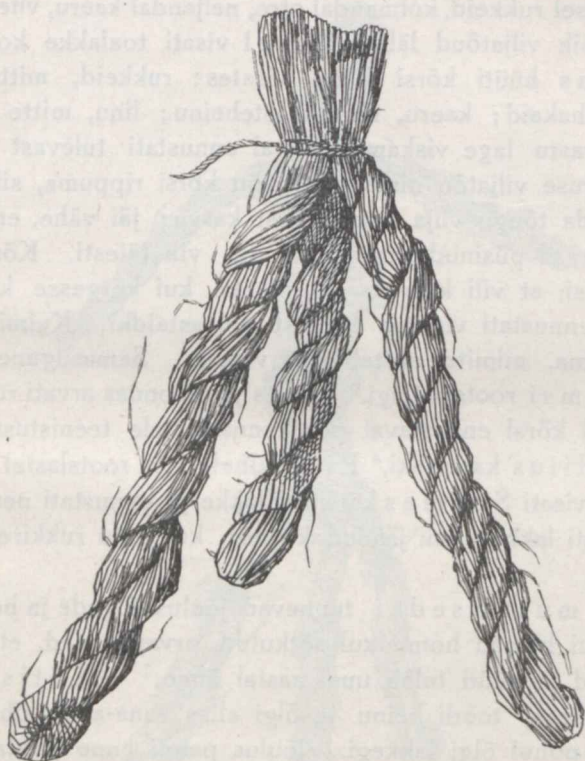
⁴ ERA II 9, 234.

⁵ E 65543.

⁶ E 65311.

⁷ E 8°, VI, 72.

küsis õlgedetooja: kas jõlukeisi vastu võtate? Toast vastati: Jah, Jumala nimel.¹ Käinas ütles õlgi toov sulane peremehele: Tere, Jumal sisse! Jõulud tulevad sisse! ons selget leiba ja õlut ka? Selle peale vastas peremees: Jah on! ja andis sulasele õlut.² Et vanasti tavalisest aganast leiba söödi, oli jõulus selge leiva

Pilt 38. Jõulu „kass“, Pühalepa. ERM. A 317:26. Suurus 1/3.

küsimine arusaadav. Karjas toodi jõulud tuppa, kusjuures toojal oli selg ees. Toasolijad teretasid: Tere, tere, jääge meile kolmeks päevaks!

Tõstamaal ei lastud enne kedagi heintele kui neile vett ei olnud visatud.³ Kohati viidi kohe jõulu lõpul õled toast välja, kohati peeti neid vana-aasta õhtuni toas, mil õled heinte või heinad õlgede

¹ EKS 8°, 2, 664 (36).

² H III, 5, 212 (23).

³ E 67301.

vastu ümber vahetati, kohati, nagu R ä p i n a s, viidi heinad veistele söögiks.

Kui õled tuppa toodud ja põrandale laotatud, visati osa õlgi lakke või vastu parsi. Vihk võeti sidemest lahti ja visati peotäis kõrsi vastu lage või parsi; esimese peotäie viskamisel nimetati nisu, teise viskamisel rukkeid, kolmandal otre, neljandal kaeru, viiendal heinu jne., kuni kõik viljatõud läbi. Kosel visati toalakke koguni teri.¹

Vigalas hüüti kõrsi lakke visates: rukkeid, mitte lusteid; otri, mitte ohakaid; kaeru, mitte kasteheinu; linu, mitte luudjaid!²

Kõrte vastu lage viskamise varal ennustati tulevast viljasaaki. Jäi mingisuguse viljatõu nimetusel palju kõrsi rippuma, siis ennustas see nähe seda tõugu vilja head suvist kasvu; jäi vähe, ennustas see halba kasvu; ei püsinud sugugi, ikaldus vili täiesti. Kõrsi visates sooviti ühtlasi, et vili kasvaks nii pikaks kui kõrgesse kõrsi visati. Peale vilja ennustati visatud kõrtest eluaastaidki. Kuimitu kõrt jäi lakke rippuma, niimitu aastat elas viskaja. Samasugune arvamine valitses V o r m s i rootslastelgi.³ Vaeses perekonnas arvati rohkesti rippuma jäänud kõrsi ennustavat perekonna lastele teenistusse astudes häid kohti, H i i u s kalasaaki,⁴ R i s t i kihelkonna rootslastel linakasvu.⁵

Samuti visati S o o m e s k i kõrsi lakke ja ennustati nende kaudu. Soomes arvati lakke kinni jäänud kõrtest, kui mitu rukkirehte sügisel pekstakse.⁶

Eesti mustlasedki tunnevad jõulus õlgede ja heinte tuppa toomist. Kui heinad hommikul sõtkutud, arvavad nad, et Jeesus ise neil maganud ja nüüd tuleb uuel aastal õnne.⁷ — Lätis, vähemalt lõunapool Tirzas, toodi heinu ja õlgi alles vana-aasta õhtuks tuppa ja visati sel puhul õlgi lakkegi. Jõulus pandi enne puhtaks pestud lehmadele heinu alla,⁸ Latgalis puhtaid õlgi ja ehiti laudaseinu kuuseokstega.⁹

¹ H II 65, 374 (10—11).

² E 17902.

³ E 65475; E 64372.

⁴ E 64539; E 65323.

⁵ ERA Rootsi I, 195.

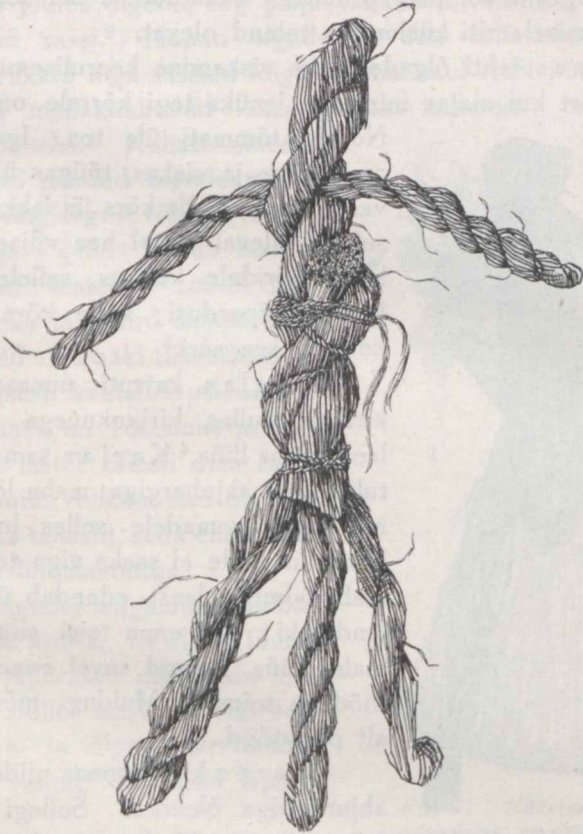
⁶ Kotiseutu 1914, lk. 223. *Landtman*, Finlands svenska folkdiktning, Helsingfors 1926, lk. 32. Kotiseutu 1930, II. 8.

⁷ EKA. II 11, 826.

⁸ E 8° VI, 7.

⁹ *Erss*, Sakristan ja kurat, Looduse Universaal-Biblioteek nr. 119, Tartus 1930, lk. 31.

Käinas jäeti õlgede tuppä toomisel kolm kubu terveks, millega järgmise aasta viljasaaki taheti teada saada. Esimene kubu visati lakke, tüükad ees. See pidi näitama järgmise aasta rukki- saaki, teine kubu odrasaaki ja kolmas üldse suvevilja-saaki.¹ Mõnes

Pilt 39. Nääri kingsepp, P-Jaagupi. ERM. A 318:6. Suurus 1/5.

kohas visati õlgede kõrval põhkugi, Martnas koguni kartuli- ja hernevarsi,² Karksis linapeo lahtisi kõrsi; jäi neid palju lakke kinni, tuli hea lina-aasta, linad kasvasid pikaks.³ Kuski Alutaga ütles peremees igast viljasordist peotäit vastu lage visates: Jumal,

¹ E 65536.

² E 65329.

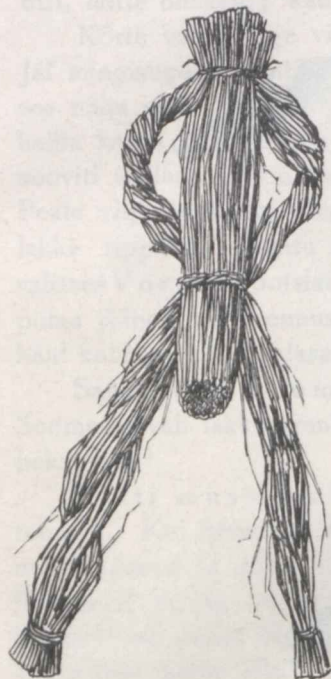
³ E 65372.

lase tänavu vili nii pikaks kasvada.¹ Varblas hüüti viskamisel vilja nime nimetades ühtlasi ka „hõissa!“ Käinas seletati õlgede lakke viskamist kahel viisil: 1) mida enam kõrsi lakke jäi, seda enam kasvasid linad järgmisel aastal; 2) seda enam leidis majas olev neiu peigusid või peig pruute.² Viljatõud ei näi seega Käinas õlgede viskamisel eriti küsimusse tulnud olevat.

Ka drinas tehti õlgede lakke viskamine keerulisemaks. Võeti niimitu õlekõrt kui majas inimesi; igaüks tegi kõrrele oma märgid.

Nöörid tõmmati üle toa. Igaüks võttis oma kõrre ja viskas, tüügas ülessepoole, vastu lage. Kelle kõrs jäi lakke rippuma, sel oli tuleval aastal hea viljaaasta, kelle kõrs nõõridele kukkus, sellele tuli vilja ja loomaäpardusi; kelle kõrs aga maha kukkus, see suri.³

Vigalas katsuti uueaasta päeval kirikust tulles kirikukueega neid kõrsi laest maha lüüa,⁴ Karjas samuti kirikust tulles, aga ahjuhargiga; maha löödud kõrred anti loomadele selles lootuses, et kuri silm neile ei saaks viga teha. Kõrte mahalöömine laest edendab ühtlasi majandustki: kes enne teisi suutnud kõrsi maha lüüa, saanud suvel enne teisi oma töödega toime.⁵ Muidugi mõeldi tööde all põllutööd.

Pilt 40. Õlenukk, Mihkli.
ERM. A 348:5. Suurus 1/5.

Saarde kihelkonnas niideti katuselt ahjuroobiga õlekõrsi. Sellegi teo tagamõte oli, et rukis kasvaks katuse kõrguseneni. Lüganasel seoti lakke kinni jäänud kõrred pärast kimpu ja viidi aita

salve peale, et salved alati tulvil oleksid vilja täis.⁶ Saaremaal arvati, et kes kirikust koju tuleja kõige enne saab kõrsi laest maha

¹ E 65878; E 65891.

² E 65538.

³ E 38014.

⁴ E 42527.

⁵ E 42527.

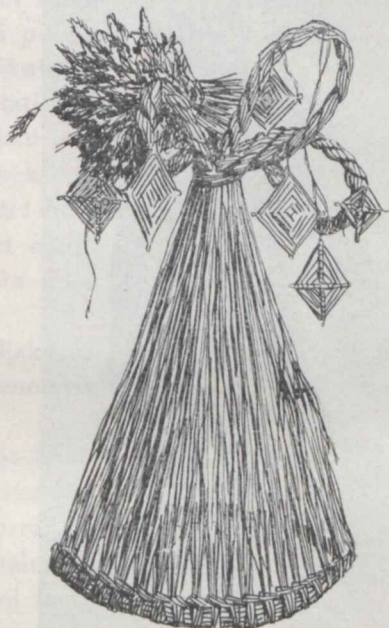
⁶ E 64539.

lüüa, selle viskamise ajal avaldatud soov täitub.¹ Kohati ei rutata kõrte laest mahalöömisega.

Jõuluõlgi ja -heinu tuli ettevaatlikult kasutada; neid ei tohitud sasida ega sõtkuda, sest niisugune tegu mõjuks löikusesse halvasti. Kui noored jõulus õlgedel liig palju vallatlesid, kardeti, et tuul lööb suvel rukkid sassi.² Hüpati õlgedel ja aeti vallatades õled sassi, olid suvel rukkid liiga sasised lõigata.³ Imelikul viisil nõuti Pärnu-Jaagupis mahakukkunud kõrte puruks tallamist, et suvel töö paremini edeneks.⁴ Kohati, näiteks Raplas, ei pandud õlgede mittesasimisele mingisugust rõhku. Tõstamaalt ja Türilt leidub hoopis vastupidiseid teateid: „põhk pidi hästi peeneks tambitud saama, sest see pidi hääd viljasaaki tähendama“.⁵ Kuna tavalisest keelati lapsi õlgi ja heinu sasimast, on Tõstamaa ja Türi kihelkonnas lastel täiesti oma tuba, oma luba; mida rohkem nad õlgi või heinu puruks tallasid, seda enam kasvas pereisa lõikuselootus.

Isegi õlgedel magamine avaldas mõju löikuse kohta. Ei oldud jõulus õlgedel korrapäraselt pikali, siis ajas tuul rukkid põllul sassi.⁶ Kuigi eeskirjad heinte ja õlgede tarvitamise kohta olid valjud, unustasid lapsed neid tihti.

Niisugusel puhul mõtlesid vanemad vanasti kartusega tuleviku peale. Vähem hädaohtlikuks peeti laste vallatamist heintel, ehk küll vanemad selgi puhul kartsid, et rohi suvel ära tallatakse.⁷

Pilt 41. Näirimüts, Karuse.
ERM. A 348 : 3. Suurus umb. 1/6.

¹ E 64650.

² E XV, 13.

³ E 36349.

⁴ E 65858.

⁵ E 65243; E 65548.

⁶ E XV, 13.

⁷ E XV, 13.

Jõuluõine õlgedel ja heintel lamamine kuulub üldiselt tarvilikkude, viljakasvu edendavate kommete hulka. Saaremaal loodeti õlgedel ja heintel lamamisest kaitset selja haigenemise vastu suvistel töödel.¹ Skandinaaviaski arvati õlgedel lamamist edendavat head lõikust.²

Jõuluõled avaldavad mõju kanade munemiselegi. Perenaine valmistas jõulu esimesel pühal põrandale õlgedest rõnga ja pani kanade toidu rõngasse. Tagajärg oli see, et kanad munesid kõik ühte pessa.³

Pilt 42. Jõulutaat Rootsist.
Celanderi järgi.

Pöides viidi õled jõuluesmaspäeval toast välja; kuhu, jäetakse nimetamata. Sõrves võeti silvestri õhtul jõuluõlgi põrandalt ja viidi lagedale rukkiorase põllule. Sinna pandi õled maha, pöörati riided pahempidi ja vilistati kolm korda läbi pahema käe sõrmede, ühtlasi astuti õlgedele. Arvati, et niisugusel puhul vanajätis ilmus küsima, mida soovitakse. Sõrvlased käsevad talle vastata:

Tahan teada tarvitusi,
küla elu edendusi,
uue aasta juhtumisi!

Vanajätis rääkivat nüüd kõiki tulevasta aasta juhtumisi. Võib ainult üheksakümne üheksani lasta rääkida, siis pidi aga õlgedelt ära minema, palge hommiku poole pöörama ja pahema jala suure varbaga kolm risti tegema. Saaks vanajätis sada juhtumist täis rääkida, viiks ta inimese kohe ära.⁴

Vanajätisele vastavad värsid tunnistavad, et nad on pärit uue-

¹ E 64635.

² Celandier, Nordisk jul I, lk 256.

³ E XV, 18.

⁴ E 30796.

mast ajast. Võimalik, et taig ise põlvneb vanemast ajast, kuid värsid on uuemal ajal juurde luuletatud.

Kohati säilitati jõuluõlgi kevadeni, mil nendega kariloomi suitsutati. Põletatud jõuluõlgede suits mõjus, et kuri silm ei puutunud loomadesse.¹ Ka heideti põletatud õlgede puru põllule või viidi õled üldse põllule,² Pilistveres aga loomade alla.³

Raplas määrati uueaasta põhud kapsamaale viimiseks ja seal põletamiseks, et ussid suvel kapsastele kahju ei teeks.⁴ Kui põllult midagi varastatud ja seega põld „rikutud“, arstiti põldu jõuluõlgedega; need põletati seal ära.⁵ Tartu ümbruses kästi jõulupõhku viia kanade ja hanede pessa, et haned ja kanad muneksid paremini.⁶ Sõrves määrati: õled viidagu viimasel pühäl loomade alla, et neilgi oleksid jõulud ja nad püsiksid aasta otsa terved.⁷

Jõuluõled esinevad üldiselt viljakasvu edendamise, osalt aga ka karja edenemise sümbolina.

Praegune sajand on jõuluõlgedele ja heintele andnud hundipassi. Saaremaal tuuakse veel laialt heinu ja õlgi tuppa, harukorral ka mannermaal haridusest vähem riivatud taludes. Õlgede ja heinte asemele on meie päevil laialt asunud jõulupuu.

Õlgedest valmistati peale selle veel jõulu- või näärilokroon (*pilt 37*), millelt loodeti samuti kui põranda-õlgedelt viljakasvu edu. Jõulukroonist ei hakka ma siin pikemalt kirjutama; selle kohta on

*Pilt 43. Jõulueit Rootsist.
Celanderi järgi.*

¹ E 35823.

² E XV, 20.

³ E 64903.

⁴ ERA II, 6, 533.

⁵ *Wiedemann, AIÄLE*, lk. 484.

⁶ E XV, 18.

⁷ E 66881.

H. Kurrik'ult ilmunud pikem kirjutis.¹ Kaevu kaitseks vee rikkumise ja nõidumise vastu valmistati vanemal ajal õlgedest ristid. Need pandi kolmekuningapäevaks kaevukaanele.²

Jõuluaegsed maskeerijad, nagu sokud ja muud varustusid tihti õlevihuga. Õlgedest tehtud jõlurebane pandi Ridalas uste ette kurje vaime eemale peletama.³ Teisal jälle valmistati õlgedest inimeskujusid, nagu näiteks kingsepp, mille silma pisteti (*pld.* 38—40); Pühalepas tehtud õlgedest koguni „jumal“.⁴ Teisal jälle, eriti saartel, kandsid nääripoisid õlgedest punutud kübaraid (*pilt* 41). Ka mardid kandsid õlest kübaraid ja võid.⁵

Valgamaal esines jõlumärt, pikk õlgedest ülikond seljas. Jõulumardile visati tanguvorst kaela. Selle taiaga loodeti edendada põllu ja sigade sigivust.⁶

Soomeski tunti jõuluõlgede tuppä toomist ja nende maagilist väge. Kus iganes võimalik, säilitati neid kevadeni. Mõnes kohas põletati nad ohakasel põllul, et umbrohtu kaotada; teisal pandi salve vilja peale, et hiired ega rotid vilja ei sööks, teisal jälle pandi neid külvimatti, et rooste ei teeks viljale viga.⁷

Rootsis anti loomadele jõulupõhku siis süüa, kui neid kevadel esimest korda karjamaale aeti, lootuses, et siis haigused neid ei puutu; laotati põllulegi, et põld paremini vilja kannaks; õlgi seoti viljapuude ümber, et saak suureneks.⁸ Rootsis valmistati õlgedest niisama inimeste kujud kui Eestis; pea esinesid need meeste-, pea naisterahvana (*pld.* 42, 43). Naiskujusid nimetati jõlueitedeks, meeskujusid jõlutaatideks. Neid koheldi sagedasti nagu inimest. Nagu Eestis tehti õlgedest jõlukesse, jõlurebaseid, jõluoinaid, jõlupukke, nii sündis Rootsiski; väga sagedasti valmistati seal just jõlupukke (*pilt* 44).

Saksamaal, Prantsusmaal ja mujalgi kaeti vanasti kirkute ja elamute põrandad jõulus õlgedega. Frantsiskus soovitas

¹ Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IV, Tartu 1929, lk. 57 jj.

² E 50207.

³ E 65520.

⁴ EVR 24, 81.

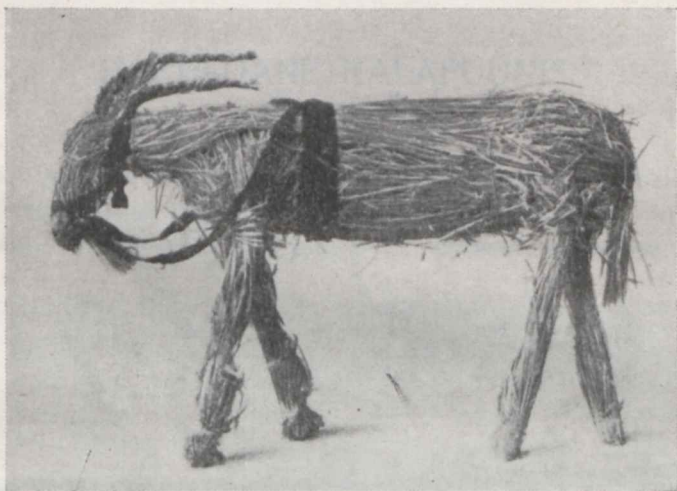
⁵ E 69196; E 69240.

⁶ E 68258.

⁷ Helminen, Syysjuhlat, lk. 66. Landtman, Finlands sv. folkdiktning, lk. 32 jj.

⁸ Celandier, Nordisk jul I, lk. 148.

rahvale niisuguste õlgede säilitamist arstimiseks haigetele loomadele ja pahade haiguste vastu. Mõned roomausu kirikud väidavad, et neil olevat praegu veel vanu kirikuõlgi, kuigi kirikupõrandale ei panda ammugi enam õlgi.¹ Vististi on Frantsiskuse õpetus omapooltki mõjustanud usku jõuluõlgede imeväkke põllutöö edendamiseks, karja tervendamiseks ja tervena hoidmiseks. Eestis on sellest usust pisut säilinud; nagu tähendatud, viiakse jõuluõled kas lauta või põllule.

Pilt 44. Jõulupukk Rootsist.

Nilssoni järgi.

Slaavlastelgi ei ole õlgede tupp toomine hoopis tundmatu. Ukrainas kanti sületäis õlgi või heinu kohe tupp, kui ehatäht hakkas paistma, ja laotati laiali ette nurka, peale selle pandi pühapildi alla nisu- või rukkivihk, kuhu see jäi vana-aasta õhtuni. Galiitsias pandi vihk igasse toanurka.² Valgevenelased katsid jõuluõhtul söögilauda natukese heintega. Mõnes kohas asetati seal pühaku pildi alla pingile nisu- või rukkivihk ja jäeti sinna uue-aastani.³ Jõuluheinad viidi veistele, et nad püsiksid tervetena.

¹ Cassel, Weihnachten, Berlin 1862, lk. 253.

² Афанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ III, Москва 1869, lk. 743.

³ Karskij, Geschichte der weissrussischen Volksdichtung, Grundriss der slavisch. Philologie u. Kulturgeschichte, Berlin 1926, lk. 20.

Üldiselt loodavad slaavlasedki saavutada jõuluõlgede varal head lõikust.¹

Lühidalt: ligidal ja kaugel Euroopas usuti vanasti, et jõuluõlgedest sõltub muretu majanduselu, kuna jõuluõled avaldavad järgmise aasta viljasaagile head mõju.

M. J. Eisen.

¹ Ермоловъ, Народная сельскохозяйственная мудрость, СПб. 1901, lk. 597.

HARULDANE KALAPÜÜNIS.

Setu- ja Võrumaa piiri moodustaval Mäda- ja Võhandu jõe ühtesuubumise kohta, Parma küla (Võrumaal) ja Rainova asunduse lähedal

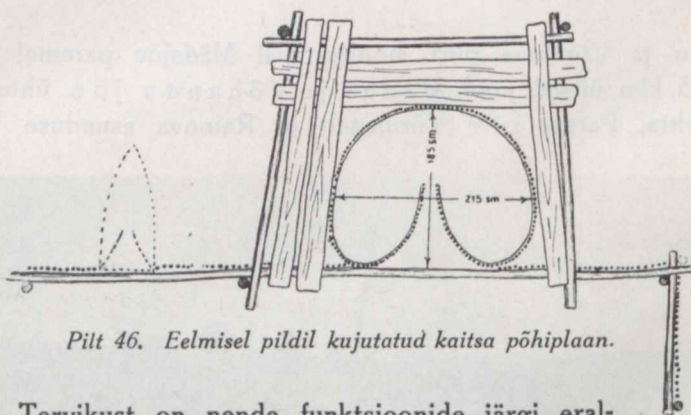
Pilt 45. Kaits Mäda- ja Võhandu jõel (pujuse suupoolt).

Autori ülesv. 1929.

asuva Karl Adoberg'i päralt oleva metsavahitalu vahelkohal leidub seni Eestis harulduste hulka kuuluv primitiivne kalapüünis (*pilt 45*). Püünis, mille kirjeldus järgneb allpool, on viimane samasuguste hulgast, millega omalajal Mäda- ja Võhandu jõel kalastatud. Ta on ehitatud küll alles 1929. aasta kevadpüügi hooajaks, kuid ehitaja tõendust mööda üksik-

asjadeni vana eeskuju järgi, endise püünise asemele. Sama aasta augustikuul oli allakirjutanul juhus püünisega lähemalt tutvuda, teha tarvilikud mõõtmised, ülevõtted ja jälgida püügi tehnikat, mille põhjal on koostatudki käesolev ülevaade.

Püünise kohalik nimetus on *kaits* (gen. *kaitsa*). Nimi on tuttav peale selle ka kaugemal Räpina külades. Tüübilt kuulub *kaits* kiniste tõkkepüüniste hulka, s. t. ei oma erilist kalavangistavat püünisosa, mis oluliselt erineks kogu püünise komplektist ja mis oleks tarbekorral viimasest eraldatav (n. saagi väljavõtmisel). Saak ammutatakse *kaitsast* erilise käsipüünisega — võrkkahvaga. Kogu püünise ehitus moodustab nii siis konstruktiivse terviku ja on kinnitatud jõe-

Pilt 46. Eelmisel pildil kujutatud *kaitsa* põhiplaan.

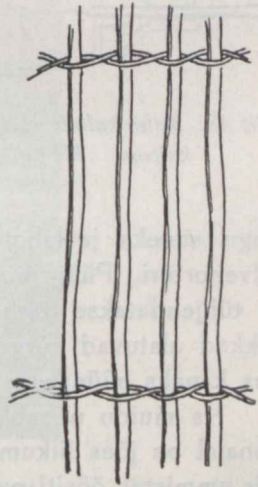
põhja. Tervikust on nende funktsioonide järgi eraldatavad kaks peasa: saaki vangistav aid — n. n. *kaitsa imä* ja sellega liituvad tiivad (*siivad*) saagi sissejuhtimiseks.

Peale selle kuulub kirjeldatava püünise juurde veel tugirakendis ja *imä* kolmest küljest piirav lava. Viimane on aluseks kalastajale saagi vaatamaskäimisel ja ammutamisel.

Nagu näeme joonisel (pilt 46), on *kaitsa imä* põhiplaan neerukujuline. Kuju on saavutatud nii, et seinä mõlemad otsad on keeratud poolkaares sisse poole. Nende vahel tekkinud sisse poole ahenev uure täidab *neelu* või *pujuse* ülesandeid, s. t. juhib teel vastu tiibu sattunud läbipääsu otsiva kala püünisesse. Sissesattunud kala ei leia tavaliselt ahta *pujuse* päraavause kaudu teed tagasi ja jääb kahvamehe saagiks. Pesa või *imä* ristlabilõigu mõõdud on *pujuse* pikktelje suunas 183 sm, laius 215 sm. *Kaitsa* tiivad asetuvad sirgjoonel, mis riivab mõlemat poolkaart, kummalgi pool *pujuse* suud üks tiib. Üks neist suundub otsejoones kaldani ja omab keskpaias 90 sm

laiuse avause (*silma*) mõrra paigutamiseks. Joonisel (*pilt 46*) on mõrra asend märgitud punktiirjoonega; see ei kuulu aga kaitsa konstruktsiooni, vaid on hiljem lisandatud ainult abipüünisena. Teine tiib ulatub samal joonel umbes kesk jõge ja teeb seal järsu 90° pöörangu allavoolu.

Kaitsa tõkkeseinad (*imä* ja *siivad*) on ehitatud üksteisega tiheidalt seotud varbtarjadest — *lautidest* (nom. sing. *laut*). Viimased on omakorda konstrueeritud püstvarbadest, mille allotsad toetuvad jõepõhja, pealmised pooled aga toerakendusele. Pesa osas hoiab *laute* koos veel selle siseseina ümbritsev puuvits — *vahr* — mille kuju on järelikult pesa neerukujulise põhijoone sarnane. Tarja moodustavad varvad on noortest kooritud männi- ja kuusetüvedest, keskm. 350 sm pikad ja 1,5—2 sm jämedad. Tüvedega ühele ja latvadega teisele poole on nad asetatud 1—1,5 sm vahedega üksteise kõrvale ja seotud tervikuks ülalt ja alt vitsapunutisega. Seda punumistehnikat selgitab lähemalt *pilt 47*. Tüvepoolsed otsad, mis tulevad kaitsa ehitamisel alla, on teritatud, et *laudid* kinnituksid kergemini allotstega jõepõhja. Püünise pesa koosneb kolmest tarjast, kusjuures igas tarjas on 58 varba, nii siis on neid kogu pesa seintes 174. See arv on kaitsa ehitaja teadatel vana traditsionaalne norm. Tiibu moodustavatel tarjadel on varbade arv mitmesugune.

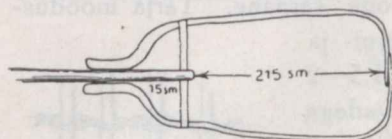

Pilt 47. Kaitsa tarja osa.

Tugirakenduse moodustavad jõepõhja lõõdud tugevad vaiad, mille ülaotstele toetuvad tugihirred. Pesa ümber moodustavad tugihirred ühes kandelauadega suletud raami, kindlustades selle asendi igakülgsete väliste tõugete vastu.

Kalad ammutatakse püünisest pikavarrelise kahvaga, mille raamistiku konstruktsiooni selgitab juurdelisatud joonis (*pilt 48*). Kahva suu moodustavad kaks kõverat, otstest kokkupainutatud puuksa. Raamipära kõveruste vahele liitub varre ots, toetudes seejuures veel üle kahva pära ulatuvale ristpulgale. Raami külge liitub vahenditult pikk aheneva päraga võrgukott.

Kalade ammutamine kaitsast toimub järgmiselt: kandelaudadel seistes kalur lükkab kahva vertikaalselt mööda paremal pool pujust (tagaseinast vaadatuna) asuva sopi siseseina jõepõhja, nii et kahva suu on suunatud pesaruumi keskpaiga poole (*pilt 49*). Kahvaga põhjani jõudnud, ta teeb võimalikult kiire haarangu poolkaares mööda püünise seina, viies lõpptulemusena kahva suu vastu teisel pool pujust asetuva sopi siseseina. Ühe haaranguga on peaaegu kogu püünises leiduv saak aetud kahva võrk-kotti ja kalur triivib kiire tõmbega selle veest välja, hoides kogu aeg kahva suud vastu kaitsa seina, et saak välja ei pääseks. Ammutamine nõuab osavust ja

Pilt 48. Kahv kalade ammutamiseks kaitsast. Mädaajõelt.

kärmust, eriti siis, kui kogu saagi moodustab üksik kala; kahva tuleb hoida nii, et kala ei pääseks pujuse päraavause kaudu vabadusse.

Kaits ehitatakse peaaesjalikult kevadhooajaks jõesuudmelt ülestõusva havi kudemisajaks. Seejärel ongi püünise suu asetatud päri voolu. Püünis jäetakse jõkke

kogu suveks ja lahutatakse alles sügisel jäätulekuga ning viiakse talvekorter. Püügi hooajal käiakse saaki vaatamas mitu korda päevas ja tühjendatakse tarbekorral püünis saagist. Vaatamata sellele, et tõkked ulatuvad kõrgele üle veepinna, tulevat ometi ette juhtumeid, kus kauaks püünisesse jäetud havid viskuvad üle ääre vabasse vette.

Ka muidu nõuab kaits hoold ning järelevalvet. Parimal püügi-hooajal on jões liikumas palju jääst välja kistud kuivanud roorämpsu, mis ummistab öösiti pujuse ja suleb kaladele sissepääsu. Puhastamise otstarbel hoitakse seetõttu kaitsa juures alaliselt luuda ja reha.

Varem on Mädaajõel olnud veel terve rida samasuguseid püüniseid, eriti kirjeldatavast kaitsast allavoolu. Et neist ei olnud enam ühtegi säilinud, siis on võimatu nende üksikasjalise kuju kohta täpsalt midagi öelda. Kirjelduste järgi on needki olnud neerukujulise pesaga. Kui usaldada Räpina valla sekretäri, hr. Rämmann'i mälestusi, siis on samal jõel esinenud ka haartiibadega *kaitse*, nagu näeme juurdelisatud joonisel (*pilt 50*).

Nagu eespool mainitud, kuuluvad sedatüüpi püünised Eestis senituntud ainestiku põhjal harulduste hulka. Kahtlemata on neid varem laiemalt tarvitatud, kuid hiljem on tulnud asemele uued püügi-viisid. Kogu peipsiäärseilgi vetel on tõkkepüüniseid, kus püünise-

tiivad on ehitatud samasugustest varbtarjadest, kuid püümisosa on kujunenud juba omaette tervikuks (mõrrad) ja on eraldatav tõkke-tiibadest. Ei ole ju võimatu, et *kaitsa*-tüübilisi püüniseid esineb veel tänapäevalgi mujal, kuna kalastusala on meil rahvateaduslikult seni vähe uuritud.

Pilt 49. Kalade ammutamine kaitsast.

Autori ülesv. 1929.

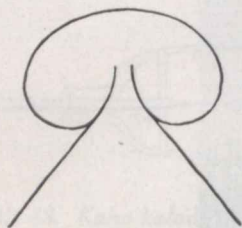
Kirjalikkude allikate järgi on meil *kaitsast* seni ainult kaks teadet: Võrtsjärve länekaldalt ja Pärnujõe suudmelt. Mõlemad teated on kadunud soome prof. Sirelius avaldanud oma kapitaalses teoses soome-ugri rahvaste tõkkekalastusest.¹ Teade oletatava *kaitsa*-tüüpi püünise esinemisest Võrtsjärvel on toodud J(üri) R(einvald'i) kirjeldise järgi — „Postimehes“.² Kirjeldaja on oma leiu teinud

¹ U. T. Sirelius, Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern, Helsingfors 1906, lk. 321, 322, pld. 448—450.

² Postimees 1902, nr. 56.

umb. 20 a. tagasi (arvates selle trükis ilmumise ajast „Postimehes“) Võrtsjärve kaldal, Tarvastu khk-s, Väluste jõe suudme lähedal. Leiutajat on oletatavate püüniste jälile juhtinud suvel kuivale jäänud liivaleetes leiduvad varbade mädanenud tüved. Kõige selgemini on kirjelduses väljendatud varbade kuju. Nende kohta on sõnasõnalt öeldud:

„Selgus et need kõik ühelaiused männapuust piirud olivad, alumine ots noa või kirvega teravaks kärbitud... Peerud olivad voolimata ja umbes vanamoodi kangakudumise peergude sarnased. Muudkui hästi paksemad.“¹

Pilt 50. Haartiibadega kaitsa skeem Mädaajelt.

Hr. Rämmann'i joonise järgi.

Kahjuks ei ole kirjeldus oletatavate püüniste põhiplaani kohta sugugi selge. Seal on kuju kohta ainult niipalju:

„Niimoodi leidsin siis 12 peergude sagarat, kõik ühe suurused... kõik ühes vormis... kõigil neil mõrdadel olid suud järve ja seljad või taguotsad kaldapoole.“²

Selgub, et üheskoos oli mitu püünist, mida kirjeldaja nimetab „mõrdadeks“.

On mainitud ka „suu“ ja „seljad või taguotsad“, millised terminid lasevad oletada mingeid *kaitsa*-kujulisi püüniseid. Joonise järgi, mis Sirelius oma teoses kirjeldusele juurde lisanud, oleks püünis neerukujuline ja ühe etteulatava tiivaga.³ Kuid nähtavasti on Sirelius joonise vabalt rekonstrueerinud Soome sisevetel esinevate samatüübiliste püüniste analoogial, ilma et tal oleks olnud konkreetsemaid andmeid koha-pealt. Vähemalt ei leidu tema töös viimaste kohta mingeid teateid. „Postimehes“ ilmunud kirjelduse järgi ei saa järeldada, et püünised oleksid olnud neerukujulised ja ühe tiivaga.

Varem Pärnujõe suudmel esinenud kaitsatüüpi tõkkepüüniste kohta toob Sirelius kaks kohal tehtud joonist.⁴ Kuigi joonised on halvad ja kontrollimata, selgub ometi, et need omalt kujult erinevad Mädaajõe *kaitsast* ja oletatavast Võrtsjärve omast.

Üks viimastest on teokarbikujuliste käikudega; teine komplitseeritud vorm neerukujulisest. Mõlemate nimetusena on märgitud *käred*.

¹ Postimees, loc. cit.

² Ibid.

³ Sirelius, m. t., pilt 448.

⁴ Ibid., pld. 449 ja 450.

Kaitsakujuline algeline kalapüünis on õige laia levinguga. Ta ei ole sugugi haruldane Aasia ja Euroopa algeliste kalapüüniste inventaris. Prof. Sirelius on oma mainitud töös rikkaliku materjali põhjal andnud üksikasjalise pildi *kaitsa* levimisest, mispärast selle koguulatuslik kordamine oleks siin ülearune. Toetudes ühelt poolt *kaitsa* levingule ja teiselt poolt selle nimetuse keelelisele päritolule, teeb Sirelius lõpptulemusena kokkuvõtte, et soome *katiska* on laen slaavlasilt, ja Soome rännanud üle Eesti ja Soome lahe.¹ Mädaajõe *kaitsa* leidmine näib siis Sireliuse tookord puudulikkudel andmetel toodud väidet ainult kinnitavat, kuna tüpoloogiliselt on *kaits* sama, mis soome *katiska*. Setälä' järgi on soome vastava püünise nimetus *katiska*, algupäraselt *katitsa*, vana-slaavi laen, mille oletatav vorm oli vanaslaavi keeles **котьсь* (vanaslaavi laensõnus vastab läänemere-soome keelise slaavi *o:le a*).² Selle seisukoha on muuseas ka Sirelius omaks võtnud ja seletanud selle abil *kaitsa* levimisteed Soome.³ Vastavat eesti sõnavormi kumbki soome teadusmees sel ajal ei tundnud. Kui soome sõna *katitsa*, *katiska* oleks ühendatav eesti *kaits*'aga (millist oletust allakirjutanu mittekeeletheadlasena teha ei sõanda), siis oleks see Sirelius'e väitele kinnituseks. Eesti vastava sõnakuju tuletamine slaavi tüvest näib võimalikuna.

G. Ränk.

¹ Sirelius, m. t., lk. 377.

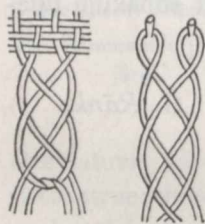
² Archiv für slavische Philologie, hrsgeg. v. V. Jagić, XVIII, Berlin 1896, lk. 259.

³ Sirelius, m. t., lk. 372.

EESTI PITSID.

Pits on aukudest koosnevate kirjadega tekstiil, valmistatud pulkade-ga kududes (*niblates, lautides, klöpledades*), sõlmides, õmmeldes, heegeldades või varrastades. Pitse tarvitati eriti ääreilustisteks tanu-del, käistel, kraedel, põlledel jne.¹

Tehniliselt pits on tekkinud kangaääre kinnitamisest ja on lõpuks arenenud iseseisvaks riideääre ilustiseks. Kinnitamine sünnib kas

a b

Pilt 51. a — sõlmipitsi palmik ja sõlm.
b — niplise palmik.

õmmeldud palistise teel või vabalt rippuvate lõime-lõngade sõlmimise abil. Palistisest arenesid pilu ja nõelapits, sõlmitud narmastest seevastu aga niplis.²

Pits omab kohati meie rahvariide ilusta-misel tähtsa osa; ta oleneb alati kõnde iseloo-must, mille juurde ta kuulub ja millega on or-gaaniliselt seotud. Sellega ongi seletatav tehni-liselt ühe ja sama pitsiliigi jagunemine mitmesse rühma, vastavalt eri maakohtades kantavale rah-variidele. Teiselt poolt aga me leiame eri-nevail pitsiliikidel teatud maakohas sama orna-mentikat. Täiesti arenenud stiil ja traditsioon lubavad oletada pitsi pikemat arenemiskäiku Eestis. Kuna ta loodi aga enesele, oma tarbeks, kadus ta kohati niisama jäljetult nagu rahvariiegi, millega oli lähedalt seotud, suutmata nii välja areneda iseseisva tööstusharuni.

Eesti Rahva Muuseumis esinevaid pitse, millele põhjeneb käes-olev kirjeldis, jaotame kahte pearühma: 1) pitsid, mis koostatakse

¹ I. Manninen, Etnograafiline sõnastik, Tartus 1925, lk. 44.

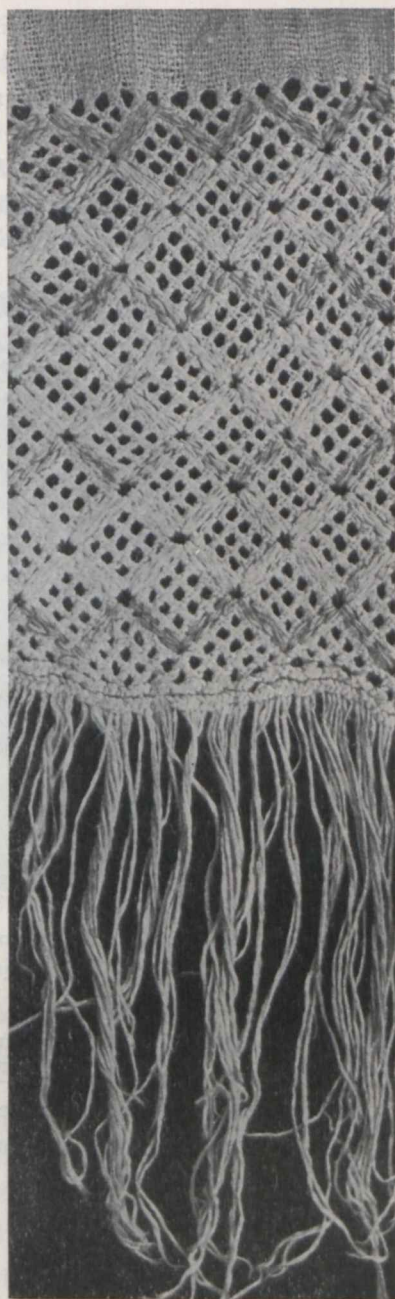
² M. Schuette, Alte Spitzen, Berlin 1914, lk. 9, 22—28.

kõrvuti rippuvaist niitidest, nagu sõlmpits ja niplis; 2) pitsid, mis kootakse ühe läbijooksva niidiga ridade kaupa mitmesuguses tehnikas, nagu võrkpits, tohu peale õmmeldud pits, heegeldatud ja varrastatud pits. Käesoleva töö lõpul puudutatakse ka tüll- ja kardpitsi, kuna käsitlust ei leia pilud ega narmad. Süstikpitsist leidub vaid üks näide Muhu seeliku ääreilustisena Helsingi Rahvusmuuseumi kogudes.

Sõlmpits ehk *kangaotsa* pits kootakse kangaotsa lõimelõngadest näppudega, ilma ühegi vahendita. Kõrvuti rippuvad niidid põimitakse risti-rästi teatavas järjekorras üksteisest läbi korrapäraseks võrguliseks pinnaks. Selle pitsi oluline osa on palmik. Kahest niidipaarist, mis hoitakse teine teises käes, keeratakse kummagi parempoolne niit üle pahempoolse ja ristatakse keskmised niidid joonisel (*pilt 51 a*) näidatud viisil; võrgulise pinna kudumiseks jätkatakse palmitsemist kahe niidipaariga, teine teisest palmikust (*pilt 52*).

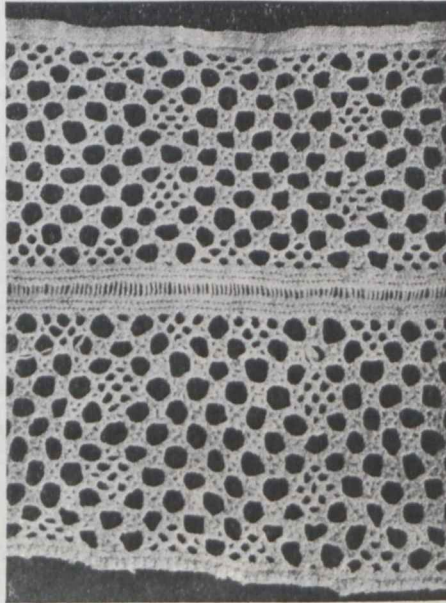
Et anda pitsile tugevust ja takistada palmikute lahtihargnemist töötamisel, tehakse ühest niidipaarist teisele sõlm ette (*pilt 51 a*); sellist sõlmitud pitsi kujutab *pilt 53*.

Sõlmpits on üks vanimaid, ta esinemine ERM-i kogude järgi, peamiselt Kesk-Eestis, on aga enam-vähem juhuline. Põhja-Eestis tuntakse teda käiste alläärena (*pilt 53*), lõuna pool põllede, linade (*pilt 54*) ja käte-

Pilt 52. Sõlmpits, Kõpu. ERM. 5786. Suurus 2/3.

rättide ilustisena (*pilt 52*). Viimasel on võrguline põhi hiljem valge ja punase niidiga läbi põimitud. Samad lõimelõngad, millega palmiti pitsi, on jäetud narmastena rippuma. Osavad kudujad oskavad kududa õige keerulisi kirje, palmida isegi joonelisest kangaotsast ruudulist ja joonelist pitsi.¹ Ainult ühe sõlmpitsi nimi on ülesse tähendatud: *tutme*-kirjaks nimetati *pildile 53* sarnast pitsikirja.² Sõlmpits on ERM-is esindatud 13 numbriga. Arvatavasti on palmitud

*Pilt 53. Sõlmpits, arvatavasti P-Eestist. ERM. 14309.
Suurus 1/2.*

narmastest arenenud makramee-pits, mis koosneb mitmesugustest sõlmedest;³ sest leidub ERM-i kogudes üks ese.⁴ Valmistaja kohta puuduvad lähemad andmed. Igatahes see ei ole rahvapärane töö.

Niplamine toimub samal põhimõttel nagu sõlmpitsi kuduminegi, s. o. kahe vahelduva niidipaari keeramisel ja ristatamisel, kuid ilma sõlmeta (*pilt 51 b*). Ühekordset keeramist ja ristatamist

¹ ERM. 8252, 13469 J-Jaani; 16015, 16273 Kadrina.

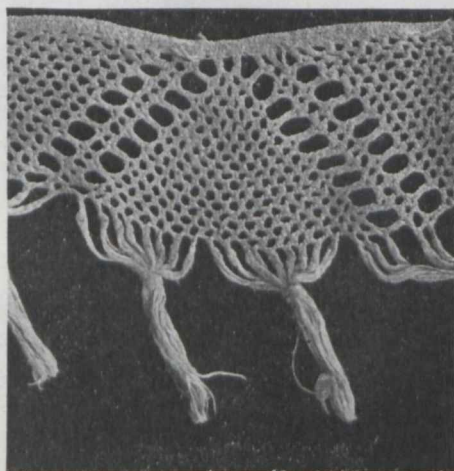
² ERM. 12618 käised V-Nigula.

³ T. Frauberger, Handbuch der Spitzenkunde, Leipzig 1894, lk. 41—47.

⁴ ERM. 2056 Võnnu-Mäksa.

nimetatakse poollöögiks, kahekordset täislöögiks. Täislöökide reast kootud palmik, labasele kangale sarnanev lõuendlöök ja mitmesuguseid täpikesi moodustav vormilöök ning vahelduvatest löökidest saavutatud võrgud on niplise olulised osad.¹

Meil nimetati harilikult iga pitsi tehnikale vaatamata piluks, teeneks, raamiks, tipuks, kirjaks, „käise kirjaks“, „tanu teeneks“, jne. Niplist nimetatakse ka „pulkadega kootud pitsiks“. Sõna *niplis* on laen meie läänenaabritelt: rootsi keeles *knypling*, saksa k. *Klöpplspitze* (*Klöppel* = pitsipulgake või -nuiake). Ka teistes maades on see pits oma nimetuse saanud vahenditest, millega teda kooti.

Pilt 54. Sõlmpits, Tori. ERM. 18307. Suurus 1/2.

Prants. keeles *dentelle aux fuseaux* on „poolidega kootud pits“; ingl. k. *bone-lace* = „kalaluudega kootud pits“; vanem itaaliak. nimetus *ad ossi* tähendab kondikestega või luust valmistatud pulkadega kootud pitsi.²

Seni ei ole ülesse tähendatud eestipäraseid nimesid niitide keeramise ja ristatamise vaheldusest tekkinud mitmesugusele pinnale või seda pinda moodustavatele löökidele.

Peame abiks võtma läänes tarvitatavoid nimetusi, et selgitada, missugused pitsilöögid esinevad meil. Niplise algkoduks arvatakse

¹ Schuette, m. t., lk. 53.

² M. Dreger, *Entwicklungsgeschichte der Spitze*, Wien 1910, lk. 28—29.

olevat Idamaad. Itaalias teda tunti juba 16. s., sealt ta levis Madalmaadesse, kus ta arenes juba varakult kunstkäsitööks. 17. ja 18. sajand olid niplise õitseajaks Belgias. See maa on jäänud esikohale pulkadega kootud pitsi alal.¹ Leidub pitse, mille 1 sm-laiune pind on kootud 80 pulgaga, 8-sentimeetriline vastavalt 640 pulgaga² nii

Pilt 55. Pakri tüdruk pitsi kudumas.

Tundmatu ülevs.

peenest niidist, et võis töötada niidi rebenemise vältimiseks ainult niiskes keldris. Kiri loodi kunstnikkude poolt, töötati tihtipeale jaokaupa väikestes tükkides mitme niplaja poolt³ ja ühendati alles hiljem üheks tervikuks. Nende võrratu peente kõrgehinnaliste

¹ Schuette, m. t., lk. 121.

² Sama, lk. 220, märkus 2.

³ Savary, Dictionnaire de commerce, Copenhagen 1759, V 278 jj., tsiteeritud Dreger'i järgi, m. t., lk. 130.

pitside kandjaiks, millest nii mitmed säilinud Lääne-Euroopa, iseäranis Belgia muuseumide kogudes, on olnud kroonikandjad, kõrge-
mast seisusest isikud ja vaimulikud.

Meil aga esineb rahvapärane pits, kootud omakedratud niidist iseenele kandmiseks. Muidugi võis leiduda mõni üksik isik, kes pitsikudumises oli osavam ja ka teisi omas lähemas ümbruses varus-

*Pilt 56. Pitsikuduja Ann Türk, 85-a., Kihnu.
I. Manninen'i ülesv. 1925. a.*

tas pitsidega. Üheks eesti pitsi iseäralduseks on see, et ta on kootud niioelda peast, ilma mustrikirjata.

Eesti niplisel esinevad löögid on võrgulise põhjaga pitsil järgmised: lihtne võrklöök ja seesama keeratud niidiga (point de réseau, de torchon; point de Dieppe; Löcherschlag) ning 6-nurkse silmaga n. n. Brüsseli võrgusilm (maille du réseau Drochel de Bruxelles, Brüsseler Grund). Pitsikirja tihedam pind on täidetud lõuendlöögis (point de toile, Leinenschlag) ja kolmest niidist moodustatud hõredamast pinnast võrelöögis (grillé, Gimpenschlag). Osalt põhjaks, osalt kirja täitmiseks on tarvitatud n. n. roosipõhja, s. o. mõlemast otsast rööpselt läbi lõigatud parallelogramme, mille silm koosneb

kuuest väikesest ja kuuest suuremast august (fond chant, fond double, fond de mariage, point de Paris, Rosengrund) ja kaheksanurksest silmast koosnevat neitsipõhja (fond à la vierge, Erbsengrund).¹

Pitsi niplamisvahenditeks on pitsipadi, n. n. *pilupaun* ehk *pilukott*, pitsipulgad — *niplise-*, *tipi-*, *pigelipulgad* ehk *-nuiad* ja nõelad ehk *pinnud*.

Muuseumi kogudes leiduvad pitsipadjad on õige mitmet tüüpi: 1) kerakujulised (*pilt 55*); 2) piklikud kotid (*pilt 56*),

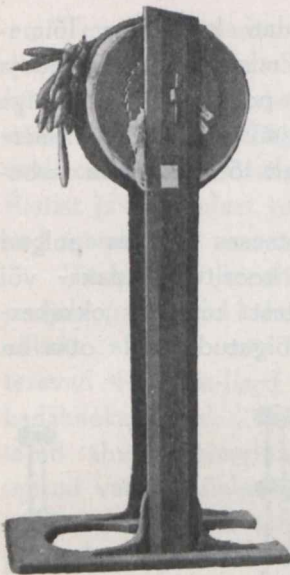

Pilt 57. „Tipulautija“ Tartu näitusel.

K. E. Söödi ülesv., umb. 1908. a.

mõlemad täidetud kas liivaga, tuhaga, takkudega, sõklatega või heinapebretega; 3) silindritaolised pikkõlgedega täidetud kotid (*pilt 57*), kas laudalusel või ilma; 4) rõngakujulised, puukoorest seemise kerega, selle peal samblast või takkudest polsterdus. Mõlemad Muuseumis leiduvad rõngakujulised padjad on Mustjalast. Ka Ruhnus esineb ümmargune padi keerleval teljel, ta on tellitav hammasrattaga (*pilt 58*) ja kinnitatud jalgadele; see lubab oletada, et Ruhnu ja Mustjala padi on sama tüüpi, olgugi et puuduvad täpsamad teated Mustjala rõngakujulise padja käsitlemisviisi kohta. 5-nda tüübina

¹ *Schuette*, m. t., lk. 239–249 ja vastavad pildid. *T. Frauberger*, m. t., lk. 142–152. *Larousse universel I*, Paris 1922, lk. 625.

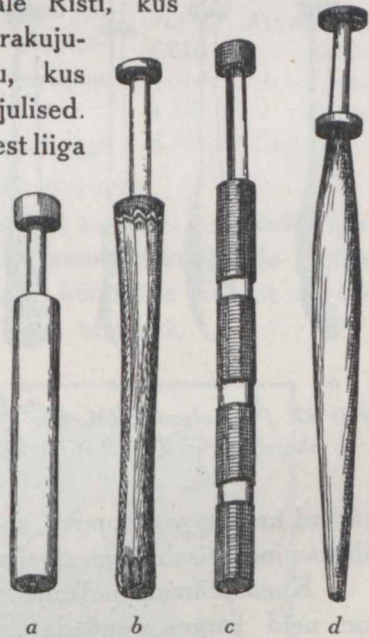
Pilt 58. Pitsipadi, Ruhnu.
Kuressaare muuseumis.

oletusi teha. Lõuna pool domineerivad kera- ja silindrikujulised, viimaseid leiame aga ka Saaremaal ja rõngakujulisi isegi Viru rannikul.²

Ümmargustel ja kotitaolistel patjadel on võimalik kududa pitsi ükskõik millises pikkuses. Valmis pitsiots jääb taha poole rippuma, kuna padi ikka jälle kas teljel või lahtisel alusel ülesse poole keeratakse. Piklikul padjal seevastu saab pitsi kududa ainult padja pikkuses. Kuna piklik kott oli levinud peamiselt Lõuna-Eestis, siis võime oletada, et seal on kootud iga kord „üts tano täus“,³ paras mõõt tanule, kraele või linikule.

esineb Kihnus kotitaolise padja kõrval kiilutaoline piklik 4-kandiline suur padi, mis oma pealmise pinnaga on ette poole längus.¹

Pitsipadjad on kaetud jämeda linase või takuse riidega, mille peal on tihti teine tumesinine või must riie, mis kergendab valgete niitude käsitlemist töötamisel. Ümmargused padjad asetatakse kas vakakesse, korvi või savipotti, nelinurksed seisavad kas laual või pingil kuduja ees, kuna piklikud võetakse alumise otsaga põlvede vahele ja toetatakse ülemisega vastu laua äärt. Ei või öelda, et teatavas maakohas esineks eri padjatüüp, peale Risti, kus leidub ainult kerakujulisi, ja Ruhnu, kus nad on rõngakujulised. Andmed on vahest liiga juhulisedki, et

Pilt 59. Pitsipulgad, ERM.
a – Rõuge 13574; b – Mustjala A 290:241; c – Rõuge A 49:10; d – Mustjala A 290:240. Suurus 1/2.

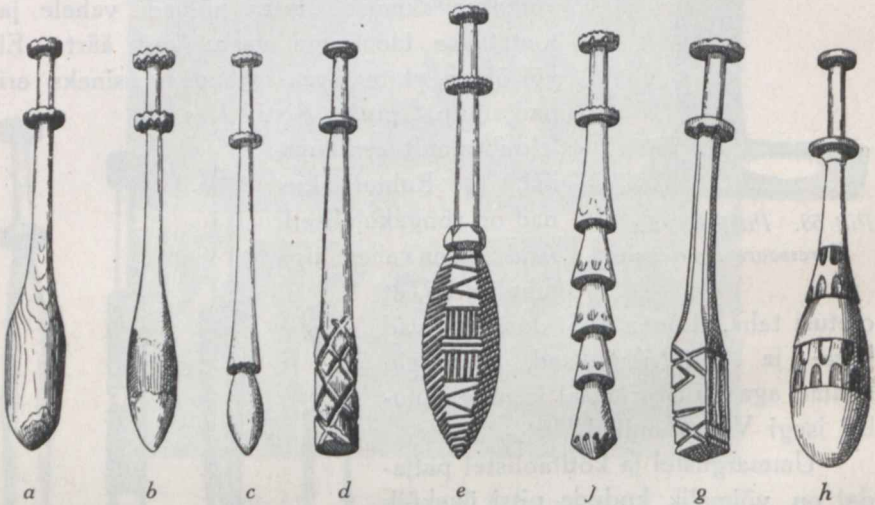
¹ Hr. Jans'i visand Kihnu saare kirjelduses. Käsikiri Eesti Kunstimuuseumi arhiivis Tallinnas.

² E. Punn, Pitsipadi, lk. 2–6. Käsikiri ERM-i etnogr. arhiivis.

³ ERM. A 131:14 Võnnu.

Vastandiks sõlmpitsile, mis kootakse alati kangaotsa lõime-lõngadest, on niplis iseseisev pits. Niidid, mis palju pikemad ja peenemad kui sõlmpitsil, keritakse või poolitakse pitsipulga kaelale ehk *luka'*le (Rõuge);¹ niidi mahajooksmist takistab kerimise lõpul pulgale tehtud silmus, mis selleks küllalt lõtv, et anda tarbe-
korral niiti järele.

Pitsipulgad on kahte liiki: sõna otseses mõttes pulgad (*pilt* 59) ja nuiad. Pulgad lõigati enamasti kooritud kadaka- või kuuseokstest ja ka koorimata või küüdelistest kasepuu oksakes-
test. Kaelakoht niidi jaoks on peenemaks lõigatud; selle otsa on

Pilt 60. Pitsipulgad, ERM. a, c — teadm. päritoluga 19809; b, d — teadmata päritoluga; e, g, h — Risti A 293:105; f — L-Nigula 10735. Suurus 1/2.

jäetud kettake või nupuke, mis takistab niidi mahalibisemist. Pulkade ilustamine seisab õige algelisel astmel, nagu näha joonisest.

Kuna säärase pulkade valmistamine ei nõua erilist oskust, siis on neid kerge asendada igal ajal. Leidub neid Lõuna- ja Põhja-Eestist, samuti ka Saare- (Mustjala, Põide) ja Setumaalt.

Selle tüübi juurde kuuluvad ka pulgad, mis puuduvad küll Muuseumis, aga mille kohta kirjutatakse Rõngust: „lõnga otsa seoti linnu või jänese peenikesed sääreluud, pool musti, pool valgeid ja siis palmitseti tanu teeni“.²

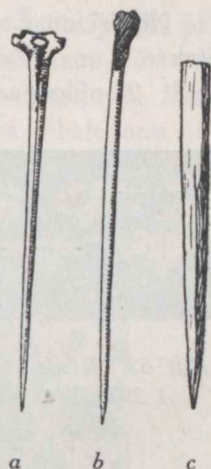
¹ ERM. 31.

² ERM. A 118:9.

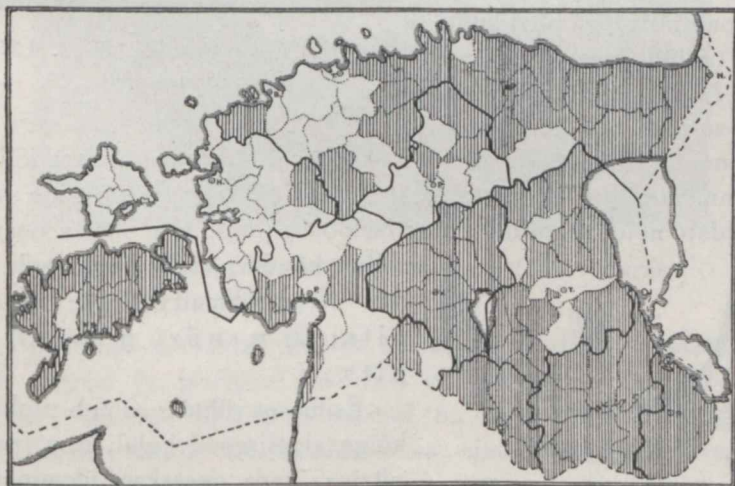
Teine tüüp sarnaneb oma jämedama alumise otsaga nuiakesele. Selle valmistamine nõuab hoolsamat viimistlemist. Kõik *pildil 60* näidatud esemed on käsitsi lõigatud, mitte treitud, ja on osalt omapäraselt ornamenteeritud. Osa on pärit Ristist ja L-Nigulast, teiste päritolu kohta puuduvad teated.

Pitsipulgad kinnitatakse tikukestega pitsipadjale paari või kahe paari kaupa, kuidas kiri nõuab. Tikud on kasepuust lõigatud väga teravad 4—5 sm-lised pinnukesed või teritatud kadakaoksakesed. Kihnus on tikkudena tarvitatud ahvena oimuluid ja lameda peaga omatehtud vasest nõelu (*pilt 61*). Ka Setumaal on nõeltena tarvitatud kalaluid ja pinnukesi ploompuu okstest. Kuid on tarvitatud ka terasest nõõpnõelu.

Iga valmiva rea lõpule pistetakse vertikaalses joones tikuke, mille ümber veetakse niit uuele reale. Keerulisemal kirjal pistetakse tikud ka keskele, kohtadele, mis moodustavad augu või pitsi silma. Tikud annavad kootavale pitsile tuge, et niidid mitte kokku ei tõmbuks, ja kudumise kohast tagasi poole ei tohi neid eemaldada umb. 3—5 sm ulatuses.

Pilt 61. Pitsinõelad, ERM. a — Kihnu A 318:52. b — Kihnu A 318:51. c — Rõuge A 276:86. Suurus 1/1.

Pilt 62. Niipise levimine.

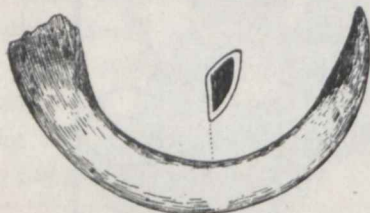
Niplisi on Eestis kootud 60 ja suuremgi arvu pulkadega. Töötatakse, s. o. tehakse niplise juures eelpool kirjeldatud lööke ikka ainult 2 pulgapaariga korraga, teised ripuvad kindlas järjekorras

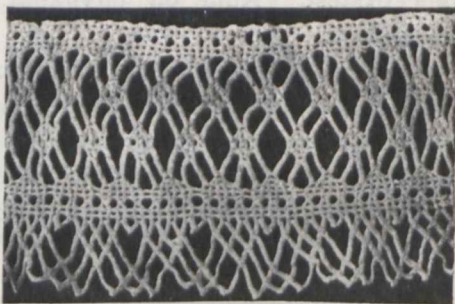
Pilt 63. Niplis, Püha. ERM.
A 290:583. Suurus 1/1.

mõlemal pool patja. Kuna püsti-seisval piklikul padjal läheksid pulgad segamini, siis on siin tarvitusel primitiivne, aga otstarbekohane abinõu: nimelt pistetakse kudumisel pitsiääre kummalegi poole üks suurem eriti terav ja kõva tikk (16—18 sm pikk), mille ümber mähitakse ühe keeruga iga puhkava pulgapaari üks niit pahemalt paremale, teine vastassuunas. Niiviisi on hõlpus iga kord ilma vaevata õiget niidipaari kätte leida. Horisontaalselt seisvatel patjadel ripuvad pulgad ilma vahendita külgedel. Missugused abinõud Ruhnu ja Mustjala püstiseisvatel patjadel niitide korraldamiseks olid tarvitusel, ei ole autoril teada.

Siirdume ERM-i kogudes leiduvate nipliste vaatlemisele. Kaardi (pilt 62) järgi otsustades on pulkadega pitsi kudumine tuntud pea üle kogu maa. Nagu ilmneb, on esindatud suurem osa kihelkondi; üldse on ülesse tähendatud 1315 eset, s. o. 4 korda rohkem kui teistes tehnikates kootud pitse kokku (317 tükki). See pitside rohkus võimaldab neid rühmitada pitsi iseloomu järgi, mis oleneb peamiselt sellest kõndest, mille juurde teda tarvitati. Need rühmad oleksid: 1) saarte pits; 2) mandri pits; 3) setu pits.

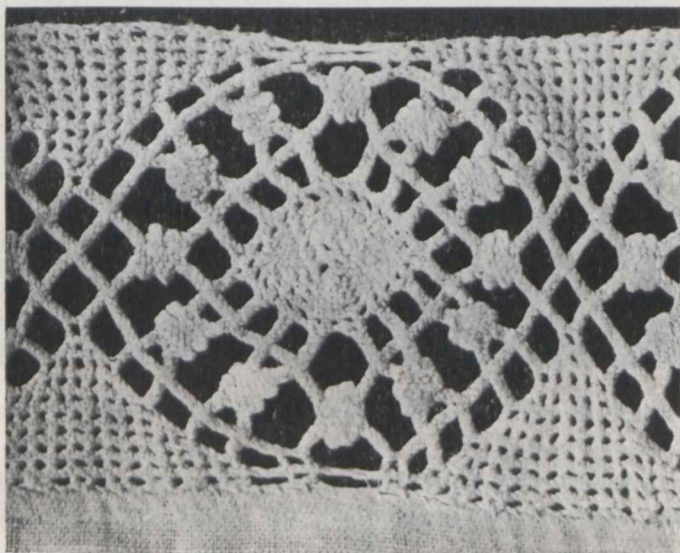
Pilt 65. Seakihv, „sia sari“, Mustjala ERM. 12150. Suurus 1/2.

Pilt 64. Niplis, Mustjala. ERM. A 316:306.
Suurus 1/2.

Esimeses rühmas esineb niplis oma kõige algelisemal kujul, n. n. palmikpitsina; seda peetakse üleminekuastmeks värvilisest või kardsest posa-

mendist valgele linasele niplisele.¹ Selle tüüpiline esindaja on palmitud tagidest koosnev kitsas pitsike, mis ilustab tanu äärt või käiste alläärt ja kraed. Tanu ilustise pearõhk on tikandusel, vähenõudlik pitsike on selle loomulik lõpetus, mis ilma tähelepanu äratamata palistab tanu äärt. Valjalas, Pöides, Jaanis on pitsike valge,

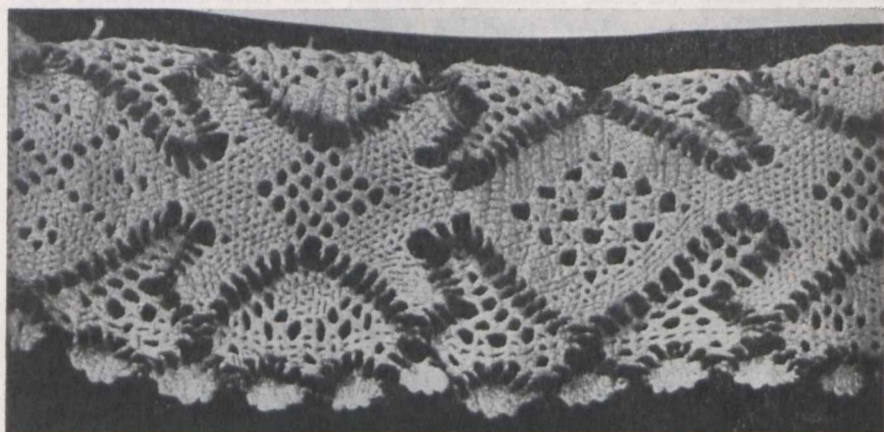

Pilt 66. Niplis, arvatavasti Ida-Saaremaalt. ERM. Suurus 1/1.

Karjas ja Pühas seevastu rõhuvas enamuses värviline; Pühas vahelduvad valged ja punased (pilt 63) või valged ja sinised tagid; sinise ja rohelisega tikitud leinatanul on alati valge ja sinine ääripits. Karjas leidub teiste kõrval ka ainult värviliste lõngadega

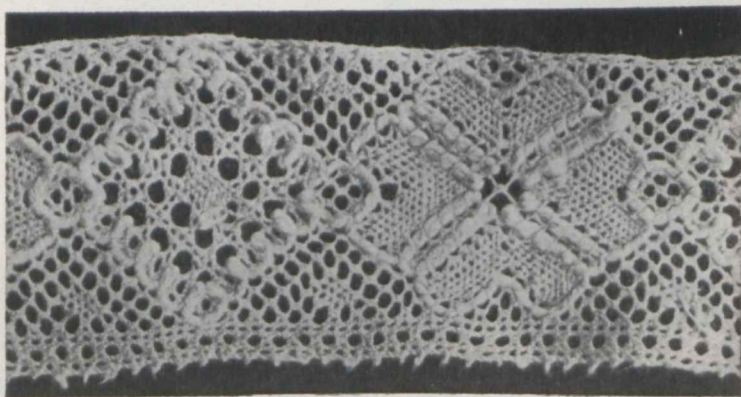
¹ Schuette, m. t., lk. 52—53.

kootud pitsi (punase, tume- ja helesinisega); punane ja tumesinine on alati villased lõngad, helesinine — linane või puuvillane. Siia rühma kuuluvad veel Mustjala ja Anseküla tanu äärepitsid, käiste äärepits

Pilt 67. Niplis, Põide, ERM. A 290:563. Suurus 1/1.

Muhust, mis õmmeldi võrkpitsist käiste alla ääre kindlustamiseks, ning kitsas värviline pitsike Kihnust, kas käiste krael või allääres.

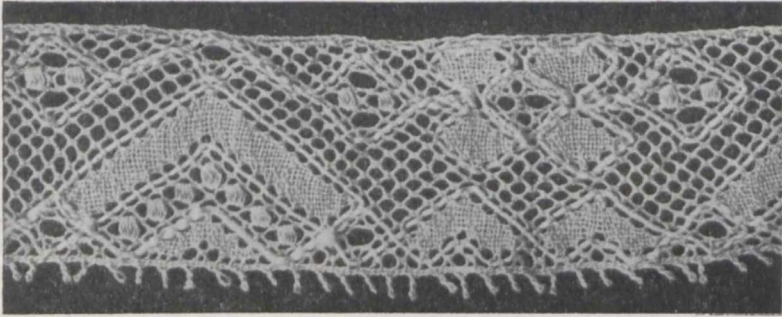

Pilt 68. Niplis, Kihnu. ERM. A 316:253. Suurus 1/1.

Kihnu pitsi on kootud lehviku moodi — punasest ja sinisest märknidist kokkukõlas samast materjalist tikandusega käistel.

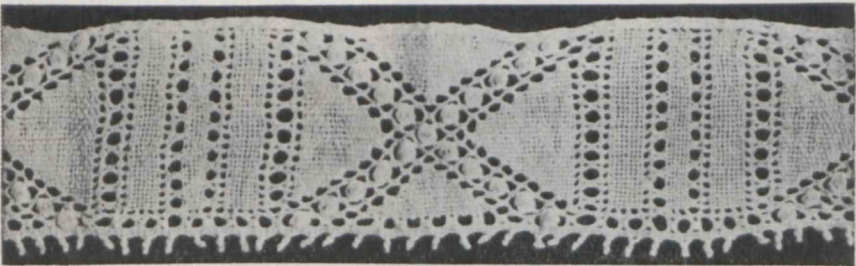
Sama rühma Mustjala pits on niisamuti palmikpits, kuid hoopis teistes mõõtudes ja teise otstarbega (*pilt 64*). See stiililt nii

puhtana kujunenud 5—9 sm laiune pits (haril. laius 6—8 sm) õmmeldakse kas lahtkrae või särgikrae äärde ja valge põlle alla. — Siin esineb peamiselt kaks kirja: 1) sakiline joon, millest käivad üle palmikud, n. n. *vitsad*, või 2) keskel rombid, mis jällegi ühendatud palmiku-

Pilt 69. Niplis, Ruhnu. ERM. A 316:370. Suurus 1/1.

tega ääreosadele. Äärsetes kolmnurkades on hõreda kirja nimeks *kassikäpad*, pitsi ääres on *tagid*, 3, 4 või 5 tagi järele *ahendus* või *silmik*.¹ Vitsad on üldse ka muukirjalistele Mustjala pitsidele iseloomulikud. Materjaliks on alati valge linane niit, samuti on

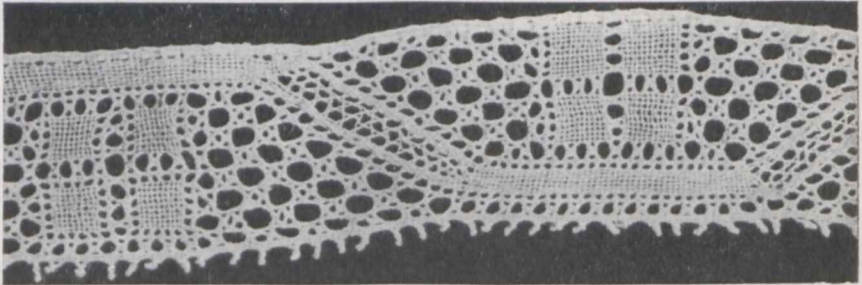
Pilt 70. Niplis, Ruhnu. ERM. A 316:263. Suurus 1/1.

kraed ja põlled linased. — Need pitsid pidid olema kõvad ja läikivad, selleks triigiti nad niiskelt laia sileda või soonelise pudeliga ja pandi pärast ahju kuivama.² Pudeli aset on täitnud ka seakihv (*pilt 65*). Siia rühma kuuluvad ka Ida-Saaremaa ja Kihnu 2—5 sm laiui-

¹ ERM. 12224, 12233, 12271, 12280 Mustjala.

² K. Lemberg, Mustjala, lk. 6. Käsikiri ERM-i etn. arhiivis.

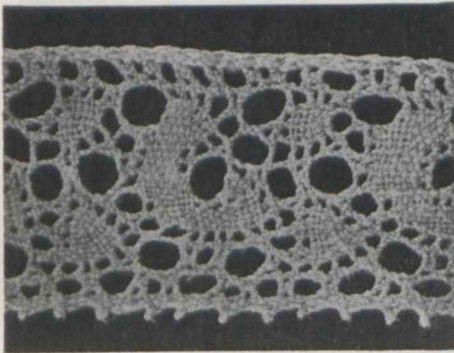
sed palmikpitsid mitmesuguse kirjaga. Saaremaal olid laiemad pitsid lehvete otste ilustiseks, kitsamad aga lehve ääre või särgikrae pitsiks. Lehvepits oli alati valge (pilt 66).

Pilt 71. Niplis, Ruhnu. ERM. A 316:265. Suurus 1/1.

Kihelkonnal, Jämajas ja Kaarmal niplis ei kuulu mitte rahva-riide juurde. Võimalik, et sealt saadud esemed on sisse toodud osalt Mustjalast või isegi kaugemalt.¹

Peale palmikpitside kuuluvad sellesse rühma tehniliselt kõige rohkem arenenud pitsid peenest linasest või puuvillasest niidist võrkpõhjaga, millel on kas geomeetriline kiri või stiliseeritud taimornament, kootud kas võre- või lõuendlöögis. Osal pitsidel esinevad kas üksikud kirjad lõuendlöögis või terve pits on töötatud lõuend löögis, tulevad ette ka roosi- ja neitsipõhi. Tihti ümbritseb kirja jäme valge või värviline kontuurniit.

Pilt 72. Niplis, Ruhnu. ERM. A 316:290. Suurus 1/1.

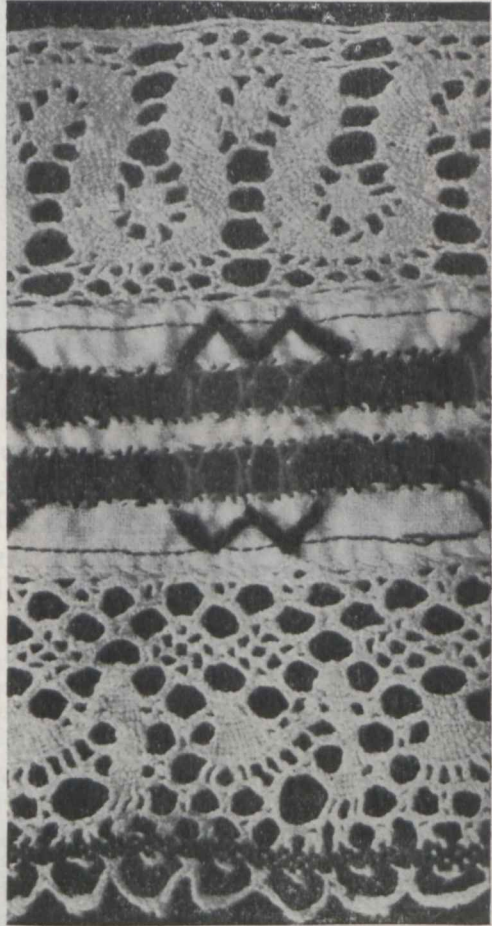
Kirjade suhtes on igal saarel oma eritüüp välja kujunenud. Pöidel, Jaanis ja Karjas katab tihe kiri keskm. 4 sm laiust pitsi. Kontuurid on harilikult kas tumesinisest või kahte värvi sinisest villasest lõngast (pilt 67). Pits on krae ääres, mille otsad värviliste lõngadega välja õmmeldud. Umbes sama lai ja samas stiilis on Kihnu

¹ ERM. 16702 Kaarma.

tanupits (pilt 68). Kirjas esineb geomeetrilise kõrval kõvasti stiliseeritud õiemotiiv, kontuurid on jämedast niidist, valged, sinised või punased. Ruhnu pits on linasest või peenest puuvillasest niidist — osa pitse on võrgulise põhjaga, kirjad lõuendlöögis geomeetrilised kirjad või stiliseeritud taimed, lisaks mitmesugused ilulöögid ja jämedam kontuur (pilt 69). Osal pitsidel on ka kogu põhi lõuendlöögis. Kiri on saavutatud pilule sarnaneva augukeste reaga või tihedamate täpikestega, n. n. vormlöögis (pilt 70). Vahel on põhi 8-nurkse silmaga ja kiri lõuendlöögis (pilt 71). Peale selle on veel pitse lõuendlöögis kootud mitmesuguste kujudega, nagu ovaalidega, kolmnurkadega, neerukestega jne., ühendatud oma vahel tuldakestega (pilt 72). Ruhnu pitsi keskm. laius on 3 sm; ta on määratud tanupitsiks.

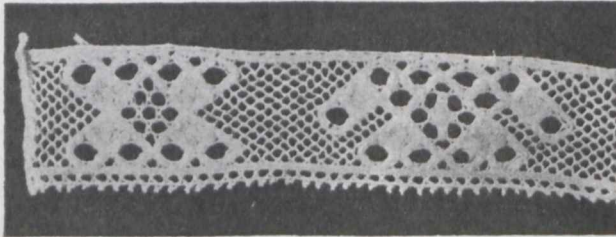
Viimati kirjeldatud pitside liik esineb ka Pakris ja Ristis (rannarootslastel), kuid siin juba käiste äärepitsina, seega suuremates mõõtudes, 4—5 sm laiad (pilt 73 all). Kästepitsi kirjadena esinevad siin veel looklevad paelad ja rõngad lõuendlöögis (pilt 73 üleval), üks vanem pitsitüüp imepeenest niidist ka palmiklöögis.

Ülemise pitsi kirja nimeks pildil 73 on „svanska krokn“ (rootsi kaared), alumise — „jungfer mönster“ (neitsi kiri), lõuendlöögis rõngakesi nimetatakse „Rävals ringen“ (Tallinna rõngas). Pakrile ja Ristile

Pilt 73. Niplis, V-Pakri. ERM. A 358:139.
Suurus 1/1.

ühine tanupits erineb kirja poolest täiesti seni kirjeldatud pitsidest. Tema peatunnusmärgiks on enamasti õige jämeda niidiga ümbritsetud suurte silmadega kiri, üksikult seisvate laikudena võrgulisel

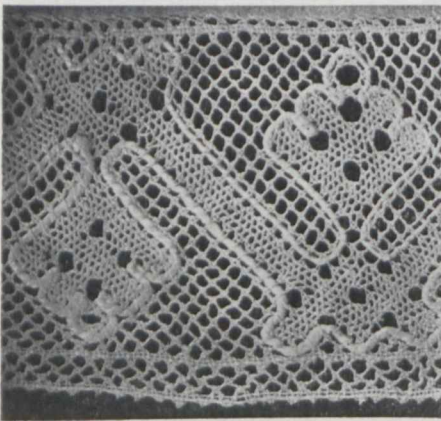

Pilt 74. Niplis, V-Pakri. ERM. A 358 : 15. Suurus 2/3.

põhjal (pilt 74). Vanem pits on laiem ja peenest linasest niidist, ka ilma kontuurita, uuem seevastu peenemast puuvillasest niidist.

Pitsid kantakse lillalise või lihtsa valge tanu ääres, käiseid ehib äärepitsi kõrval lai vahepits seljaosas.

Kõik selles rühmas kirjeldatud konturniidid on kootud pitsiga samal ajal ja on veetud kirja äärtpidi ühe pulgapaari niitide vahelt läbi, nii et peen niit haarab jämedat mõlemalt poolt.

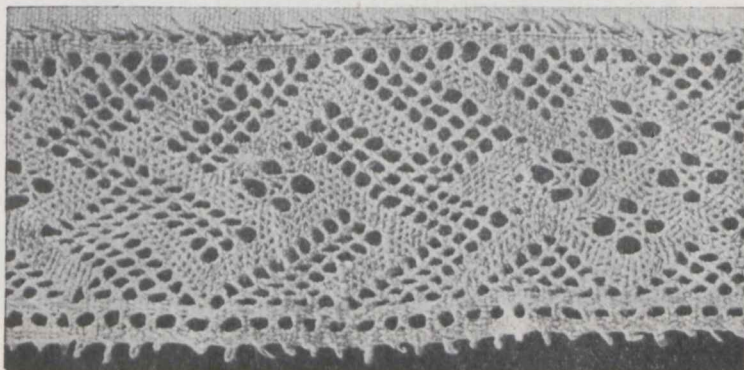
Pilt 75. Niplis, H-Jaani. ERM. 12787. Suurus 1/2.

Järgmine nipliste rühm, s. o. mandripits haarab oma alla kõige suurema maa-ala, s. o. kogu mandri peale Setumaa. Siin esinev pits on kõige puhtamal kujul n. n. torchon-pits (torchon = jäme pühkerätik), s. o. jämedast niidist kõige lihtsamate löökidega, harilikult võrkja võrelöögiga, geomeetrisel kirjaga pits.¹ Põhja-Eestis on pits laiem, umb. 5—8 sm,

kuna ta kantakse käiste allääres, lõunas ta on umb. 3—4 sm laiuseks tanupitsiks peenemast materjalist. Käised olid ilustatud kas lillalise tikandisega või ainult valge pitsiga (Harjumaa). Esimesel juhul pits

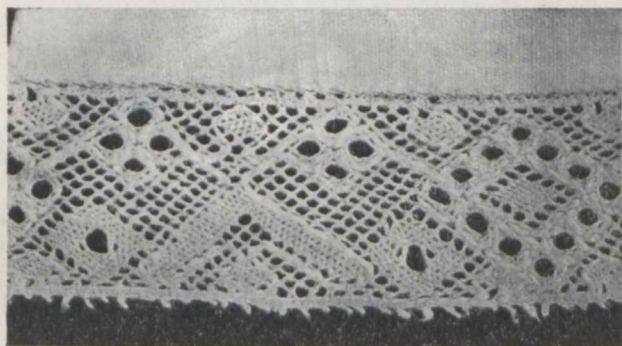
¹ Schuette, m. t., lk. 74, 78, pilt 65.

pidi täiendama rikkalikku tikandust, teisel oli ta ainukeseks ilustiseks lihtsate linaste käiste juurde. Sellega ongi siin seletatavad puhtgeomeetrilise kirja kõrval tekkinud kõvasti stiliseeritud väädid, mida alla kriipsutavad veel jämedad valged kontuurniidid (*pilt 75*).

Pilt 76. Niplis, Urvaste. ERM. 1137. Suurus 1/1.

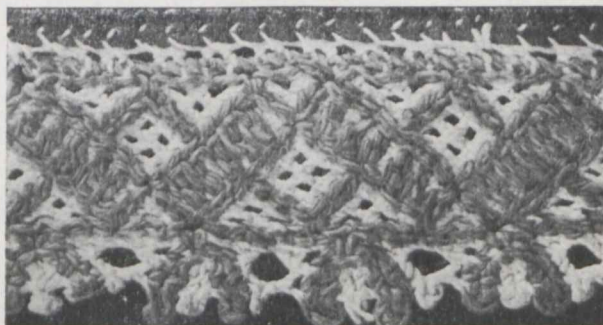
Iseäranis lopsakas kiri esineb H-Jaanis ja ka Vaivaras. Selle väätkirja kõige läänepoolsem esinemiskoht on Tallinna, kõige idapoolsem Vaivara ja tuleb ette vahepeal terves ulatuses kuni

Pilt 77. Niplis, Urvaste. ERM. 1136. Suurus 2/3.

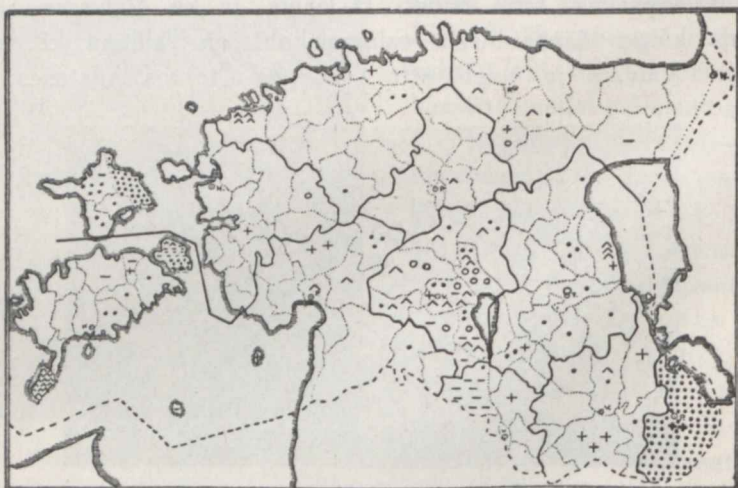
V-Maarjani lõunas; siis äkki leiame sama kirja vähendatud kujul, s. o. peenemast materjalist tanupitsina: Tõstamaa (3 juhtu), Põlts. (2), J-Jaani (1) ja Viljandi khk. (1). Kas kiri on arenenud liht sakilisest joonest või mõjustatud mujalt, jääb esialgu lahtiseks.

Valdav osa lõunapoolseid pitsid on tanupitsid. Pärnumaa omad eralduvad teistest sellega, et on kootud peenest niidist hõreda kirjaga, mis on kokkukõlas kõrge poeriidest torutanuga.

Pilt 78. Setu niplis „tsängelise“ kirjaga. ERM. 6283. Suurus 1/1.

Viljandi-, Tartu- ja Võrumaa pitsid on täiesti ühte laadi, 2,5—3 sm laiused linased pitsid, geomeetrilise vöökirjaga võre-

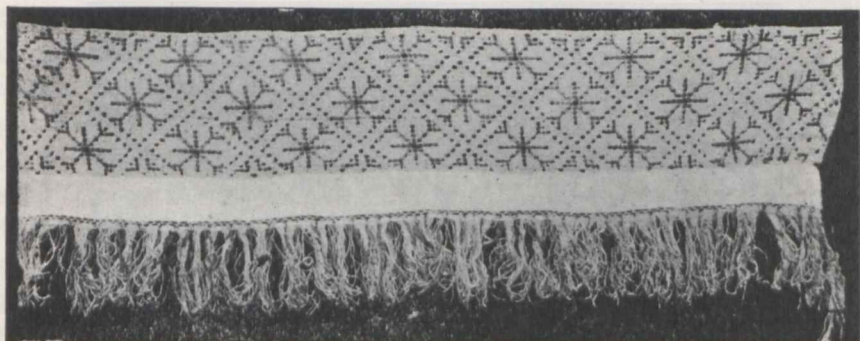

Pilt 79. Ühe läbijooksva niidiga kootud pitside levimine. — võrkpits õige võrguga, \triangle võrkpits põikvõrguga, \circ tohtpits, \bullet heegelpits, $+$ varraspits.

löögis võrgulisel põhjal (pilt 76). Viljandimaal vahelduvad kirjad vahest rohkem kui mujal, Võrumaal jällegi on materjal jämedam.

Huvitava nähtusena erineb selles rühmas Urvaste pits, üksikud

ka Rõugest ja Karulast, mis suurel määral sarnaneb Kihnu ja osalt Ruhnu valgele tanupitsile jämedama konturniidiga geomeetriliste kujundite ümber (pilt 77). Vahe seisab selles, et mujal on kontuur-

Pilt 80. Vörkpits, Tarvaste. ERM. 649. Suurus umb. 1/5.

niit alati läbi viidud juba kudumisel kahe niidi vahelt; siin leiame vaid ühe säärase juhu, harilikult on üks ainuke niit hiljemini nõelaga eel-
pistes võrgulisest põhjast läbi põimitud. Pitside vanusena on märgitud umb. 80—140 a.

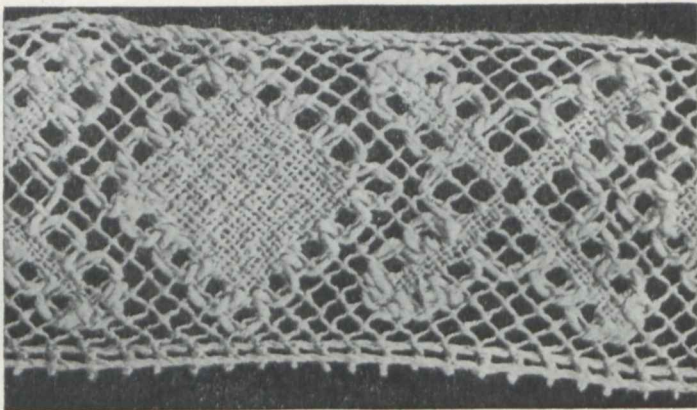

Pilt 81. Vörkpits, Muhu. ERM. A 316:195. Suurus 1/3.

Vähenõudlikud Viljandi-, Tartu- ja Võrumaa pitsid kuuluvad sama vähenõudliku valge või pleekimata linase tanu juurde. Pits tuli otsa ette, kuna tanu kaeti tihti pearätiga.

Kitsama niplise leiame veel mõne vanema liniku äärpitsina,

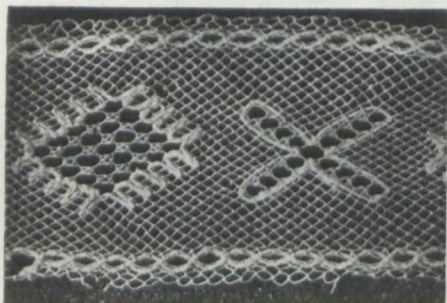
mille otsi ilustavad laiad pitsid teises tehnikas, kuna aga padjapööripits või laudlinad, koostatud mitmest kokkuõmmeldud pitsist, on uuemad nähtused. Kirja nimedena rombidele ja ristidele on ülesse

Filt 82. Võrkpits, S-Jaani. ERM. 4733. Suurus 1/1.

tähendatud Rõuge-Haanjast: *kruudeline kiri, risti ja tsööri, Paistust tähe ja risti kiri.*¹

Meil jääb vaadelda niplise viimast rühma: setu pitsi, mis kahtlemata osutub kõige omapärasemaks eesti pitsiks. Kõigepealt, ta on ilma erandita kahte värvi: valge ja punane, vanematel pitsidel alati linane, uematel jäme puuvillane põhi ja kiri punasest jämedast märkniidist n. n. *kumak'ust*, mitmekordselt kokku pandud, et jämedust juurde lisada.

Pilt 83. Võrkpits, Jämaja.
ERM. A 290 : 518. Suurus 1/2.

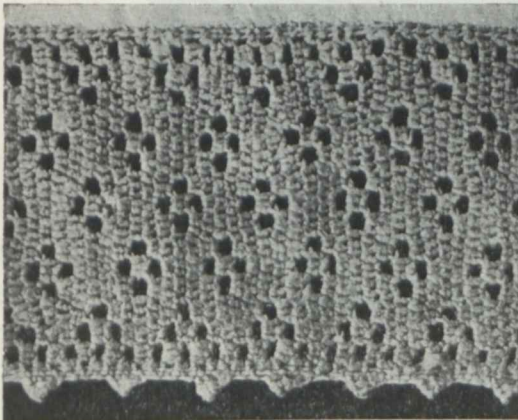
Mõni vanem pits on mõlemale värvile võrdsete pulkade arvuga kootud. Seetõttu vaheldub valge ja punane kiri lihtsas palmikpitsis. Leidub pitse, millel on ääred punasega kootud, punane niit siis teatud vahede järele üle viidud keskmisele valgele põhjale sel kombel, et kududes kahe

¹ ERM. 7148, 13761.

punase niidi vahele jääb üks valge niidipaar. Punane niidipaar, mida keeratakse ristamata esialgu pahemalt paremale, samade võrgusilmade pidi tagasi tulles aga vastassuunas, moodustab pitsi mõlemal küljel ühesuguse kirja. See sarnaneb ahel-pistel ömmeldud tikandusele ja katab tihedalt pitsi põhja. Uuematel pitsidel on punased niidid ainult veel sellase põhja katteks, nad ise ei moodusta enam põhja (*pilt 78*). Võrklöögis kootud põhi moodustab enamasti ruudulise aluse, millel jooksevad punased niidid, jättes valgeks, s. o. katmatuks mitmesuguseid vöökirjadest esinevaid geomeetrilisi kujundeid, või punased ise moodustavad selle kuju. Kogudes leidub üksainus pits, kus punasele põhjale on kootud niisuguse ahellöögiga

Pilt 84. Tohu peale ömmeldud pitsi proov, Paistu. ERM. A 354:6. Suurus 1/1.

Pilt 85. Tohtpits, K-Jaani. ERM 14095. Suurus 1/1.

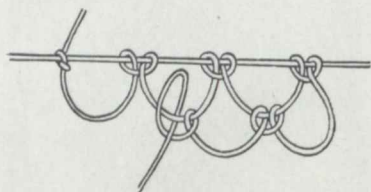
valge kiri.¹ See tehnika on arvatavasti arenenud koha peal. Leidub üks vanem niplis, n. n. „nõglaga pilo“, millel hõredale võrgulisele põhjale on eelpistes nõelaga läbi tõmmatud lihtne rombiline kiri.² Pulkadega kududes kiri muutus mitmekesisemaks ja keerulisemaks.

See omapärane pits kuulub ilustisena liniku äärde või vanema pikkade varukatega särgi õlale.

¹ ERM. 14336 Irboska.

² ERM. A 295:29; vt. ERMA. III, lk. 162, pilt 162.

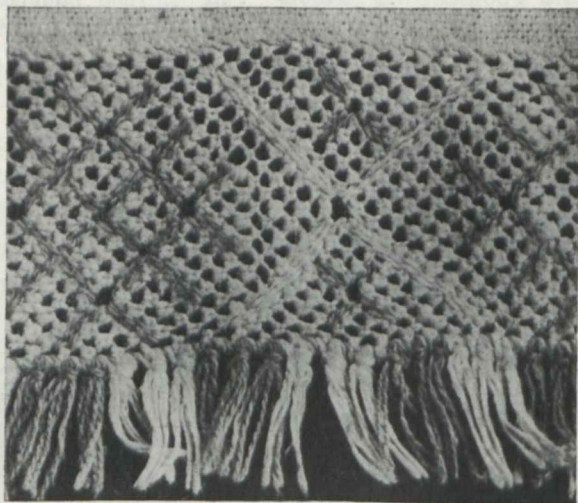
Valge liniku otstesse olid teljel kootud laiemad punased jooned, mille ääres korjatud kirjaga samasugused lihtsad ja reljeefsed geometrilised motiivid, nagu niplistelgi. Selle ääre ja pitsi vahele tuli punasele poeriidele õmmeldud värviküllane kiri, mis etendas peaosa

Pilt 86. Õmmeldud võrksõlm.

liniku ilustises. Valge-punane jäme niplis oli seega täiesti kokkukõlas linikuotsa muu ilustisega, moodustades sellega ühe terviku. Särgi õlal tuli ta ühelt poolt telgedel kootud, teiselt poolt tikitud kirja vahele ja täiendas harmooniliselt ka selle ilustise.

Niisama omapärane on setu täisvillane niplis, umb. 3–4 sm lai, peenest poelõngast punase põhjaga, millele sisse kootud sakiline joon kahest või kolmest erinevast värvist, kas rohelisest, kollasest või sinisest. Ta on niisamuti

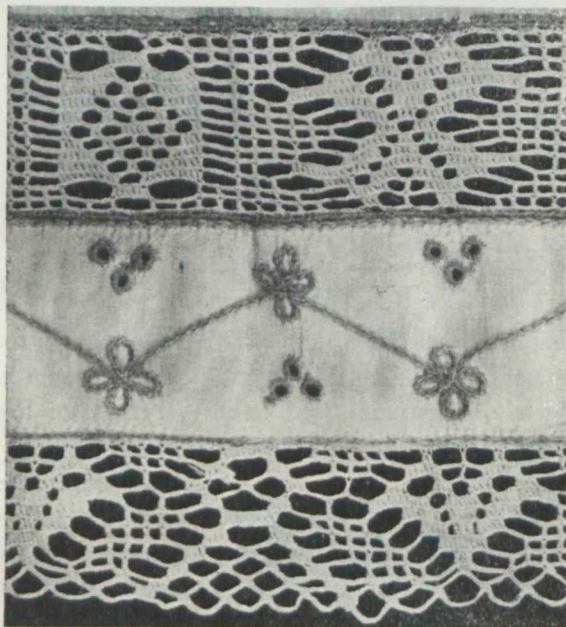
Pilt 87. Õmmeldud sõlmega pits, Viljandi. ERM. 2082. Suurus 1/1.

liniku otstes olnud, esindatud aga ainult 8 numbriga 148 valge-punase pitsi kõrval.

Rääkimata Ida-Saaremaa tanupitsist, mis koosneb osalt ainult tagidest, on tagid ääreilustisena välja kujunenud peaaegu ainult käiste- ja kraepitsidel. Tanupitsid on sirgejoonelise äärega, mida

palistavad vaid pisikesed tagikesed ehk pikood (picot). Käteräti äärepitsil moodustavad silmused pikemaid narmaid. Setu pitsil on nad alati kootud punasest niidist.

Ühe läbijooksva niidiga kootud pitsidest kuulub võrkpits vanimate hulka. Enne kootakse keerniidist võrk, sellele õmmeldakse siis laugniidist kiri, *ehitus* peale.¹ Võrgu eeskujuks on kalavõrk, mille kudumisvahenditeks piirits ja kalasi. Võrkpitsi kudumisvahendid puuduvad

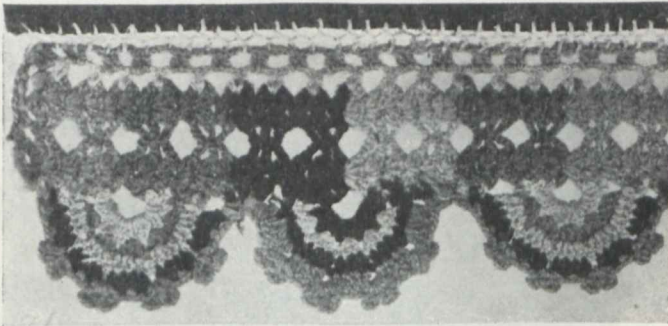
Pilt 88. Heegelpits, Pühalepa. ERM. 5694. Suurus 2/3.

Muuseumi kogudes. Leidub vaid teateid, et sukavarraste külge tehakse nõelaga võrk, millele kirjad sisse nõelutakse.² Jääb lahtiseks, kas see oli lihtne õmblusnõel või terasest võrgunõel nagu see praegu tarvitusel. Arvestades, et võrgu silm saab ikka kaks korda suurem kalasi ümbermõõdust, on kõik peenesilmilised võrgud endisel ajal kootud sukavarda ümber. Kogudes leiduvate pitside harilik silma suurus on 0,5² sm, kõige väiksem isegi 0,25² sm, kõige suurem

¹ ERM. 8682 Kodavere.

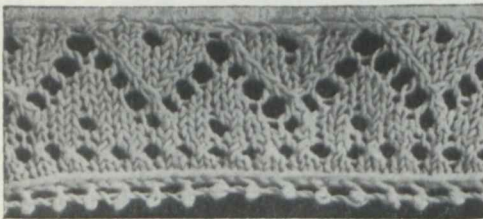
² ERM. 16312 Viljandi.

aga 1,5² sm.¹ Tulevad ette õige võrk ja põik võrk. Õige võrgu kudumist alustatakse kahe silmaga ja kasvatatakse iga rea lõpul ühe silma võrra kuni soovitud laiuseni. Pikliku võrgu saavutamiseks kahandatakse ja kasvatatakse siis vaheldumisi iga rea lõpul ühe silma

Pilt 89. Heegelpits, Setumaa. ERM. 6476. Suurus 2/3.

võrra. Kui paras pikkus käes, kahandatakse silmi iga rea lõpul kuni võrgu lõpetamiseni. Põikvõrgul luuakse algusest peale pitsi laiusele vastav silmade arv, missugune jääb muutmatuks kuni lõpuni. Põikvõrgu juures on võimalik juba kududes võrgule kiri sisse luua.

Pilt 90. Varrastatud pits, Puhja. ERM. A 329:5. Suurus 1/1.

Kalasi suurust muutes tekiavad suuremad silmad, missugused korrapäraselt asetatuna moodustavad geomeetrilise kirja või ääreilustise. Kiri nõelutakse võrgule, kui see on tõmmatud raamile pinguli. Poolvalmis võrkpits puust raamis leidub Ruhnust.² Raam on raske-

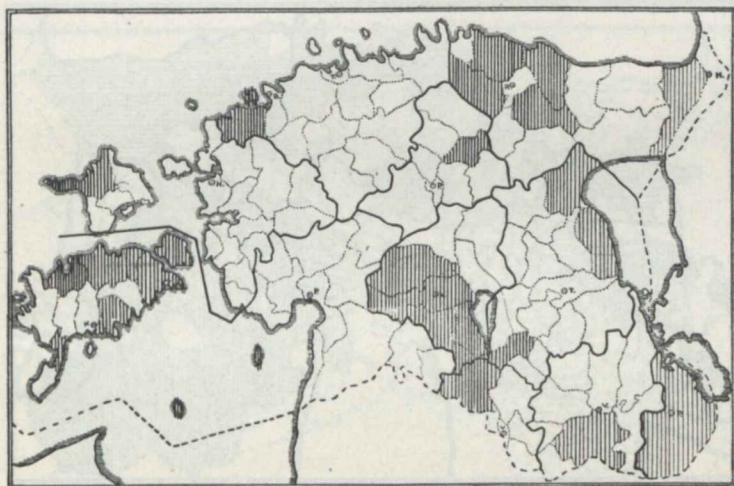
pärane, kahest otsast kruvidega tellitav, suurus 45 × 75 sm. Mujalt puuduvad teated sellest vahendist.

Võrkpitsi levimine (pilt 79) on olnud kõige suurem Viljandimaal (26 eset), Muhus (13) ja Jämajas (15). Mujalt ta on esindatud vaid üksikute näidetega. Õige võrk tuleb ette Viljandimaa linikuotste

¹ ERM. A 161 : 11 Kõpu, 9462 Risti, 3645 Helme.

² ERM. A 300 : 99 Ruhnu.

ilustisena. Kogu pind on tihedalt kaetud valgest linasest niidist kirjaga, mida vahel elustavad punased puuvillased niidid, või ta on üleni värvilise villase lõngaga välja õmmeldud.¹ Kirjaks on harilikult rombidesse paigutatud tähed või stiliseeritud õied (*pilt 80*). Kiri loodi teiste kirjade ja ka puulehtede järgi.² Tihedama pinna täitmiseks on tarvitatud põimispistet (point de reprise), hõredama jaoks silmuspistet (point d'esprit); kus võrk liig tihe, seal on lihtsalt ristike silmast läbi tõmmatud. Tihe võrkpits sarnaneb tihti

Pilt 91. Värvilise pitsi levimine.

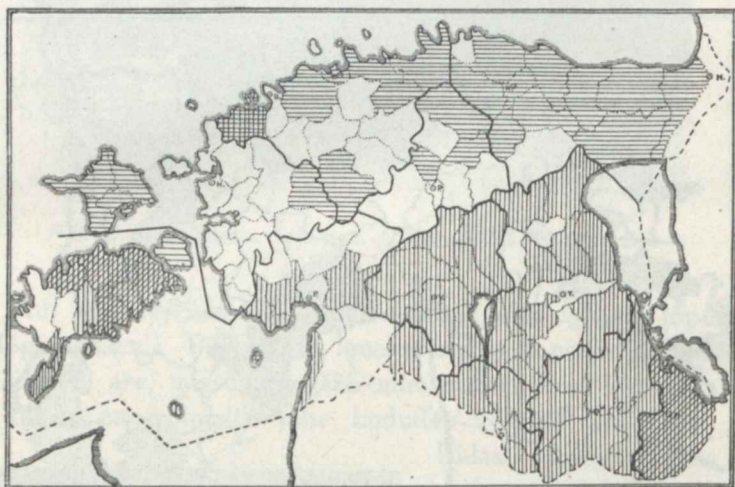
sama kirjaga õmmeldud pilule. Liniku või valge linase õlaräti otste ilustiseks sobib tihe pits, kuna äärde aeti veel kitsas niplis ja otsesse narmad. Üks linikuäärepits terveist kogust on hõredama kirjaga, n. n. filee-gipüür.³ Vaheldamisi on neli silma täidetud ämblikvõrguga, teised jällegi kahekordse ristiga, millel mähitud tuldakesed; silma suurus on 1,5². Pitsi vanusena on Muuseumi toomisel 1909. a. märgitud 200 a. Õiget võrku leiame veel Muhus kuni 26 sm laiuse pitsina käiste allääres (*pilt 81*). Tähtkiri on õmmeldud põimimis- ja silmuspistel linase niidiga enamasti linasele võrgule. Kaks korda esineb siin ka põikvõrk. Kuid otstarve, pinnakiri ja täitmisviis

¹ ERM. 19287 Paistu, 3643, 3649 Helme.

² ERM. 3598 Helme.

³ ERM. 3645 Helme.

sarnanevad õigele võrgule. Hiiumaalt on nuutislina äärepitsi tähtkiri valge, sinise ja punase niidiga põimitud õigele võrgule.¹ Otsa on kootud sinise linase niidiga mõnerealine põikvõrk. Karjas on õige võrk lehveotsa ilustiseks, Ruhnus padjapitsiks. Mandril esinev põikvõrk on P-Eestis käiste äärepitsiks, L-Eestis tanude või põlleda ääreks. Kiri on geomeetiline, õmmeldud põimimis- ja lõuendpistes (*pilt 82*). Viljandimaalt leidub kaks põllepitsi valge kirjaga sinisel linasel võrgul; ääres valged-sinised narmad.²

Pilt 92. Pitside levimine eri kõnnete ilustisena. ≡ pits käistel, |||| pits tanudel ja linikutel, //// pits särkidel.

Jämäja põikvõrk erineb tugevasti eelmistest materjali ja kirja suhtes (*pilt 83*). See on kootud peenest rullniidist, kusjuures juba kududes on kiri sisse jäetud suurte silmade näol, mis hiljem ümbritsetud ainult kõvema kontuurniidiga, aga vahel on täidetud ka silmuspistega või eelpistes võrgule asetatud mõni üksik lillekene. See pits jätab kergepitsilise mulje ja on tarvitatud kergest poeriidest linikute otstesse ning põlleda alla. Jämäja pitsile sarnane põikvõrk, mille otstarve teadmata, leidub Kadrinast.³

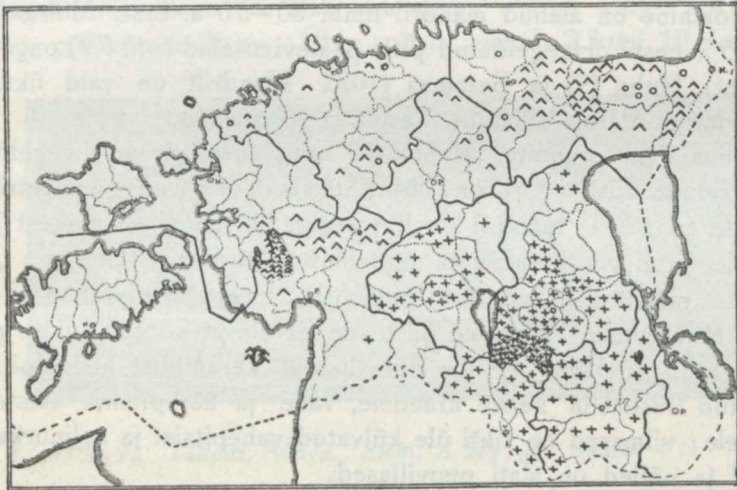
Tohu peale õmmeldud pitsi kohta teatatakse Tarvastust 1912. a.: „Heegeldamist vanasti ei tuntud, alles umb. 40 aasta

¹ ERM. A 348:19 Hiiumaa.

² ERM. 17961, A 154:49 Viljandi.

³ ERM. 16172 Kadrina.

eest õppisid eestlased heegeldama. Pitse valmistati varem küll, kuid liht õmblusenõelaga kasetohu peale või pulkade abil.¹ See teade viitab õmmeldud pitsi vanusele. Tehnikat illustreerib pitsiproovike Paistust (*pilt 84*). Vastavalt pitsi laiusele ja pikkusele lõigatakse toores kasetohu tükike, sellele õmmeldakse pitspistes ridade viisi tulbakesi tohule kinnitatud kahe ääreniidi vahele. Neid kinnituspisteid lahti lõigates vabaneb valmis pits aluselt. Kõik need pitsid on õmmeldud jämeda linase niidiga, kiri on tihe, geomeetri-

Pilt 93. Kard- ja tüllpitsi levimine. ^ kardpits tanudel, o kardpits kästel, + tüllpits tanudel.

line. Pits jätab raskepärase monotoonse mulje ja kuulub valge linase tanu äärde (*pilt 85*).

Õmmeldud pitside rühma tuleb paigutada võrkpitsi järgend õmmeldud sõlmega (*pilt 86*), millest kogudes neli eset. Pitsi valmistamisviisi kohta puuduvad andmed. Meie ei tea, kas ta on õmmeldud nõelaga ümber sukavarda, kas kõval alusel nagu tohtpits või mõnel muul viisil. Kõige vanem sellane pits (üle 120 aasta) leidub Märjamaa käste krael,² on 2 sm lai, 5 sõlme reas, ilma ilustiseta. Kolm pitsi Viljandimaalt (90—100 a.) on hiljem täidetud võrkpitsi taoliselt

¹ ERM. 7717 Tarvastu.

² ERM. 11665.

valge ja värvilise niidiga põimimispistes.¹ Kaks nendest on põll pitsid narmastega allääres (*pilt 87*).

Heegeldatud pits kuulub uuemate pitside liiki. Heegeldis, s. o. konksuga kootud ahelad ja tuldakesed, mille vaheldus loob kirja, sai moeks 19. s., esialgu lirimaal keerulise nõelapitsi jäljendamiseks, kust ta levis üle Euroopa.² Heegeldis ei ole saanud koduneda, s. o. pole saanud rahvapäraseks seal, kus meie rahvariie 19. sajandi lõpu poole oli juba kadumas. Rahvariide osana on heegelpits asendanud vanemas tehnikas pitsi või tikandust Hiius, Muhus ja Setumaal. Heegeldamine on alanud mandril umb. 60—70 a. eest, Muhus alles umb. 25 a. eest.³ Heegeldatud pitsi pealevimisalad (*pilt 79*) ongi Hiiu (33 eset), Muhu (9) ja Setumaa (103). Mandrilt on vaid üksikuid juhte Harju-, Pärnu-Viljandi-, Tartu- ja Võrumaalt.

Hiius ilma erandita, Muhus ja osalt mandril on heegeldatud pikuti ridade viisi. Kiri on lihtne, üksikult seisvad geomeetrilised kujundid (*pilt 88*); mandril on kiri veelgi lihtsam, 4—5 reakest jämedast pleegitud või pleekimata puuvillasest niidist ristkirjaga; „leheline“ ja „ranna“ kiri kujutavad puulehti.⁴ Heegeldamisvahendid puuduvad Muuseumis. Väändrast on teade, et olevat kootud kuke(r)puust oma tehtud nõelaga.⁵ Hiius puuvillasest keraniidist heegelpits on tarvitatud ilustisena käiste kraedele, vahe- ja äärepitsina käistele ja põlledele; viimased on tihti üle külvatud vahepitsist ja nelinurkadest. Käised ja põlled on alati puuvillased.

Uuem pits mandril on kootud risti ridades, kiri harilik mustri- raamatukiri, padjapööridele, käterättidele jne. Mandrilt leidub 2 eset hargile või harilikult jämedale rauast juuksenõelale kootud pitsist: üks neist on Raplast, 1 sm lai, ääres silmused ilma kinnitamata, teda olevat alla aetud kuubedele.⁶ Teine ese on uuema päritoluga särgipitsi proov, pitsiriba silmused mõlemilt poolt ahelpistes omavahel seotud.⁷ Hargil kootud ribadest koostatud tanu leidub Muuseumis, vanus: umb. 20. sajandi alult.⁸

¹ ERM. 13533 S-Jaani, 2082 Viljandi.

² Dreger, m. t., lk. 147. Schuette, m. t., lk. 81.

³ ERM. A 151 : 5 Põlva. F. Leinbock, Muhu, lk. 17. Käsikiri ERM-i etn. arhiivis.

⁴ ERM. 2 Nõo. 12764, 12765 H-Jaani.

⁵ ERM. 8440 Väandra.

⁶ ERM. 9746 Rapla.

⁷ ERM. A 354 : 23 Viljandi.

⁸ ERM. 3940 Torma.

Nagu eelpool tähendatud, on Muhu heegelpitski uuema päritoluga, tarvitatud ilustisena viimati kantud rahvariidele. Kas särgivaruka suus või krae pitsina või õmmeldud ehtena põlle ja seeliku alläärele. Muhu pitsil esinevad muu hulgas rosetid, kootud peenest valgest keraniidist koos värvilise, kas punase või roosa villase lõngaga.

Omapärase rühma moodustab Setumaa heegelpits linikuotste ilustisena (*pilt 89*). Ka siin on heegelpits uuema aja nähe, asendades niplist. Setu heegelpits on suuremas enamuses kootud ristiridade viisi, teinekord on ääretagid pikuti juurde kootud. Pits on poelõngast, täisvillane ja alati värviline. Ainult valge niit on ka villases pitsis puuvillane. Ühes pitsis esineb 2 kuni 10 eri värvi,

Pilt 94. Tüllpits, Rõngu. ERM. A 279:25. Suurus 1/1.

missugused siiski vahelduvad teatavas järjekorras, nii et isegi see äärmiselt kirju pits on läbi mõeldud ja värvid tihti hästi kõrvutatud. Harvemini juhtub, et värvilisel pinnal on geomeetrilised kirjad teises värvis, enamasti mõjutakse ainult värvide vahelduvusega. Selle pitsi laius kõigub 3,5—13 sm. vahel.

Kõige väiksema rühma moodustab varrastatud pits, mis põlvneb mitmelt poolt: Saaremaalt 1, Kihnust 1, Setumaalt 2 ja mujalt mandrilt 13 eset. Põhja-Eestis ta on käiste või õlarätiku äärepitsiks, lõunas tanu või käterätiku pitsiks. Kooti kas linasest või puuvillasest niidist, pikuti (*pilt 90*) või risti ridades. See pits ei ole rahvariide osana nähtavasti suuremat osa etendand.

Üksikute pitsirühmade juures mainitud värvilise pitsi levimist on näidatud kaardil (*pilt 91*). Kokkuvõttes näeme, et värviliste pitside hulka kuuluvad niplatud palmikpitsid Ida-Saaremaalt ja Kihnust, värvilise kontuurlõngaga krae ja tanu äärepitsid sealt

samast, Muhu uuem heegelpits, värvilisega ömmeldud ning värvilise põhjaga võrkpits Lõuna-Viljandi- ja Hiiumaalt, võrkpits ja niplis Pakrist ja Ristist, must-valgega ömmeldud Ruhnu võrkpits, Viru- ja Järvamaa sõlmpits, Viru- ja Võrumaa, Peipsi lääneranniku ja setu niplised ja setu kirjud heegelpitsid. Viimane maa-ala on esindatud kõige suurema, s. o. 95 protsendiga. Karjas, Pöides, Jaanis, Pühas ja Kihnus ulatub värvilise pitsi protsent 46—68, Muhus — 17, Viljandis — 14, mujal 1—8 pitside üldarvust.

Kaart *pildil 92* annab ülevaate sellest, kui lähedalt seotud oli pitsi tarvitamine rahvariidega. Käiste osana ta esineb P.-Eestis, Hiiumaalt, Muhu ja Kihnu saarel, tanu ja liniku osana Lõuna-Eestis, Ristis, Pakril, Kihnus, Saaremaal, Setumaal, särgi osana krael Saaremaal ja särgiõlal Setumaal. Kõik muud esinemised nagu põlledel, käterättidel, linadel, padjapööridel moodustavad väikese osa tervest kogust.

Viimane kaart (*pilt 93*) kujutab kardpitsi ja linnas väljaömmeldud tüllpitsi tarvitamist rahvariide osana. Põhja-Eestis ja P.-Pärnumaal valge niplis ei ole sobinud lillalise tanu juurde, ta jäi vaid käiste alläärde, kuna tanupitsiks on alati kardpits (kardpaela ei ole siin arvestatud). Lõuna-Eestis, keskkohaks umb. Tartu ja Viljandi, tõusis võistleja rahvapärasele käsitööle odava ja mittekestva tülltanu näol ja poeriidest tanul tüllpitsi näol.

Olgugi et tüllpitsi kiri on ömmeldud masintüllile käsitsi, ei ole see ei rahvapärane töö ega kiri, ta osteti linnast, kus teda valmistasid kutselised tikkijad võõraste mustrite järgi (*pilt 94*). Tüllpitsitanu on Lõuna-Eestis igatahes rahvariide viimane avaldus enne ta täielikku kadu.

Veelgi odavam masinpits L-Eesti tanudel esineb suhteliselt harva. P-Eesti pott- ja kabimütside n. n. treemel on ilma erandita juba masinpits.

Rahvariide oli elujõuline seni kui selle kandja igat ta osa ise loova jõuga valmistas; ta hävines, kui hakati teda koostama ostetud, väärtuseta linnakaubaga. Kahjuks kustusid ja ununesid väheste eranditega ka kõik selle valmistamisega seotud tehnilised võimed ja oskused.

Pitsi kudumine hakkas kaduma ühes rahvariide kadumisega, s. o. läinud sajandi viimastel aastakümnetel. Kus aga rahvariide säilis, muutus pitsi tehnika, nagu Hiiumaalt, Muhus ja Setumaal. Rahvariide osana on niplis praegu tarvitusel Kihnus ning Ruhnu, Pakri ja Risti rootslastel. Hoolimata linnakultuuri halvavast mõjust kodukäsi-

tööle, leidub mandrilgi veel siin ja seal vanakesi, kes meie ajani ei ole unustanud pulkadega pitsi kudumist, eriti Võru-, Viljandi- ja Läänemaa kõrvalisemates maakohtades.

Meie teame, millal vana pitsikudumise tehnika meil kadus. Muuseumis leiduvate andmete põhjal võime ka kindlaks teha üksikute pitside vanust. Eelpool kirjeldatud niplise ja võrkpitsi vanus on keskmiselt umb. 100 aastat. Üsikute rühmade iga on veelgi suurem, nagu linikute niplisel ja võrkpitsil kuni 220 a. ja niplisel setu särgi varukatel ja linikutel umb. 150 a. Kuid millal ja kust see oskus meile tuli, samuti meie vanema pitsi arenemislugu jäävad tuleviku selgitada.

H. Kurrik.

EESTI RAHVUSLIK ARHIIVRAAMATUKOGU.

Sissejuhatuse asemel.

Pakkuda igakülgset ja täielikku materjali eeskätt trükitoodete näol teatud maa ja rahva kohta, — see on rahvuslike raamatukogude (nii kuninglike-, keiserlike-, arhiiv-, riigi- ja natsionaal- või rahvusraamatukogude) ülesanne.

Ei tea praegu Euroopas riiki, kus säärane raamatukogu puuduks. Tuleb ta siis ette iseseisva koguna mõne eelpool tähendatud nime all või esineb mõne teise asutise või raamatukogu osakonnana, nagu näiteks Fennica osakond Helsingi ülikooli raamatukogu juures, Lätis riigiraamatukogu nime all ühenduses parlamendi raamatukoguga jne.

Nimetatud raamatukogud kuuluvad teaduslike raamatukogude hulka ja nad koguvad kõike, mis teatud maa ja rahva kohta ja teatud rahva keeles ilmunud, või lähemalt määrates: 1) kõik teat. rahva keeles ilmunud (nii oma kui ka välismailt); 2) kõik teat. riigi või rahvuse piirkonnas (keelega peale vaatamata) ilmunud; 3) väljaspool ilmunud võõrkeelsed, mis käsitlevad teat. rahva ja maa elu-olu ja 4) kõik teatud rahva liikmete kirjutatud tööd.

Kui teiste, nii rahvaraamatukogude kui ka õppeasutiste kogude kasvamine on ikkagi piiratud, — ühelt poolt suurenemine juurde muretsetud teoste näol, teiselt poolt aga kahanemine kaotsiläänute, tagasitoomatute ja „läbiloetud“ raamatute arvel, siis rahvuslikud raamatukogud suurenevad iga juurde tulnud teosega. Kadumist ja tagasitoomatuid ei saa juba seepärast olla, et siin ei laenutata raamatuid. Kasustamine on võimaldatud vaid kohapeal — lugemislaudades ja sealgi piiratult — ainult uurimise otstarbeks. Eeltoodul põhjenebki see asjaolu, et suuremate raamatukogudena ilmas figuureerivad rahvuslikud raamatukogud.

Meil täidab rahvusliku raamatukogu ülesandeid Tartus Eesti Rahva Muuseumi juures asuv Arhiivraamatukogu, mille kohta siin-seal lühemaid ülevaateid avaldatud, peamiselt küll allakirjutanu poolt.¹ Ometi väärib see kogu juba oma suuruse tõttu lähemat käsitlemist, kuna ta on Eestis teisel ning kogu Baltimail neljandal kohal (1. Tartu Ülikooli rmtk., 2. Valsts Bibliotēka ja 3. linnarmtk. Riias). Teiseks tohiks see kogu olla meile eriliselt kallis ja lähidal oma iseloomu ja sihi poolest: koguda ja anda uurimiseks peamiselt trükitähelist materjali kõigest, mis eesti keeles ja Eestis, ning kõigest, mis väljaspool meie maa ja rahva kohta ilmunud. Nii et uurijaile, ükskõik millist kodumaalist ainet nad ka ei käsitleks, on ta kujunenud möödapääsematuks uurimiskoguks, kus hulk haruldusi ja unikuksid.

Kaks aastat tagasi valmis pikem ülevaade E. Raamatukoguhoidjate Ühingu poolt kavatsetud aastaraamatu jaoks. Et viimase väljaandmisest tuli loobuda, siis jäi käsikiri seisma, mis ilmub nüüd siin täiendatult. Esialgses käsikirjas oli peamiselt käsitletud praktiline ala — kogu korraldamisega ühenduses olevad küsimused. Oli ju see mõeldud rohkem tegelikkudele raamatukoguhoidjatele, kellele võis huvi pakkuda raamatukogu erinev, uuemaid meetodeid taotlev korraldus. Siinilmuvasse on tehtud hulk täiendusi ajaloolise ülevaate juures, riivates kogusid ja eestilaadilise materjali kogumist üldse.

Eestikeelse ja Eestisse puutuva kirjanduse kogujad enne E. R. Muuseumi.

Asudes Eesti rahvusliku raamatukogu vaatlemisele tema praegusel kujul, s. o. Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukoguna, tuleb, et saada täielikumat ülevaadet eestikeelse ja Eesti maad ning rahvast käsitletava kirjanduse tarbest ja selle koondamisest, siirduda

¹ R. *Antik*, Eesti rahva muuseumi arhiivraamatukogu ja Eesti bibliograafia asutus. „Päevaleht“ 23. VII 1923, nr. 191, lk. 5. — (R. *Antik*), Raamatukogud, eriti arhiivraamatukogud meil ja mujal, „Päevalehe lisa“ 8. X 1923, nr. 30, lk. 310—312. — (R. *Antik*), Eesti rahvusliku vanavara ait, „Päevaleht“ 24. XII 1927, nr. 351, lk. 11. — (Arno Raag), Suur varanduste koobas linna keskel. Meie esimene natsionaal-raamatukogu. „Postimees“ 26. III 1928, nr. 85, lk. 5. — R. *Antik*, Eesti rahvuslik arhiiv-raamatukogu, „Raamatukoguhoidja“ 1929, nr. 2, lk. 118—120, j. m.

kaugemale, kuni Eesti Rahva Muuseumi asutamiseni; seda enam, et nii mitmedki end. kogud on hiljem kas osaliselt või täielikult satunud praegusesse Arhiivraamatukogusse.

Raske on mainida, kes on siin just esimesi. Kahtlemata tuleb kui vahest mitte esimeseks, siis ometi tähtsamaks kogujaks pidada tuntud keele- ja kirjameest Joh. Heinr. Rosenplänter'i¹ möödunud sajandi esimestel aastakümnetel. Lähema pildi sellest kogust saame tema poolt avaldatud eesti raamatute loendist „Uebersicht der esthnischen Literatur, nach dem Inhalte der Schriften und chronologisch geordnet“,² milline on esimene eesti raamatute bibliograafia. See on koostatud R. kogus leiduvate raamatute põhjal ja täiendatud selle kõrval nendega, mis ta teadis ilmunud olevat. Ülevaatest ilmneb, et kogus leidis 1632. a. kuni 1830. aastani ilmunud 413-st teadaolevast eestik. raamatuist 256 (praeguste andmete järgi on eestik. raamatuid 1830. aastani ilmunud 500 ümber).

Kuigi ilmunud raamatute arv oli õige väike, ometi olid need ajaliselt nii laiali pillatud, et ei võinud pika aja taha teada, mis oli ilmunud. Loendi ülesandeks oli: 1) „Teatavaks teha, mis eestikeeles ja selle üle seni trükitud ja kirjutatud, 2) õhutada mõningatele parandustele, lisandustele jne. jne. ning 3) oma eesti raamatute ja käsikirjade kogu täiendada ja rikastada.“³ — Nii on näha, et R. ei jõudnud üksi oma kogu täiendamisega edasi, vaid tuli tarvitada teiste kaasabi. Kui palju loendi avaldamisest oli kasu otse tema isiklikule raamatukogule, pole kahjuks teada. Võimalik siiski, et teatud lisa tuli. Tema suuremalt kavatsetud bibliograafiline teos „Bibliotheca esthonica“,⁴ mis ei vii üksi „Beiträges“ ilmunut edasi 1844. aastani, vaid kus tehtud palju täiendeid ka vanemasse ossa, aitavad tõendada, et huvi asja vastu on edasi kestnud. Kogu ostu puhul Õpetatud E. Seltsile märgitakse ära, et kogus olnud 407 raamatut.⁵

¹ 12. VII 1782. a. — 15. IV 1846. a.

² Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, Heft XX (Pernau, 1832), lk. 1—41.

³ Eelnimetatu, lk. 2.

⁴ Käsikirjas. Säilib Tartu Ülikooli raamatukogus.

⁵ E. Sachsendahl, Zur Geschichte der Gesellschaft 18. I. 1847. — 18. I. 1853 (Verhandlungen d. G. E. G. Bd. III. H. 1. Dorpat, 1854), lk. 95.

Veel mainitagu tollest ajast Liivimaa kindral-superintendenti dr. K. E. Berg'i ja seminari inspektori D. H. Jürgenson'i, kel samuti olnud isiklikud samasisulised kogud. Nende kogudest pole teada, et need nimetamisväärt oleksid olnud. Ainult nende isikute surma järele on neist juttu Õpet. E. Seltsile ülemineku puhul.¹

Edasi näeme kogujana üksikute kõrval juba asutist. 1838. a. asutatud Õpetatud Eesti Selts seadis omale ülesandeks Eesti maa ja rahva uurimise, tema keele ja kirjanduse tundmaõppimise ning edendamise. Selleks otstarbeks püüdis Selts omale hankida kirjalikkude ja igasuguste muude mälestiste kogusid,² muu hulgas ka eesti raamatukogu (eine Esthnische Bibliothek), kuhu võimalikult muretseda kõik teosed, mis eesti keeles ilmunud, või mis eesti rahvasse puutuvad.³

Nende sihtide poole hakkab Selts astuma kohe tegevuse alg-aastatel. Juba 1840. a. aruandes⁴ märgitakse, et „muu tegevuse kõrval on Selts eriti hoolitsenud oma raamatukogu täiendamise eest. 1839. a. lõpul oli seal 88 teost 124 köites; selle juurde tuli 1840. a. 240 teost 246 köites, nii et 328 teost 370 köites olemas“. Edasi loeme samast aruandest: „Kuna eestikeelseid trükist ilmunud töid pole palju üle 500 numbri ja meil juba nüüd vanemad ja haruldusteks muutunud raamatud enamikus olemas, siis võime küll kindlasti loota, et ühe või kahe aasta pärast on meil, nimelt meie liikmete tubli toetuse läbi, täielik eesti raamatukogu, ning selle järele tuleb tähelepanu ühtlasi teiste Eestit käsitlevate tööde, samuti ka teiste soomesugu rahvaste kirjanduse peale pöörata“.

Muidugi ei võinud asi nii kiiresti edeneda kui seda arvati. Esiteks, eesti raamatu algusest kuni 1840. a-ni polnud ilmunud „üle 500 numbri,“ vaid praeguste andmete järgi ligi 700. Kuid ka viiesajani andis küündida. Järgnevatel aastatel polnud juurdekasv enam nii suur kui eelmistel (1841. a. 51 teost⁵ ja 1842. a. 46 teost⁶). Ka ei olnud kõik juurdetulnud eestikeelsed ning peale

¹ Eelnimetatu, lk. 94–95.

² Statut der gelehrten Esthnischen Gesellschaft § 2, 2 (Verhandlungen d. G. E. G. Bd. I. H. 1. Dorpat, 1840).

³ samas, § 9.

⁴ Verhandlungen d. G. E. G. Bd. I. H. 2. Dorpat, 1843, lk. 6–7.

⁵ samas, lk. 11.

⁶ samas, Bd. I. H. 3. Dorpat, 1844, lk. 10.

selle tuleb meeles pidada, et ka kirjandust ilmus järjest juurde (1841. a. umb. 25 ja 1842. a. umb. 30 uut eestik. raamatut).

Aastail 1847–1853 kasvas raamatukogu aga õige tublisti, eriti eestikeelsete trükitoodete poolest, mis viis kogu õige lähedale täielikkusele. Muu hulgas tulid juurde kolme eelpool mainitud raamatuharrastaja, s. t. Rosenplänter'i, Berg'i ja Jürgenson'i kogud peale nende surma.¹

Õpet. E. Seltsi raamatukogu kataloog,² milles toodud Seltsi kogus olevad 1865 aastani ilmunud eestikeelsed raamatud, sisaldab neid 1395. Kuna praeguste andmete järgi nimetatud ajani arvatakse ilmunud olevat 1800 raamatu ümber,³ siis näeme, et kõnesolevasse kogusse hangitute arv on küllalt suur. Hilisemad aastad pole kogule küll vanemaid raamatuid palju juurde toonud, kuid juba olemasolevate põhjal oli see kogu oma aja kohta ja on praegugi vanemate (kuni 1860. aastani ilmunud) eestikeelsete raamatute poolest täielikumaid. Juurdekasv seisis peamiselt jooksva kirjanduse hankimises. Seda on Selts teinud 1921. aastani, mil kogu, kokku umb. 3500 köidet, deponeeriti Tartu Ülikooli raamatukokku. Ometi ei ole Selts jooksva kirjanduse juurde hankimisega peale 1860. aasta, eriti aga peale 1865. a. suutnud sammu pidada, kuigi Schwabe kataloogi avaldamisega 1867. a. seda loodeti elustada. Muu hulgas tähendatakse kataloogi eessõnas:

„Kõik, kes eesti kirjanduse vastu huvi tunnevad peaksid selle Seltsi raamatukogu eesti osakonna täiendamise eest hoolitsema. Ei ole tarvis põhjendust, kui suure tähtsusega see on niihästi keeleuurijale kui ka kultuuriloolastele, et ühes kohas võimalikult täielik kogu kõikidest eestikeelsetest, sellesse ja eestlastesse ning nende kodumaasse puutuvaid teoseid saadaval oleks. Õpet. E. Selts ei võta seepärast mitte ainult kingitusena antud sellelaadilisi teoseid, nagu seni, alati tänuga vastu, vaid ta on ka valmis teoste eest, mis tema raamatukogus puuduvad, vastavat hinda maksma. Selts loodab, et see palve mitte kuulmata ei jää, et nende raamatukokku paigutamise läbi trükitoide unustusse jäämisest ja hääbumisest hoida, ja et korda läheb seda raamatukogu võimalikult täiendada.“

¹ E. Sachsendahl, m. t., lk. 95.

² Chronologisches Verzeichniss aller in der Bibliothek der gelehrten estnischen Gesellschaft sich befindenden estnischen Druckschriften. Zusammenge stellt von Andr. Joh. Schwabe. Dorpat, 1867. 92 lk.

³ R. Antik, Eestikeelse raamatu 295 aastat, „Raamatukogu“ 1929, nr. 2, lk. 68.

1866. a. ilmunud raamatuist on kogus 35, kuna ilmunud on sel aastal üle 50 raamatu; 1867. aastal on rohkem kui 60 ilmunust kogus 40 raamatut. Mida aasta edasi, seda suurem on ikka mahaäämine: 1880. a. 100-st ilmunud raamatust on olemas 56, 1890. a. 195 raamatust 27 ning käesolevast sajandist peale, mil aasta toodang 300—400, näeme neist kogus mõnikümmend ja iseseisvuse algaastatest vaid mõned üksikud raamatud. Juurdekasvu moodustavad juhuliselt (annetustena, vahetustena jne.) kogusse sattunud raamatud, kuna süstemaatilist kogumist pole olnud.

Kui vanemaist raamatuist, s. o. kuni 1860. a. ilmuist, on Õpet. E. Seltsi kogus ligi 80 protsenti, siis hilisemast ajast (1861.—1920. a.) kogutud hõredavõitu materjal teeb välja õige väikese protsendi, ulatudes pisut üle kümne.

Õpetatud E. Seltsi kõrval tuleb mainida eestikeelsete raamatute kogujana veel üht isikut, kes ei olnud küll uurija keele, kirjanduse, ajaloo või mõnel muul alal, kelle töö seetõttu oleks nõudnud kirjanduse soetamist, nagu see mõistetak Rosenplänter'i j. t. juures, kuid siiski isik, kes kokku puutunud raamatutega. See oli kirglik bibliofiil Mihkel Jürgens¹ Pärnus, ametilt raamatuköitja. Tema püüdeks oli täieliku eestikeelse raamatukogu soetamine: „Olgo ta tumakas ehk tühi lest, neist pean ikka iggast seltsist ühhe ramato minno „Ramatokoggo“ tarwis ostma. Minno aealikko ello surem rööm on „Ramatokoggo“ kaswatada.“² Kahtlemata võib just säärase kogu soetamismõtte esile manamist üldise raamatuharrastuse kõrval põhjendada Õpet. E. Seltsi tegevusega raamatukogu alal. Seda, mida esimene Tartus, tahtis Jürgens olla Pärnus. Seda aitab kinnitada ka J. kataloogi 1864. a. väljaande pühendus.³ M. J. Eisen nimetab siin veel ergutajana J. V. Jannsen'i.⁴ Vahest oli isegi eeskujuks Rosenplänter, kes, nagu eelpool nägime, oli suuremaid kogujaid ja kes teotses Pärnus. R. „hooel“ töötas Pärnus eestikeelne kool, kus ka Jürgens sai õpetust, nagu Eisen väidab.⁵

¹ 10. X 1820.—3. I 1874. a. (Sünnikuupäevad on avaldatud lahkuminevaid arvamusi. Siintoodu on võetud E. Biograafilisest Leksikonist).

² M. Jürgens'i Ramatute nimme-kirri, ehk Katalog ülle kõige Eesti kele ramatute, mis aastal 1553 kunni 1863 aastani on wälja antud. Tarto Eestikele õppetud seltsi auuks wälja antud (1864. 48 lk.), lk. 5.

³ vt. eelnimetatu.

⁴ „E. Kirjandus“ 1926, lk. 396—397.

⁵ samas, lk. 395.

Millal J. raamatute kogumisele asus, pole täpsamalt teada. Igatahes näib, et aeg „1856. a. paigu“, nagu Eisen oletab,¹ ei taha selleks hästi sobida, kuna juba 1857. a. ilmub J. raamatukogu kata- loog,² kus loeteldud 319 raamatut, millistest koosnes J. kogu. Sellist suurt arvu ei võinud ühe või kahe aastaga kokku saada, pealegi kui J. tunnistab ise: „Üht Eesti kele „Ramatokoggo“ assu- tada, on tõesti üks raske ette võtmine! — Ja raskem veel kui mõnni Eestlane jõuaks sedda uskuda. — Otsi esmalt nende ramatute nimmed ülles, mis kahhe kolme saea aasta eest on trükkitud; hakka siis weel neid wanna rissusid kokko otsima — mis Eestlased naeruks ja räbballaks rebbinud! Wata siis järrel, kas so nup, kui sul kassi- naste warra sees on, mitte kihhama ei hakka?!“³ Ka on teada, et Rosenplänter ja Õpet. E. Selts, kellel ometi suuremad kokkupuuted ja ainelised võimalused, oma kogusid nii kiiresti ei loonud. Enam näib paika pidavat kirjutis „Perno Postimehes“⁴ J. surma puhul, kus tähendatakse: „oma korjatust hakkas ta peale, kui jubba ülle pole ea wannaduses olli“, — see oleks umbes peale 1847. a.

Tema poolt avaldatud „nimme-kirri“ 1864. a. väljaande järgi on kogu tol ajal sisaldanud üle 750 raamatu. Kui palju järgneva kümne aasta jooksul lisa tuli, pole mul kahjuks teada. Igatahes oli see täielikumaid ja suuremaid kogusid Õpet. E. Seltsi kõrval. „Perno Postimees“⁵ kirjutab, „et 1873 aasta lõppetuseni wälja tulnud ja trükkitud sanud ramatud, temma ramato koggus leida on, olgu siis et wahhest monni wannaaegne pudub, kelle nimmi teadmata ja tundmata on, ehk kus ka monni, ei mingisugguse hinna eest pole sada olnud, ehk et sedda ka kaddetuse pärrast polle antud“.

Nagu üksikisiku kogud tavalikult ei suuda üle ühe põlve püsida, nii oli ka Jürgens'i elutööga, kuigi kogu äratas tähelepanu. Nii kirjutas „Eesti Postimees“⁶ kohe peale J. surma, et „tükeldatud ei peaks see kogu iial saama“ ja soovitas, et „see sinane esimene Eesti raamatu kogu ka esimese Eesti kirjameesteseltsi omaduseks võiks saada“.

Kogu omandamisest oligi juttu noores E. Kirjameeste Seltsis ja Õpet. E. Seltsis. Esimesel polnud aineliselt võimalust osta, kuigi

¹ samas, lk. 396.

² *M. Jürgens'i* Ramatute nimme-kirri ehk Katalog. 1857. 38 lk.

³ Eelnimetatu, 1864. a. vlj., lk. 3.

⁴ 1874, nr. 5, lk. 36.

⁵ samas.

⁶ 1874, nr. 4, lk. 20.

nõuti kõigest 600 rubla, teisel oli enesel suur osa olemas, ja et kogu tervikuna ostjat ei leidnud, lasti see üksikute raamatutena müügile J. vanema tütre Marie poolt. Resti ostis Friedrich Brandt, kes müüs need omakorda ükshaaval edasi.¹

Mainitagu veel kaht raamatukogu, millised enesele küll selliseid sihte pole seadnud nagu eelpool mainitud isikute ja Õpet. E. Seltsi kogud, kuid millised sisaldasid siiski hulk sellelaadilist materjali. — Need on Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogu Tallinnas ja Eesti Kirjameeste Seltsi raamatukogu Tartus.

Esimese seltsi tegevus lähtub 1842. aastast. Muu hulgas oli selle ülesandeks ja kohuseks alal hoida ja edasi arendada Tallinna avalikku raamatukogu (Öffentliche Bibliothek),² mis asutati juba 1825. a. õpetlaste ja kunstnikkude seltsi (Verein befreundeter Gelehrten und Künstler) poolt „haritud publiku kasuks Tallinnas ja tervel Eestimaaal“.³ Nimet. kogu sisaldas Eestim. Kirjand. Seltsi omaks saades umb. 6000 raamatut,⁴ kuhu 1831. a. oli antud ka Oleviste kiriku konvendi raamatukogu, milles oli haruldusi 16. ja 17. sajandist, mõned isegi 15. sajandi lõpust.⁵ Kogusse muretsetakse raamatuid kõigi teaduste alalt, välja arvatud tehniline kirjandus. Viimaseid muretseb Seltsi tehnika-sektsioon, kellel oma eri raamatukogu, mida aga hulgal ajal enam täiendatud pole. Esmajoonel on Seltsi kogusse püütud hankida ajaloo ja selle kõrvalharude kirjandust; teises järjekorras seisab loodusteadus. Peale selle on Selts omale ülesandeks teinud, koguda võimalikult Eesti ja teiste Balti riikide kohta käivat kirjandust, eriti teaduslikke töid.⁶ Praegu sisaldab kogu 1929. a. aruande järgi⁷ 45 973 teost 77 026 köites, sellest eestikeelseid ja Baltimaid käsitlevaid teoseid 4—5000 ümber.⁸

1871. a. asutatud Eesti Kirjameeste Seltsi raamatukogu ülesandeks oli koguda „kõik asjad, mis Seltsi liikmetele õpetuseks ja vaimu harimiseks võivad olla“.⁹ Siia kogunes kenake kogu pea-

¹ „E. Kirjandus“ 1926, lk. 403.

² Statut der Allerhöchst best. Ehstländischen litterärischen Gesellschaft, Reval, 1842, § 3.

³ Ehstländische litterärische Gesellschaft vom Jun. 1842 bis Jun. 1844, lk. 17.

⁴ sama, lk. 21.

⁵ sama, lk. 18.

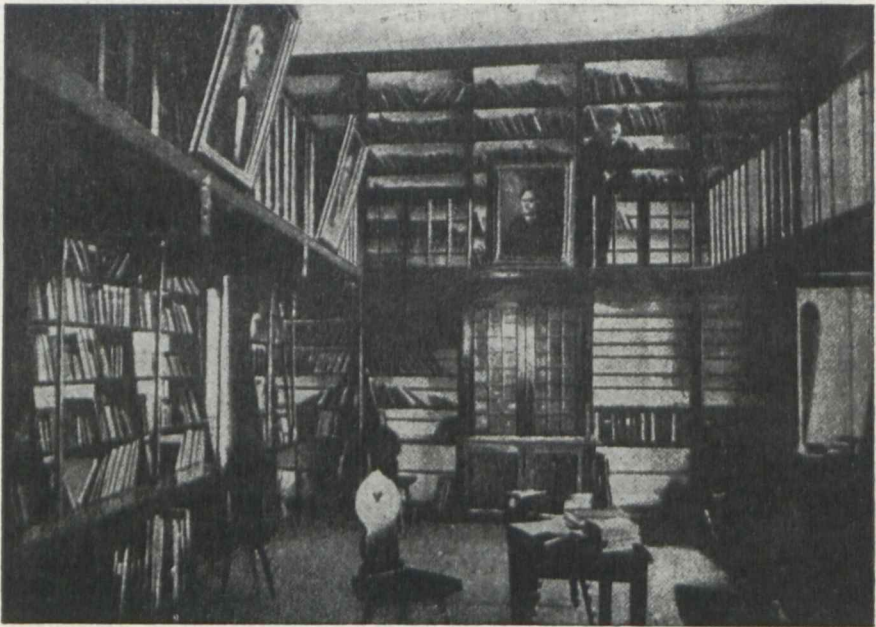
⁶ Raamatukoguhoidjalt dr. H. Weiss'ilt saadud andmed.

⁷ Beiträge zur Kunde Estlands, Bd. XVI, H. 1, Reval 1930, lk. 30.

⁸ H. Weiss'i andmed.

⁹ Põhikiri, § 2. E. Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873.

miselt vahetusena Seltsi väljaannete vastu ning kingitustena saadud eestikeelseid ja Eesti maasse ja rahvasse puutuvaid raamatuid. 1888. a. avaldatud raamatukogu nimekirja järgi¹ oli kogus 700 eestik. raamatut ja mõnisada muukeelseid „Baltika'id“. Seltsi lõpetamiskoosoleku otsusel 1894. a. läksid raamatud üle E. Üliõpilaste Seltsi raamatukogule,² kust need hiljem ühes EÜS-i koguga anti praegusesse Arhiivraamatukogusse.

Pilt 95. EÜS-i raamatukogu enne üleandmist ERM-ile.

Kaheksakümnendate aastate alul asub eestikeelse ning Eesti maasse ja rahvasse puutuva kirjanduse koondamisele Eesti Üliõpilaste Selts. Esialgu küll ei seadnud Selts oma kogule rahvusliku raamatukogu ülesandeid. Kui siin eestikeelset kirjandust kogusse muretseti ja isegi kodukorra järgi³ raamatukoguhoidja ülesandeks seati kogu kasvamise, iseäranis aga vastilmunud eestikeelsete raamatute ja eesti ajalehtede hankimise eest hoolitse-

¹ E. Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1886/87, lk. 66—133.

² *Juhan Köpp*, Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I, Tartu 1925, lk. 228.

³ EÜS-i kodukord, peatükk VII. Käsikiri EÜS-i arhiivis.

mine, siis oli selle eesmärgiks rohkem oma liikmestiku jaoks jooksva kirjanduse muretsemine, et sellega kursis olla ja selle lugemisega eesti keelt õppida. Kuid ometi on seks otstarbeks kogutud kirjandusel ka omajagu tähtsus pärastise rahvusliku raamatukogu suhtes, kuna ta andis viimasele hea kogukese aluseks.

O. Kalda valimisega Seltsi raamatukoguhoidjaks 1888. a. sügisel tuleb raamatukogu tegevuses uus ajajärk. Kallas seab raamatukogule õige kaugelenäitavad sihid — rahvusliku raamatukogu sihid: „Selts muretsegu oma kogusse kõik eesti raamatud ja ajalehed. Nõnda kogutakse materjali ja allikaid tulevastele uurijatele.“¹

Millised kaalutlused Seltsil olid säärase kogu loomiseks, kuna oli teada, et Õpet. E. Selts oli selles sihis töötanud ja vastava kogu juba loonud, ja nagu eespool nägime oli see 1860. aastani ilmunud eestikeelsete raamatute poolest õige täielik? Pealegi sai Tartu Ülikooli raamatukogu Tartu tsensori ringkonnas 1828.—1893. a. ilmunud raamatutest tsensori-eksemplare.

EÜS-i protokollid ega kroonikad sellest lähemalt ei räägi, välja arvatud esimehe O. Kalda koostatud kroonika,² kus tähendatud:

„Muretseme omale võimalikult kõik Eesti raamatud. Tartus teda kuskil ei ole; Õpetatud Eesti Seltsis on paljalt wanemad raamatud, EKS-il on kõrgemad püüdmised, kui et Eesti kirjandusega tegemist võiksid teha. Peeterburis keiserliku raamatukogu kolikambrites ööldakse kõik Eesti raamatud mädanawat, aga need on sääal paljalt rottide roomata, kasside karata, ja meie jõuud nii kaugele ei ulata.

Kas me omad raamatud tõesti kautsi peame laskma minna? Ehitame omale Eesti waimuelu wiljaaeda ja täidame salved wiljaga. Kust mujalt kui siit peawad mehed wäljaminema, kes Eesti kirjanduse loo kirjutawad ja kuidas see tõisiti võimalik on, kui kõik korjatud ei ole, nisud ja umbrohi? Kes võib Eesti rahwa waimu ja politika elu edenemist kirjutada, kui tal ajalehed käe pärast ei ole? Soome üliõpilased on suured musemid üles ehitanud, tehkem meie sellegi wäikese töö.“

Peale selle on nende ridade kirjutajale dr. O. Kaldalt lahkesti tarvitada antud mõned märkmed ja väljavõtted tema päevikust tollest ajajärgust, kus muide tähendatud:

„Tarvidus täieliku rkogu järel oli olemas, kes pidi selle asutama? E. Kirjam. S-i kohta leian oma päivikust

¹ J. Kõpp, m. t., lk. 117.

² EÜS-i kroonika 1890 II. Käsikiri EÜS-i arhiivis.

7. XI 1891. — praegu tullakse [E. Kirjam. S-is] paljalt kokku, et teineteist elada lasta, söimata ehk „rahva kasuks“ rusikat vastu lauda põrutada [s. t. ei tehtud positiivset tööd]; Tartu ülikooli raamatukogus ei katalogiseeritud E. raamatuid ehk tehti seda ainult erandina (vist heideti neist osa äraagi, nii kui Peterb. Keiserlikus r-kogus, või olid nad nii ära peidetud, et neid ei leitud. Kui a. 1891 raamatute tiitleid korjasin, ei leidnud ülikoolist palju“.

Õpet. E. Seltsi raamatukogu kohta tähendab dr. Kallas, et seal tol ajal raamatuid ei korjatud, olgu siis, kui Laakmann kinkis. „Jgatahes ei olnud EÜS-is tundmust olnud, et ta Õpet. E. S-i kogule mingisuguse paralleelse kogu asutab, ei olnud seda tundmust ka Õpet. E. S-is, kes meile kõige lahkemalt oma dublet-tisid andis.“

Nagu Õpet. E. S-i kogu ülevaate juures mainisin, oli seal peale 1860. a., eriti aga tol ajal, mil EÜS asutas oma kogu (peale 1880. aasta), jooksva kirjanduse juurdekasv õige väike. Seal seda uuesti elustada — ei pidanud eestlased nähtavasti võimalikuks ega läbiviidavaks, kuna kogu asi seisis seal võõrastes kätes. Nii tuli siis mujal — Eesti Üliõpilaste Seltsis kui rahvuslikus haritud elemendi koondises, seda tegema hakata.

EÜS-i raamatukogu kasvamisest ja arendamisest allpool mõned väljavõtted EÜS-i ajaloost:

„Raamatukogu kasvab jõudsasti ja sisaldab 1890. a. lõpul juba ligi 2000 raamatut.¹

1891. otsustatakse avaldada üleskutse, et kirjastajad ja eraisikud Seltsi kogusse saadaksid raamatuid ja vanu ajalehti. Ülikooli prorektor ei anna aga selleks luba ja nii paljundatakse üleskutse hektograafil ja saadetakse eraviisi laiali. Üleskutse leiab võrdlemisi hää vastukõla: kogusse tuleb poolaasta jooksul juure 464 eestikeelset raamatut, neist ligi 300 kingitusena. Raamatukogu huvi-des tellitakse Seltsile kõik eesti ajalehed, osa lehti saadetakse hinnata. 1893. I. lõpul on raamatukogus juba 3427 eesti-, 127 soome- ja 972 muukeelset raamatut. Raamatukogu korraldamine nõuab nii palju hoolt ja aega, et seltsiliikmelt seda tööd ei või nõuda tasuta; seepärast otsustatakse raamatukogukorraljale poolaastas 50 rbl. tasu maksa. Raamatukogu põhjapanevas korraldamises ja uute raamatute, eriti eesti ajalehtede vanade aasta-

¹ J. Köpp, m. t., lk. 118.

käikude juuremuretsemises on mitme poolaasta kestel väsimata ja sihikindlalt tegev seltsiliige Jakob Ilves.“¹

Ja samas edasi:

„Seltsi raamatukogu, mida aastaastalt täiendati uusi ja vanu raamatuid juure muretsedes, kasvas jõudsalt. Muuseas sai Selts 1897. a. kätte end. E. Kirjameeste Seltsi pärandusest 1894. a. peetud lõpetamiskoosolekul temale määratud osa, mille moodustasid pääasjalikult raamatud, mõned raamatukapid ja pildid... 1899. a. kingib Vene Teaduste Akadeemia vil! O. Kallase vaheltalitusel Seltsile suurema kogu oma teaduslikke väljaandeid; 1902. saadakse end. tsensor J. Jõgeverilt kingituseks hulk eesti raamatuid ja vanu ajalehti. Raamatukogu kiire kasvamise tõttu osutub selle korraldamistöö ühele üliõpilasele ülejõukäivaks. 1901. a. vilistlaste ja seltsiliigete koosolekul luuakse raamatukogule uus korraldus, mille järele 1) eestikeelne kogu teistest eraldatakse ja erijuhataja hooldeks antakse, 2) selle kogu hoidjale ta rohke töö eest tasu makstakse ning 3) vilistlaskogu osa võtab eestikeelse raamatukogu kulude kandmisest.“²

Nii näeme kogu kasvavat kuni 1909. aastani. Peale suuremate kingituste Õpet. E. Seltsilt, E. Kirjam. Seltsilt, kirjastajatelt, trükikodadelt, Vene Teaduste Akadeemialt, tsensor Jõgever'ilt, Seltsi liikmeilt ja suurelt hulgalt üksikisikutelt on Selts järjekindlalt juurde muretse nud raamatuid ostu teel. Aruanded näitavad, et mitme aasta jooksul on siin kulutatud isegi üle 300 rubla aastas kogu täiendamiseks.

Rahvuslik Arhiivraamatukogu E. R. Muuseumi juures.

Eesti Rahva Muuseumi ellu kutsumisel 1909. aastal „Eesti rahvateaduse igakülgeks edendamiseks“³ peeti iseenesest mõistetavaks, et siia peab kuuluma ka täielik eestikeelne ja eestlastesse ning nende maasse puutuva kirjanduse keskkoh. See mõte leiabki väljendust Muuseumi põhikirjas, kus seisab: „Ühisus asutab täieliku raamatukogu.“⁴ Milline see „täielik raamatukogu“ peab olema, selle üle annavad täiendavaid seletusi Muuseumi organite protokollid.

Esimesel tegevliikmete kogu koosolekul tähendatakse, et „muuseumi ülesandeks oleks EÜS-i poolt asutatud Eesti keelse

¹ J. Kõpp, m. t., lk. 174.

² samas, lk. 228.

³ ERM-i põhikiri (Tartu, 1909), § 2.

⁴ samas, § 7.

ja eestlastesse puutuva keskraamatukogu korraldamine ja jätkamine, kuna lugemise raamatukogu ja lugemiselaua asutamist mitte otsekohelelt muuseumi ülesandeks ei tule pidada“,¹ kuigi mõnelt poolt (J. Tõnisson) soovitati „teadusliku raamatukogu kõrval Muuseumi ülesandeks raamatukogu ja lugemiselaua asutamist“.²

Tööle asudes tuli Muuseumil kindlaks määrata, mille juurde esimeses järjekorras asuda. „Esimeseks ülesandeks arvatakse: Vanavara korjamine, täieliku keskraamatukogu asutamine ja Dr. Hurti vanavara alalhoidmine“.³ — Sellest on näha, et Muuseum oma tegevuse alul esimeste ülesannete hulka arvas ka raamatukogu. Samal koosolekul avaldatakse ka lootust, et „Eesti Üliõpilaste Selts oma eestikeelse raamatukogu, kodumaasse puutuvad raamatud ja kirjakogud Muuseumile annab. Selle korraldamine, täiendamine ja korrashoidmine oleks siis esimene asi. — Tehti otsuseks: „Eesti Üliõpilaste Seltsiga ühendusse astuda“. Kuna oli algusest peale näha, et raamatukogu kasvab suuremal määral kui teised Muuseumi esemetekogud, ja et juba EÜS-i suur kogu nõuab hoolitsemist, siis leiti, „et raamatukogu asutamisega otsekohe palgalise isiku ametisse seadmine ühendatud on, kes asja hing oleks ja oma tööjõu ülesandele pühendaks“.

Sama aasta sügisel otsustabki EÜS oma kogu Muuseumile anda järgmistel alustel:⁴

I. Et EÜS-il enesel üle jõu käib täielist Eesti keelset raamatukogu üleval pidada, siis annab EÜS Eesti keelse raamatukogu ja selle nimekirjad E. R. Muuseumile täielikult edasi.

II. E. R. Muuseum kohustab ennast E. Ü. Seltsile kohast Eesti keelset raamatukogu asutama, s. o.: annab EÜS-ile tarvilikud dubletid tagasi ja kohustab summat maksma mis uuemate Eesti keelsete raamatute muretsemiseks tarvis läheb. Summa suurus määratakse kuni vil! koosolekuni ära.

III. EÜS palub, et vil! seda abiraha, mis nad selleks on andnud, et EÜS täielikku Eesti keelset raamatukogu võiks muretseda, edasi maksaksivad, kuna aga EÜS-il raamatukogu edasiandmise pärast uusi raamatuid juurde tuleb muretseda, tuleks pool sellest rahast täieliku keskraamatukogu hääks tarvitada, s. o. E. R. Muuseumi kätte, teine pool aga EÜS-ile Eesti ja võõrakeelse raamatukogu pääle.

IV. Väga soovitav oleks, et vil! raamatute muretsemiseks abiraha kõrgendaks.

¹ ERM-i tegevliikmete kogu koosoleku protok. 1. IV 1909. a.

² samas.

³ ERM-i juhatuse koosoleku protokoll 2. IV 1909.

⁴ EÜS-i koosoleku protok. 15. X 1909. a.

V. Baltika ühes nimekirjadega annab EÜS täielikult E. R. Museumile edasi, kuna viimane kuni 50 rbl. EÜS-sile maksab, et EÜS selle eest üleüldise sisuga Baltikat muretseda võiks.

VI. Soome keelse raamatukogu ühes nimekirjaga annab EÜS täielikult Eesti Rahva Museumile edasi, tarvilikka dublettisid ja sõnaraamatuid välja võttes.

VII. Museumi ja piltidekogu annab EÜS ühes kappide ja nimekirjadega E. R. Museumile täielikult edasi.

VIII. Käsikirjade kogu, nii kaugele kui see EÜS-sisse ei puutu, annab EÜS E. R. Museumile täielikult edasi.

IX. EÜS valib iga aasta raamatukogu komisjoni vähemalt 3 meest, kes E. R. M-mi ametniku juhatusel töötavad.

X. EÜS. annab E. R. M-mi raamatukogule ja Museumi kapidele ruumi, kuni see ta oma elamist liiga ei takista. Soovitav oleks, et EÜS. E. R. Museumi raamatukogule ise oma toa annaks.

XI. EÜS kingib E. R. Museumile oma lugemislaualt ajalehed, mis tal aasta lõpul alal on.

XII. Kui E. R. M. oma tegevust lõpetab, siis läheb raamatukogu EÜS-si või mõne teise sarnase asutuse kätte.

XIII. EÜS-sil peab oma asemiku kaudu kuidagi viisi võimalik olema E. R. Museumi juhatamisest osa võtta.

Üleantud EÜS-i kogus, mis saigi praeguse Arhiivraamatukogu aluseks, oli üle 10 000 köite,¹ milline arv küllalt suur ja mis tõi enesega kaasa nii mõnegi raske küsimuse noore Muuseumi ellu. Tekkisid ruumidega ja korraldamisega ühenduses olevad küsimused. Esialgu saadakse asjast nii üle, et EÜS jätab kogule tema senised ruumid tarvitada².

Ometi ei heiduta Muuseumi ruumide puudumine, mille teravaks ajab just raamatukogu. Kõrvuti muude Muuseumi ülesannetega seisab raamatukogu ikka esimeste hulgas. Püütakse vanavara korjamisel ka vanemate ja haruldaste raamatute korjamist silmas pidada. Rahaline seisukord ei lase kogu ostu teel palju täiendada, seepärast püütakse kasustada teisi teid. Läbirääkimiste järele saab raamatukogu Tartus asuvalt *sensorilt Babanov'ilt* Ülema Trükivalitsuse loal arhiivi-raamatuid, mis viimase kümne aasta jooksul ilmunud. Samuti lubati, et Muuseum ka edaspidi kõigist neist raamatutest, mis *tsensorile* trükikodade poolt saadetakse, ühe eksemplari oma raamatu-

¹ Eesti Rahva Museum 1912 (Tartu, 1913), lk. 7 on märgitud 14 000 raamatut. See arv oli EÜS-i kogus olevate raamatute üldarv, kuna Muuseumile üle andes EÜS omale jättis dublette. Samuti on nähtavasti 14 000 hulgas loendatud ka käsikirjad ja pildikogu.

² ERM-i juhat. protokoll 19. XII 1909.

kogule saab.¹ Ühtlasi teeb M-i juhatus otsuseks ka teistelt tsensoritelt paluda igast raamatust ühe eksemplari, ning peagi võib esimees dr. O. Kallas juhat. koosolekul (13. III 1912) teatada, „et ka Tallinna tsensor H. J a n n s e n'i ja Peterburi tsensor M. P u k i t s a käest raamatuid saadud, seni küll veel vähemal arvul, kuid lootust on edasi saada“.

Ruumid teevad aga {takistusi. Juurdetulnud raamatuid ei saa korraldada kasutamiseks. EÜS-ist lubatud raamatud seisavad ikka veel seal. Alles 1913. a. lõpul jõuti nii kaugele, et linnavalitsuse poolt antud ruumidesse (Gildi tän.) võis EÜS-ist ajalehed Muuseumi ruumidesse üle tuua. Hiljem toodi üle ka Baltimaadesse puutuv võõrkeelne kogu, kuna suur kogu eestikeelseid raamatuid alles 1917. aastal üle võidi tuua.

Hoolimata sellest teotsetakse aga agaralt edasi. Juba 1912. a. lõpul astutakse samme Peterburi keiserlikust avalikust r a a m a t u k o g u s t eestikeelsete ja Baltimaadesse puutuvate raamatute dublettide saamiseks.² Teatavasti sai nimet. raamatukogu kõigist trükitoodetest, mis üldse Venemaal ilmusid, tsensoreksemplare. Hari-likult läks vähemtähtsatest raamatutest, mida olid ka kõik eestikeelsed ja üldse vähemusrahvuste keeltes ilmunud raamatud, ainult üks eksemplar raamatukogusse, teine aga dublettide osakonda või müüdi maha. Samuti astutakse samme ka teistelt asutistelt raamatute saamiseks, nagu Vene Teaduste Akadeemialt selle soome-ugri rahvaste ja Läänemere kubermangude kohta käivad väljaandeid j. m. Kulub hulk aega läbirääkimisteks, kuid tagajärjed ei jää tulemata. Keiserl. aval. raamatukogust saadi 1916. a. 6000 raamatut (2200 eestik., 3300 „baltikat“ ja üle 500 soome- ja rootsikeelse), kuhu hulka ka vähemad trükitööd arvatud.³ V e n e T e a d u s t e A k a d e e m i a l t saadi 1914. a. sügisel 96 raamatut. Ka astuti samme prof. Kaarle Krohn'i kaudu Helsingi ülikooli raamatukogust eestik. raamatute saamiseks, nimelt nende, mis ilma suurema väärtuseta ja mida seal ei kataloogita,⁴ kuid sealt anti vastus, et kõik eestikeelsed raamatud kataloogitakse.⁵

¹ sama 9. XI 1911.

² sama 4. IX 1912.

³ Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917 (Tartus, 1918), lk. 10.

⁴ ERM-i juhat. protokoll 13. II 1914.

⁵ sama 23. VIII 1916.

Kogu aeg hoitakse raamatukogu mõte ja selle arendamine eevil. 1914. a. üldkoosolekul räägitakse jälle, „et etnograafilise kogu kõrval teine suurem ülesanne on täielise Eesti keele keskraamatukogu korraldamine. EÜS on omal ajal sellega algust teinud ja raamatukogu museumile edasi annud. Kogusse tahetakse kõik saada, mis Eesti keeles ilmub, vähem kui trükitöö, Baltimaal ilmunud ja Soome-Ugri rahvastesse puutuvad tööd.“¹ Raskusi teeb aga kõike saada, iseäranis vähemat kirjandust, sest need ei lähe müügile ja kaovad harilikult ruttu. Tõstetakse üles tsensoreksemplaride nõutamine nendest töödest, mis eesti keeles ilmuvad, kuna „kuskil pole praegu korraldatud Eestikeelne kogu. Tihti lähevad raamatud, mis kogudele määratud, vanaraamatukauplejatele.“² Tsensoreksemplariid jäävad aga saamata kõigi katsete peale vaatamata. Seepärast käidakse läbi kõik trükikojad ja kirjastajad ning toodakse raamatukogusse kõik trükitööd, mis sinna seisma jäänud. Ka suudetakse trükikodadele selgeks teha ühe täieliku keskraamatukogu tarvet, nii et suur osa trükikodadest panevad Muuseumi jaoks kõrvale trükitöid, mida siis teatava aja järele kas ise ära saadavad või mida muuseumlased ära viivad. Suurem annetus tuli 1916. a. H. Laakman'i trükikojalt (Tartus), umb. 4000 raamatut, mille hulgas väärtuslikest seeriastest hulk köiteid, nagu „Inland“, „Urkundenbuch“, „Baltische Wochenschrift“ j. t.³

Kõiki neid jooksvalt ilmunud raamatuid, mida korda ei lähe saada tasuta, ostetakse. Kui palju ostude peale kulutatud, ei selgu aruannetest, kuna raamatukogu täiendamiskulud pole eraldi näidatud. 1916. a. eelarves on ette nähtud ostudeks 150 rubla. Aasta jooksul aga oli võimalus teha mitmeid suuremaid oste ning aruande järgi on raamatukogu täiendamiseks kulutatud summa ligi neli korda suurem kui lubatud summa. Osteti Baltimaasse puutuvat kirjandust Joh. Habicht'ilt Peterburist (kad. prof. Engelmann'i kogu), umb. 300 raamatut ja kad. C. Treffner'i pärandusest üle 1000 raamatu.⁴

Suur juurdekasv oli ka 1917. aastal, mil saadi terveid kogusid: „nii kinkis Villem Reiman'i perekond kadunu raamatukogu täielikult, mille hulgas leidub kaunike kogu eestikeelset ja meie maasse ja rahvasse puutuvat kirjandust. Kogus on 26 isenimelist ajakirja

¹ ERM-i üldkoosoleku protokoll 15. II 1914.

² sama 31. I 1915.

³ Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917 (Tartus, 1918), lk. 10.

⁴ sama, lk. 11.

ja ajalehte ja 1115 isenimelist raamatut. Eesti Kirjanduse Selts annab oma raamatud (täni 1034 nrt.) keskraamatukogule tingimisega, asemiku läbi kogu valitsemisest osa võtta. I. Eesti polgu kirjutajate komando andis polgu lõpetamise puhul oma raamatukogu, kokku 415 köidet, hinnatud 1126 r. pääle.¹ Veel anti 1917. a. kevadel Muuseumile üle trükivalitsuse likvideerimisel terve Tartu tsensori arhiiv.² Juurde tulevad endiselt kõik eesti ajalehed ja pea kõik vöörkeelsed kodumaal ilmuvad ajalehed, mis saadetakse nende toimetuste poolt hinnata. Samuti märgib aruanne, et ka mõned kirjastajad ja trükikojad on oma töid kinkinud, nii Tartust: „Postimees“, M. Hermann (üle 200 raamatu), J. Mällo trükikoja arhiiv, Grenzstein. Tallinnast: Mäns, Ehrenpreis, Kitzel, Talvik, Schiffer. Loodeti saada ka prof. R. Hausmann'i rikkalik Baltimaid käsit. raamatute kogu, kuid see läks ootamata teiste ringkondade kätte. Viimase mittesaamisel tehti otsuseks osta suuremal määral „baltikat“, milleks kulutada kuni 1000 rubla.³

Kuigi Muuseumi tegevuse alul räägiti raamatukoguhoidja ametisse võtmisest, ometi ei teostunud see nii pea, — ühelt poolt rahalistel põhjustel, teiselt poolt polnud võimalik ruumide puudumisel kogu korraldada. 1913. a. sai Muuseum asjaajaja, kelle ülesandeks oli terve asutise, seega ka raamatukogu eest hoolitsemine. Alles 1917. a., mil korda läks Tartu linnavalitsuselt kogude jaoks ruume lisaks saada, võetakse ametisse raamatukoguhoidja ja temale abilised. Siit peale hakkabki senine raamatute kogu omandama rohkem raamatukogu ilmet, mis kasustamisvöimaluse kõrval löi vöimaluse kogu täiendamiseks. Seati ülesse EÜS-i ja V. Reiman'i kogu ning korraldati vöörkeelsed Eestisse ja Baltimaadesse puutuvad raamatud. Viimase kiire korraldamine võeti ette selle osakonna täiendamise sihiga, et teada saada, mis juba kogus olemas, kuna peale 1920. a. läks likvideerimisele hulk end. mõisnikkude rikkalikke „baltika“ kogusid, mis pakkusid vöimalusi Arhiivraamatukogu täiendamiseks. Küll ei saadud summade puudumisel kõike osta, mis saadaval oli, kuid siiski saadi öige märgatav lisa.

Aastad 1918—1920 toovad vähemaid juurdekasve. Ostusid teha pole peaaegu vöimalik, samuti ei tule ka suuremaid annetisi. Kuid omariiklusega täitub raamatukogul ammuigatsetud soov — s u n d -

¹⁻² sama, lk. 11.

³ ERM-i juhat. protokoll 25. IV 1917.

eksemplare saada. Tsensoriameti kaotamisega on trükikojad kohustatud saatma tsensorite jaoks kindlaks määratud arv trükitooteid siseministeeriumile. Viimane jaotas need kogudesse, kusjuures ka Arhiivraamatukogu sai 1—2 eksemplari. Segaste aegade tõttu ei saanud siseministeerium kõiki trükitooteid ja seetõttu oli ka Arhiivraamatukogusse saadetud materjal hõredavõitu.

Edasi kasvab raamatukogu peamiselt sundeksemplaride näol, saades neid 1923. a. kevadeni endiselt siseministeeriumilt ning riigikogu poolt 1. apr. 1923. a. maksma pandud trükiseaduse¹ par. 20. järgi kõigist riigi piirides ilmuvatest trükitöödest kaks sundeksemplari. Viimaste andmisega ei antud üksi võimalus täiendamiseks kõigi ilmunud raamatutega, vaid see oli ühtlasi eraselti kätes ja hoolet oleva raamatukogu tunnustamine riigivalitsuse ja rahvaesinduse poolt suuremate riiklikkude raamatukogude — riigiraamatukogu ja Ülikooli raamatukogu vääriliseks.

Peale sundeksemplaride on kogu kasvanud ostude kaudu, eriti „baltika“ alal. Samuti on saadud annetisi. Suuremad ostud olid 1924. ja 1925. aastal, mil osteti Tallinnast T. Mutsu' 9425-köiteline laenuraamatukogu (1924. a.) ja J. Ploompuu' 2078-köiteline kogu (1925. a.). T. Mutsu' kogu, mis vanemaid ja suuremaid, sisaldas hulk Tallinnas ilmunud raamatuid endisest ajast, kuna Arhiivraamatukogus Tallinna väljaanded võrreldes Tartu omadega puudulikumat esinesid, sest Muuseum lootis siin Tallinna osakonna peale. Vaja oli puudevaid ja tarvilikke dublette ainult umb. kümnendik tervest Mutsu' kogust, kuid teisiti polnud võimalik neid saada kui terve kogu omandamisega. Üldiselt, vaatamata sellele, et kogu laenuraamatukoguna tublisti kulutatud ning suur osa teostest õige mitmes eksemplaris, võis ostu siiski kaunis rahuldavaks pidada. Ka ost Ploompuu'lt andis kogule seni puudevaid ning vajalikke dublette. Selles kogus raamatud ei kandnud tarvitamise ega kulumise märke, mistõttu selle ostu läbi oli võimalik seniseid kulunud eksemplare asendada uutega.

1927. ja 1928. aastal peeti läbirääkimisi H. Leoke'se kogust (Viljandis) raamatute välja valimise asjus, mis aga tagajärgi ei andnud, kuna omanik soovis kogu tervikuna või üksikute osakondade kaupa müüa. Ka selle kogu näidendite osakonna asjus, mida taheti ter-

¹ Riigi Teataja 1923, nr. 43.

Pilt 96. Osa Arhiivmtk. raamatute magasinist.

vikuna osta (sest Mutsu' koguga näidendeid kaasa ei tulnud ja selles osakonnas on Arhiivraamatukogul auke), ei saadud hinnas kokkulepet.

1928. a. andis Eesti Kunstimuuseum Tallinnas, mis varemalt teotses E. R. Muuseumi Tallinna osakonnana, seal leiduvad ajalehed ja ajakirjad üle, mida oli terve vagunitäis. Ajalehed ja ajakirjad olid köitmata, ainult pakki seotud ning osalt täiesti lahtiselt. Mitmekordsete ümbertõstmiste tõttu ja niiskes ruumis seistes olid need tublisti kannatada saanud. Terveid aastakäike leidus õige vähe, kuid teatavat lisa andsid need siiski, võimaldades siinolevatest poolikutest aastakäikudest ja üksikutest numbritest komplekteerida 306 seni kogus puuduvat või ainult ühes eksemplaris leiduvat kas täielikku või peaaegu täielikku aastakäiku ning peale selle täiendada hulk puudulikke aastakäike üksiknumbritega.

Viimased aastad on raamatukokku juurde toonud 5000—6000 köidet aastas. Näib, et see arv on stabiilseks muutunud. Suuremaid ostusid kogudena ei ole enam mõtet teha, mislābi kuhjub asjata hulk neid raamatuid kogusse, mida ei vajata ning kolmandaid, neljandaid jne. eksemplare. Viimaste aastate juurdekasv on seisnud peamiselt sundeksemplarides, Eesti maa ja rahva kohta välismaise jooksva kirjanduse hankimises ning vanema eestikeelse ja „baltika“ kogu aukude täitmises.

Koostis.

Raamatukogu koostis 1931. aasta alul oli:

Raamatuid:

eestikeelseid	53 830 köidet
võõrkeelseid kodumaal ilmunuid ja kodumaad	
käsitlevaid	24 800 „
soome-ugri rahvastesse puutuvaid	1 595 „

Perioodikaid:

eestikeelseid ajalehti ja ajakirju	5 808 aastak.
võõrkeelseid	2 800 „
soome-ugri ajalehti ja ajakirju	580 „

Muid:

jätkteoseid (aastaraam., jooksvaid seeriaid jne.)	1 027 köidet
teatmeteoseid ja käsikogu	1 130 „
maakaarte ja plaane	1 200 tükki
väikekirjandust (aruandeid, lendlehti ja muid vähemaid trükitöid)	1 000 mappi

93 770 köidet.¹

¹ aastakäigud, mappid, tükid on kokkuvõttes arvestatud köite ette.

See köidete arv on tõstnud Arhiivraamatukogu meil suuruselt teisele kohale peale Ülikooli raamatukogu, kogu Balti riikides aga neljandale kohale (vt. lk. 121). Peale selle on raamatukogul käsi-kirjade osakond, mis deponeeritud E. Kultuurloolisse Arhiivi, ning mõnituhat raamatut, mis ei kuulu raamatukogu ülesannete piiridesse, ja välisajakirjandusest eestisisuliste kirjutiste väljalõikeid.

Eestikeelsetest raamatutest on 22 356 eri raamatut, kuna ülejäänud moodustavad dublette ja vahetuseksemplare. Kuna eestikeelseid raamatuid selle algusest kuni 1927. aastani arvatakse ilmunud olevat 21 000 ümber¹ ja 1928.—1930. a. umbes 4 500 raamatut, seega kokku üle 25 000 raamatu, siis moodustab kogus olevate arv ilmunud raamatute üldarvust 90 protsenti. Vanemate, kuni 1850. aastani ilmunud raamatute protsent on väiksem, kuna paljud neist olid juba tol ajal, mil rahvusliku raamatukogu asutamise sihiga raamatuid hakati korjama, muutunud haruldusteks ja kättesaamatuteks. Selle vastu on aga iseseisvusaastail ilmunud raamatud kogus esindatud peaaegu 100-protsendilise täielikkusega.

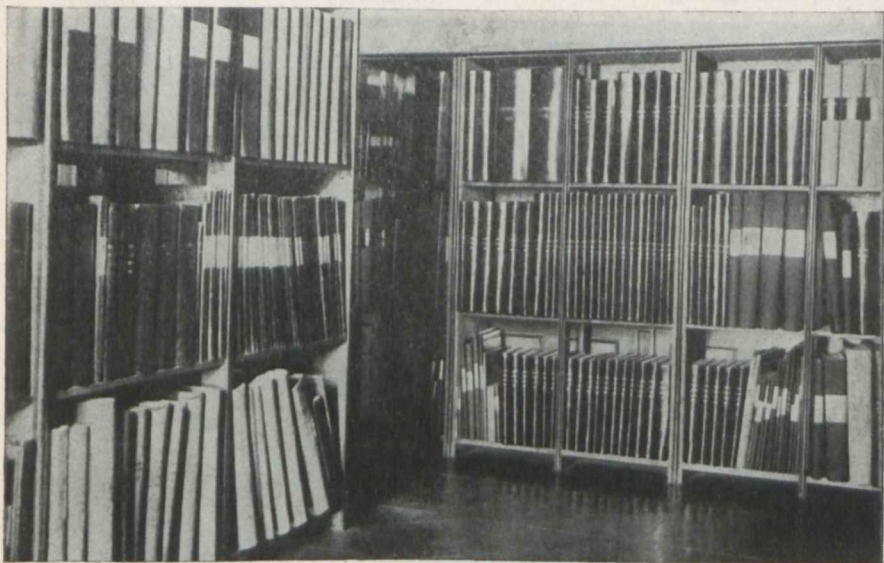
Võorkeelsete ja kodumaal ilmunud ja kodumaasse ning Balti maadesse üldse puutuvate teoste üldarvu ei saa kindlaks määrata, samuti ei ole ka rmtkogu selles osakonnas dublette eraldatud põhikogust. Umbkaudu võib „baltika“ osakonnas eri pealkirju arvata 16 000 peale, seega on Arhiivraamatukogu „baltika“ poolt täielikumaid üksikkoguna kogu Balti riikides.

Mis aga Arhiivraamatukogule eriti väärtuse annab, on eestikeelsete raamatute kõrval ajakirjanduse ja väikekirjanduse osakonnad. Nagu teada on ajaleht juba oma iseloomult säärane, mida raske aastakäiguna komplekteerida. Ilmudes üksiknumbritena pikema aja jooksul, tuleb ette eksitusi saatmisel, kaotsiminekuid postil jne. Pealegi ei lähe ajaleht terve aastakäiguna müügile ning ka üksiknumbrid on varsti peale ilmumist raskesti kättesaadavad. Teiseks nõuab ajalehe hoidmine suuremat ruumi, tema köitmine on kulumine jne. Seepärast muutuvad ajalehed kaugelt enam haruldusteks kui raamatud. Seda näeme ka eestikeelse ajalehe juures. Teame, et esimesest eestikeelsest ajalehest, mis teatavasti ilmus 1766. aastal,²

¹ R. Antik, Eestikeelse raamatu 295 aastat („Raamatukogu“ nr. 2 — 1929), lk. 69—71.

² Lühike õppetud mis sees monned head rohjud täeda antakse. (Wlj. A. W. Hupel) Pölttsamal, 1766.

on vaid üks täielik komplekt alal hoidunud, kuna näiteks teisest ajalehest 1806. aastast ¹ ühtki komplekti ei kodumaal ega ka väljaspool ei teata olevat, veel enam, isegi ilmunud 41 numbrist pole ühtki numbrit leida. Ka hilisematest ajalehtedest, „Perno Postimehest“ (1857.—1885. a.), „Tallorahwa Postimehest“ (1857.—1859. a.), „Sakalast“ (1878. alates), „Walgusest“ (1880.—1906. a.), „Wirmalisest“ (1887.—1892. a.), „Olewikust“ (1882.—1915. a.), „Postimehest“, „Päewalehest“ j. t., tulevad küll ette üksikud aastakäigud, kuid täielikud komplektid kõigest ilmu-

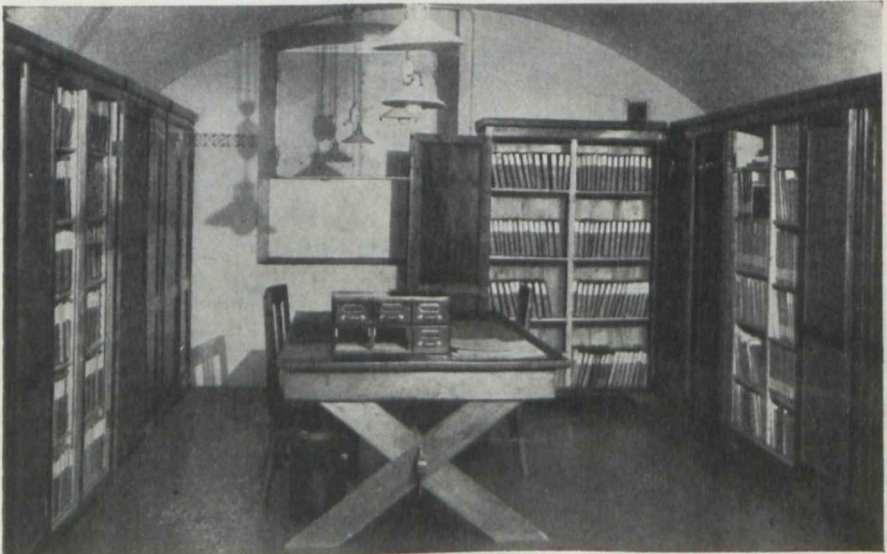
Pilt 97. Osa ajalehtede magasinist.

nud aastakäikudest ühes lisade ja kaasannetega on täiesti haruldused. Minu teada pole viimati loendatud komplekte peale Arhiivraamatukogu mujal olemas. Kuid ka käesolevast sajandist on ajalehed haruldased ning täielikud aastakäigud ja komplektid suurelt osalt vaid mõnes üksikus eksemplaris säilinud. Otse õudsena tundus, kui mõne aasta eest allakirjutanu, koostades eesti ajakirjanduse üldbibliograafiat, Tallinna ja Tartu raamatukogud läbi käies leidis sealt vaid mõned üksikud, paremal juhul aga mõnedkümned aastakäigud

¹ Tartu-maarahwa Näddali-leht. Wäljaannud G. Oldekop ja J. Ph. v. Roth Tartu, 1806.

kuni iseseisvuseni ilmunud eestikeelsest ajakirjandusest. Kogu Tallinna kohta kokku võis näha ainult paarisaja aastakäigu ümber (peamiselt Tallinna Keskraamatukogus), kuna ometi kuni 1917. a. on ilmunud umb. poolteisttuhat aastakäiku.¹

Arhiivraamatukogus on eesti ajakirjandus kuni 1920. aastani esindatud 90 protsendi ümber ja peale 1920. aasta 100 protsenti. Säärase täieliku kogu loomine on maksnud suurt hoolt ja vaeva ning selle eest on tõsist tänu ära teeninud

Pilt 98. * Käsikirjade kogu (EKLA).

EÜS, kes hakkas neid koguma enne Muuseumi asutamist ja laskis köita aastakäigud, mis tagas rohkem nende säilitamist. Hiljem kogudes oleks kindlasti paljugi puudu jäänud sellest väärtuslikust materjalist, ning uurijatele, meile ja tulevastele põlvedele, oleks tähendanud see asendamatu tühikut. Üle võttes EÜS-ilt raamatukogu, püüdis Muuseum eriti hoolitseda just selle osakonna eest, muu hulgas avaldades 1914. aastal oma kogus leiduvate eesti ajalehtede ja ajakirjade nimekirja² ühes üleskutsega saata puudevaid.

¹ *R. Antik*, eelnimetatu, lk. 70.

² Eesti Rahva Museum 1914 (Tartus, 1915), lk. 60–83.

Teine ainuke sellelaadiline kogu on väikekirjanduse osakond. Ei paku ju väike trükitoode, nagu mõne seltsi või ühingu aastaaruanne, põhikiri, üleskutse jne. üksikult pea mingit huvi. On aga säärane materjal täielikult teatud seltsi või ühingu kohta olemas, on see esmajärgulise tähtsusega tema arengu ja tegevuse uurimiseks ja tundma õppimiseks. On aga materjal koos ülemaaliselt — valgustab see teatud seltside-ühingute kõrval juba teatud alade arengut ja liikumist ülemaaliselt. Näiteks ei saa meie ühistegevuse liikumise arengut kirjutada ilma igasuguste piima-, laenu-hoiu j. t. ühingute aruanneteta ja põhikirjadeta; põllumajanduslike näituste arengut — näituse nimekirjadeta jne. Sageli on väiketrükitoode otse dokumentaalse väärtusega. Kuigi ka Arhiivraamatukogus selles osas auke leidub, ometi väärivad tähelepanu olemasolevadki.

Juba EÜS-ilt päris Muuseum kogukese käsikirju. Muuseumi päevil tuli neid juurde. Enamikus on see eramaterjal, koosnedes avalikkude tegelaste kirjadest, peetud kõnede ja ettekannete käsikirjadest, trükitud ja trükkimata raamatute käsikirjadest, mitmesugustest tähelepanekutest ja ülestähendustest, seltside ja ühingute kirjast, asjapaberitest üksikute eestlaste ettevõtete kohta j. m. 1917. a., mil oli karta asutiste ja seltside kirjast ja arhiivide segipaikamist ja hävinemist, asus Muuseum seisukohale, et „tulevikus peaks Eesti Keskraamatukogu juurde ka ajalooline arhiiv ehk kirjastu kasvama. Kirjastu ehk arhiivi kogutakse Eesti ajaloo uurimise otstarbeks kõiksugu asjapaberid, dokumenta ja aktisid, mis Eesti ajaloo, eestlaste õiguslike vahekorra ja arvustiku kohta käivad. Ka terved valitsuskondade arhiivid võiksid vastuvõtmist leida. Iseäranis tähtis on sarnase kirjastu asutamine praegusel ajal, kus meie kodumaal nii palju põhjanevaid muudatusi tuleb läbi elada ja tihti iga päev lehekülgi kirjutab meie rahva ja maa ajalosse.“¹ Laiemas ulatuses arhiivinduse alal ei saanud aga Muuseum palju teotseda, kuna 1920. a. alul valitsusringkondades esile kerkis riikliku arhiivi loomine. Valitsuskondade arhiividest läks korda saada mõned üksikud, nagu vallakohtute, okupatsiooni valitsuse, üksikute sõjaväeosade, tsensori valitsuse omad ja veel mõnest teisest osasid. Hiljem anti ametiasutiste arhivaalid üle vastavatesse kogudesse Sõjaministriumile ja Riigi Keskarhiivile. Muuseumile jäid eraseltside ja isikute

¹ Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917 (Tartus, 1918), lk. 12—13.

materjalid. Kuni viimase ajani on seda kogu täiendatud, kus praegu umbes 400 000 lehekülge.

1929. aastal algatati Muuseumi poolt kultuuriloolise arhiivi mõte. Taheti kogu tööd rajada laiemale alusele ja juurde tõmmata teisi seltse, kellel vastavad arhiivid olemas, et viimaseid koondada ühisesse kindlasse keskk kohta, kus rohkem oleks kindlustatud nende julgeolek, loodud kasustamisvõimalus ning hankida siia laiali olevaid. Mõte leidis pooldamist ning 1930. a. alul E. R. Muuseumi, E. Kirjanduse Seltsi, Akadeemilise Ajaloo Seltsi ja Akadeemilise Kirjandusühingu vahelisel kokkuleppel moodustati E. R. Muuseumi juurde vastava kodukorra alusel Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA), mille otstarve eesti kultuurilooliste eraarhiivide kogumine, alalhoidmine ja uurimiseks kättesaadavaks tegemine (kodukord § 1). EKLA koosneb Eesti maad ja rahvast puutuvaist kultuuriloolisist eradokumendest, käsikirjust, kirjavahetusist jne., nagu a) avalikkude tegelaste kirjad, b) seltside ja eraisikute kirjavahe-tused, protokollid ja teised dokumendid; c) ajalooliste traditsioonide kogud j. t. kultuurilooliselt väärtuslikud paberid (§ 3). Kogu aluseks on E. R. Muuseumi, E. Kirjand. Seltsi, Akad. Ajaloo Seltsi ja Akad. Kirjandusühingu poolt selleks deponeeritud kogud (§ 4). Kogude hoiukohaks andis Muuseum Arhiivraamatukogu majas tule-kindlad ruumid, kuhu ta ka oma kogu paigutas, andes selle EKLA kolleegiumi (koosneb 2 ERM-i, 2 EKS-i, 1 Akad. Ajal. S-i ja 1 Akad. Kirj.-üh. esindajast) korraldusse.

Ruumide küsimus. Oma maja.

Ruumide küsimus tegi nii Muuseumile üldse, kui ka ühes sellega raamatukogule algusest peale raskusi. Sellest aga ei lastud end segada. Korjati ja koondati siia kogusid ja esemeid, kuigi võimalik ei olnud neid korraldada ega kättesaadavustada kasustamiseks. EÜS-i poolt Arhiivraamatukogule lubatud kogu jäi edasi endistesse ruumidesse ja oli endiselt kättesaadav, kuigi peamiselt ainult oma liikmestikule. Uus juurdekasv Arhiivraamatukogus pidi jääma aga kauemaks ajaks kastidesse. 1912. a. Tartu linnavalitsuse poolt Muuseumile lubatud ruumid (linna majas Gildi tän. 8) ei olnud nii suured, et sinna oleks saanud kogusid ülesse seada. Ruumi jätkus ainult kastide ja esemete panipaigaks ja asjaajamise ruumiks. Hiljem saadi ruume juurde ja võidi hakata kogusid korraldama. Raamatukogu väljapakkimisega ja ülesseeseadmisega võidi alata alles 1917.

aastal, kuid materjalide rikkalikkuse tõttu osutus määratud ruum peagi kitsaks. 1920. a. saadakse raamatukogule maja ülemine kord. Kogud seatakse üles, kuid peagi selgub, et selle raskuse all hakkab lagi vajuma. Linnavalitsus hakkab 1923. a. nõudma raamatukogu väljaviimist ning nii osutub uute ruumide otsimine paratamatuks.

Et uue otstarbekohase maja ehitamine oleks võtnud pikemat aega ja toonud kaasa suuri majanduslikke raskusi, otsustati osta raamatukogule kohane valmis maja.

Kõigiti kohast oli raske leida. Nende hulgast, mida vaadati, leiti kõige paremaks J. Post'i pärijate maja, Aia tän. 42/44, mis ka 1924. a. osteti, hinnaga 6 550 000 mk. Maja üleandmine sündis sama aasta 20. mail, millele järgnes pea raamatukogu üleviimine ja suve jooksul uuesti korraldamine. Raha maja ostmiseks saadi enamasti loteriidest, osalt ka Muuseumi majakapitalist, mis asutatud juba vene ajal, ja lõpposa, 3 miljonit marka, laenuna kultuurkapitalist.¹

Uus maja tundus õige avarana, nii et loodeti ruumi leida raamatukogu juurdekasvule umb. viieteistkümneks aastaks. Kuid juurde tulnud suuremad kogud (T. Mutsu'lt, ja Ploompuu'lt, vt. lk. 137) ning suurem juurdekasv ilmuvate raamatute ja ajalehtede-ajakirjade näol sundisid Muuseumi juhatust juba järgmisel aastal maja laiendamise küsimust ülesse võtma kolmanda korra peale ehitamise kaudu. Kuna samal aastal Muuseumi etnograafil. osakonnale korda läks kätte saada kogu Raadi lossi, mis nõudis remonti ja ümberkorraldamist, otsustati raamatukogu majale kolmanda korra peale ehitamist seekord ometi veel mitte ette võtta.²

Vahepeal on samasse majja veel paigutatud E. Rahvaluule Arhiiv ning ruume antud E. Kultuuriloolisele Arhiivile, mistõttu ruumid kipuvad raamatukogule kitsaks jääma. Väga kokku suruda kogusid ei saa, sest siis pole see enam raamatukogu, vaid raamatute ladu või virnad. Kogu peab olema süstematiseeritud ja tarviliku juurdekasvu võimalusega. Ei tohi ruume täis tuupida ja köi-teid hunnikusse ajada, eriti aga säärases suures raamatukogus, kus see raskendab nende kättesaamist. Nii seisab küll juba lähematel aastatel tõsiselt ees maja laiendamine.

¹ ERM-i aastaaruanne 1924. a.

² ERM-i tegavusearuanne 1925. a.

Omas majas oli võimalus sisse seada ka köitekoda, nii et kõik raamatukogu köited tehakse siin, mis tuleb märksa odavam ning töö korralikum, eriti suurte ajalehtede köitmisel.

Seesmine korraldus.

Raamatukogu korraldamine algas, nagu juba eelpool tähendatud, alles peale 1917. a., mil avanes võimalus selleks ruume saada ning mil raamatukoguhoidja palgati ametisse. Ühelt poolt Tartu Ülikooli

Pilt 99. Arhiiviraamatukogu maja.

raamatukogu evakueerimine Sise-Venemaale, teisest küljest omariiklusega esile kerkinud eestilised ülesanded ja tööd tõid esile elava nõudmise raamatukogu järele. Ruumide vähesus ning piiratud ainelised võimalused töäjõudude küllaldasel määral ametisse võtmiseks lubasid vaid üksikuid nõuetavamaid osasid rikkalikkudest salvedest välja tuua. Seati üles EÜS-i kogu, millel kaasas oli oma kataloog ja mis võimaldas kohe kogu kasustamist. Osa raamatuid seati lihtsalt riulitele tähestikuliselt ilma ühegi kataloogita, samuti ajakirjandus. Suuremääraline raamatukogu sisemine korraldamine algab 1925. aastal, mil

uues majas remondid, riulite valmistamine ning kohale asetamine ja raamatute väljapakkimine jõudis lõpule. — Nii siis õieti viimase viie aasta töö. Ühtlasi on sellega võimalus olnud kogu korraldamisel aluseks võtta uuemaid raamatukogunduses üldse maksvusele pääsenud meetodeid.

Kogu jaguneb kahte suurde osakonda, s. o. arhiiv- ehk põhikogu ja dublettide kogu. Esimesse on igast raamatukogus leiduvast raamatust paigutatud üks eksemplar. Selle kogu jaoks on maja võlvidud keldrikorrale sisse seatud tulekindlad ruumid rauduste ja luukidega. Eraldi seisab dublettide kogu, mis on rohkem tarvitamiskoguks. Säärast jaotust on võimalik olnud läbi viia selle tõttu, et vanemaid raamatuid suuremalt osalt kogus leidub rohkem kui ühes eksemplaris, uuemad kodumaal ilmunud teosed tulevad siia aga juba trükiseaduse põhjal sundeksemplaridena kahes eksemplaris. Raamatukogu eestikeelsete raamatute jaoks, kus juba lõplikult läbi viidud eraldamine põhikogu ja dublettide vahel, on 22 356 teose kõrval umb. 17 000 dubletti. Umbes samas vahekorras on dubletid arhiiveksemplaridega ka „baltikate“ ja ajalehtede ning ajakirjade juures. Arhiiveksemplare püütakse tarvitada nii vähe kui üldse võimalik, et nendest võiksid osa saada ka tulevased põlvned. Juhul, kui raamatust dubletti pole, võib arhiiveksemplari kasustamiseks laenutada ainult raamatukogujuhataja eriloal (vt. kasustamise määrused p. 2-a).

Mis puutub raamatute asetamisse, siis on terves raamatukogus need paigutatud süsteemitu või n. n. mehaanilise ülesseadmise viisi järgi. Selle ülesseadmise kasuks hakati juba läinud sajandi teisel poolel laiemalt rääkima ning mitmed uuemad kogud on selle omaks võtnud. Ometi on suuremate kogude juures, kus juba teatud korraldamisviis maksnud pikemat aega, õige suurte raskustega seotud üleminek teisele korraldamisviisile, mistõttu raamatukogunduslikus praktikas uuendused nii paigutamise kui ka kataloogide juures õige visad on maksvusele pääsema. Seda võib tähendada ka mehaanilise paigutamise kohta, mis on laiemaulatuslikumaid küsimusi raamatukogu korraldamises, seepärast pole ka nimetatud paigutamiseviis, kuigi hulga paremustega, suutnud levida. Uuemates raamatukogudes, eriti aga viimastel aastakümnetel asutatuis, on see ülesseadmisviis läbi viidud, muu hulgas ka moodsamates ja paremini korraldatud Tšehhoslovakkia parlamendiraamatukogus (Prahas) ja Deutsche Bücherei's (Leipzigis).

Milline on siis õieti mehaaniline ülesseadmine ja millised on selle paremused, eriti aga võrreldes seni laialt tarvitusel oleva süstemaatilise paigutamisviisiga?

Mehaanilise ülesseadmise juures paigutatakse raamatud kogusse sissetuleku järjekorras, mööda minnes aladesse liigitamisest. Nii seisavad siin kõrvuti ajalugu, matemaatika, usuteadus, ilukirjandus jne. Selle korraldamise paremused on end praktikas näidanud. Tal on lihtne signatuur; ta ei nõua üksikute ainete ja osade juures juurdekasvu ruumi. Ka pole tarvis suuremaid kingitusi ja kogusid poolitada ja jaotada. Peaomadus selle paigutamise juures on, et kord kohale asetatud raamatuid, üksikuid kogu osasid ning tervet kogu ei tarvitse ümber tõsta. Juurdekasv sünnib kogu lõpus. Süstemaatik jõuab lõpuks ikka kataloogis ja magasiniruumis piirini, kus ta peab tunnustama, et siit edasi ei saa ja ta on sunnitud üksikuid osasid ja koguni terveid aineid ümber signeerima (resp. ümber asetama suuremate hangete või mitte ette nähtud teadusharu kasvamisel). Suuremates kogudes, kus iga osakond oma ette juba kogu moodustab ja kus juurdekasv nõuaks õige palju ruumi vahede jätmisega iga alajaotuse kasvamiseks, kuna pealegi on raske ette näha alade kasvamist ning ühe juurdekasvu jaoks reserveeritud ruumi täissaamist, toob esile juba tervete gruppide ja osade ümberpaigutamist. Ka ei saa süstemaatilise paigutamise juures seda paigutamiseviisi peensusteni läbi viia. Viimast asjaolu tõendab ka see, et kogudes, kus süstemaatiline paigutus, ei pääseta ometi mööda süstemaatilisest kataloogist. Viimast on võimalik palju täpsamalt liigitada kui raamatuid, nimelt viitamistega ja mitme sedeli abil.

Peale ruumi kokkuhoiu kasvamisvahede ärajätmise läbi on mehaanilise asetamise juures ruumi võimalik kokku hoida veel raamatute kausta järgi asetamisega, mis kogu väljanägemise teeb palju paremaks ning võimaldab ühtlasi seda kergemini tõlmust puhta hoida.

Arhiivraamatukogus on mehaanilise ülesseadmise juures raamatud kausta järgi paigutatud. Iga kaust algab oma ette jooksva numbratsiooniga ning juurdekasv sünnib kausta lõpus uue numbri andmisega.

Raamatu kogusse saabumisel kantakse see juurdekasvupäevikusse. Viimane algab iga aasta nr. 1-ga ja läheb jooksvalt edasi aasta lõpuni. Päevaraamatus on liigitus järgmine:

Sissetuleku kuup.	Jooksev nr.	Signatuur		Tiitel	Saamiseviis	Kõidete arv	Hind	Tähendused
		Kaust	Järje-korra nr.					

Kõik joonevahed täidetakse kohe raamatu sissekandmisel, peale signatuuri (kohandr-i). Ühtlasi saab raamat tiitellehe tagaküljele päeviku vastava numbriga. Kataloogimise järgi määratakse kindlaks raamatu kaust ja antakse talle signatuur, mis märgitakse päevikusse vabaks jäetud joonevahesse. Ajakirjad ja ajalehed ning teiste perioodiliste, poolperioodiliste, seeriade jne. jaoks peetakse ajutised (interim) sedelid ning need kantakse päevikusse aastakäikudena, seeriatena, tervikutena jne.

Peale juurdekasvupäeviku peetakse teise rakendusraamatuna iga formaadi jaoks eri kohakataloogi järgmise jaotusega :

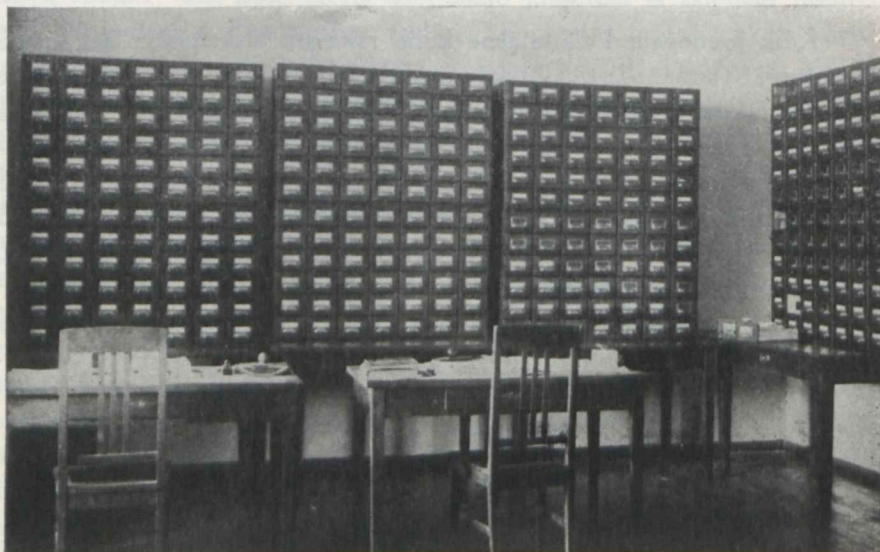
Kaust ja nr.	Päeviku nr.	Tiitel	Kõidete arv	Tähendused

Siin saab iga kaust oma ette jooksva numeratsiooni.

Need kaks rakendusraamatut, mis mõlemad kõitekataloogid, korrepondeerivad oma vahel, tuues vastastikku kõrvuti oma numeratsiooniga ka teise oma, mis annab võimaluse alati kindlaks määrata kogusse tulevaid ja kogus leiduvaid teoseid, näidates nende kohta kogus, eksemplaride arvu ja luues oma lihtsuse juures täpsa ning kiire võimaluse kogu kontrollimiseks ja revideerimiseks. See rakendusraamatute süsteem on tarvitusel ka paljudes kogudes välismaail (ka juba mainitud Tšehhoslovakkia parlamendiramatukogus ja Deutsche Bücherei's).

Sedelkataloogidest on seni kogus olemas tähestikuline autorikataloog, mis koostatud mõne vähema lahkuminekuga Preisi instruksioonide järgi. Arvestades asjaoluga, et meil alles puudub rahvuslik biblio-

graafia, on kataloogi valmistamisel silmas peetud mitte puht raamatukogu tarvidust, mis ainult kindlaks määrab, kas otsitud raamat kogus olemas ja kus ta seisab, vaid selles on püütud anda vastust ka reale teistele küsimustele, nagu: mida teatud isik üldse kirjutanud, olgu siis see iseseisva raamatuna ilmunud, ühenduses mõne teise isiku tööga või koguteoses; samuti, mida kirjutatud teatud isiku üle, kes seda kirjutanud ja kus kirjutis leidub; teateid trükkijate, kirjastajate jne. üle. Sellelt seisukohalt lähtudes on registreeritud ja sedeldatud

Pilt 100. E. Bibliograafia Asutise kartoteek.

koguteoste sisukorrad, sedelid kirjutatud toimetajate, tõlkijate, seeriade jne. kohta. Keskmiselt on nõudnud iga raamat tähestikulisel kataloogi jaoks ligi kolm sedelit.

Kataloogimata jäävad alla 4-leheküljelised ning teised vähemad trükitööd, nagu aruanded, kodukorrad jne. Samuti pole need ka asetatud mehaanilise printsiibi järgi, vaid mappidesse vastavate väljaandjate asutiste ja seltside järgi, või jälle süstemaatiliselt ning paigutatud riiulitele tähestikulisel järjekorras.

Raamatute kõrval bibliograafitakse ka ajalehtede ja ajakirjade sisustikud, küll mitte otse raamatukogu, vaid selle juures asuva Eesti Bibliograafia Asutise poolt, mida juhivad toimkond,

kus peale ERM-i esindajate on E. Kirjanduse Seltsi ja Tartu Ülikooli esindajad. Ajalehtedest ja ajakirjadest kirjutiste kättesaadavustamise kõrval suurest ajakirjanduse rägastikust on tarvilik see bibliograafia veel selle poolest, et sellega jääb ära tülikas ajalehtede ja ajakirjade asjatu lehitsemine teadete ja kirjutiste otsimisel. Ajaleht aga, mis halval paberil ja oma suuruselt ja kaustalt ebamugav tarvitada, kulub lehitsemiste tõttu rutemini kui teised väljaanded. Kirjutiste otsimisel lehitsetakse sageli läbi terved aastakäigud, ilma et sealt midagi leitakse. Nagu raamatukogu kasutamise arvustik näitab, on ajakirjanduse kasustamine õige suur. Teisest küljest on teada ajakirjanduse säilimist vanemast ajast ainult ühes või kahes eksemplaris, nii et nende bibliograafimisküsimust tuleb pidada esmajärguliseks küsimuseks raamatu bibliograafia kõrval, seda juba tahtest, neid säilitada ka tulevastele põlvedele. Muidugi on ka bibliograafial oma tähtis koht täita ajakirjanduses ilmunud rikkalikkude materjalide kättejuhutamises.

Seni on ajalehed kuni käesoleva sajandini suuremalt jaolt läbi töötatud ning hilisemast ajast ka osa. Kokku on bibliograafitud alates asutise tegevuse algusest 1921. a. kuni käesoleva aastani 331 aastakäiku ning nende sisu kättesaadavaks tehtud umbes 420 500 sedeli abil. Ometi on viimastel aastatel töös seisak tulnud, kuna tööjõudu on tulnud kokku tõmmata, nii et ei jatku seda isegi jooksva ajakirjanduse läbitöötamiseks, kuna järelbibliograafimise peale ei saada mõeldagi.

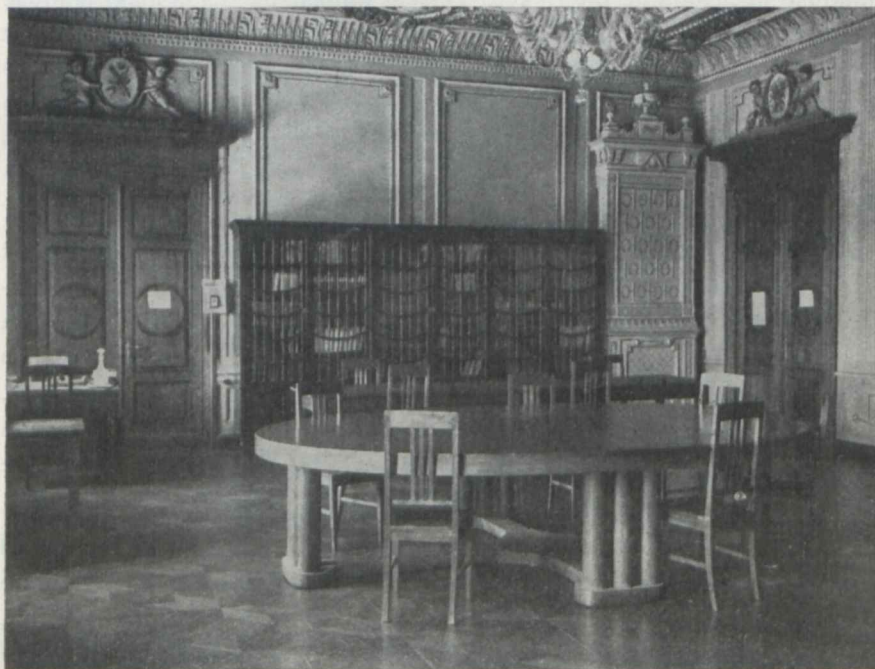
Raamatukogu tähestikulise autorinimistu kõrval on mõeldud eestikeelsetele kuni 1917. a. ilmunud teostele koostada ainekuline kataloog. Hilisemate teoste jaoks pole säärane kataloog tarvilik, kuna 1918. a. alates ilmunud teoste üldbibliograafia juba lähemal ajal täielikult ilmub ühes aineregistriga, mis ainekulise kataloogi teeb tolle ajajärgu kohta raamatukogus tarbetuks. „Baltika“ osas tahtakse aga ainekuline kataloog valmistada, sest ilmunud ja ilmumisel olevad bibliograafiad on siin vaid ajaloo ja selle kõrvalainete vallast, kuna raamatukogus on kirjandust igalt alalt.

Silmas pidades raamatukogu täielikkust eestikeelsete teoste suhtes ning üldbibliograafia puudumist 1917. aastani ilmunud teostest, kavatses raamatukogu oma sedelkataloogi paljundada lasta, milline oleks rahvusliku bibliograafia aset täitnud, esitades 90 protsenti kogu materjalist. Sellest tuli loobuda peamiselt ainelistel põhjustel.

Et aga raamatukogu lugemislauale kataloogi tarvis ning et seda ka teistesse suurematesse raamatukogudesse anda, võeti ette käesoleva aasta alul kataloogi paljundamine kirjutusmasina abil. Ümberkirjutatud sedelkataloog aga töötatakse ümber ainekuliseks kataloogiks. Samuti mõeldakse toimida ka „baltikatega“.

Kasustamine.

Lähtudes arhiivi põhimõttest on raamatukogu kasustamine

Pilt 101. Pealugemissaal.

võimaldatud ainult kohapeal selleks määratud lugemislauas, kuid siingi piiratult. Nii ei anta lugemiseks harilikus korras uuemat ilukirjandust, et ära hoida ajaviitelugejaid. Väljaspoole laenutamine on lubatud ainult erijuhtudel dublettide osakonnast.

Keskmine viimastel aastatel kasustatud köidete arv on 10 000 ümber, millisest arvust üle poole langeb ajalehtedele ja ajakirjadele.

EESTI RAHVA MUUSEUMI ARHIIVRAAMATUKOGU
KASUSTAMISMÄÄRUSED.

I. L u g e m i s l a u a s.

1. ERM-i Arhiivraamatukogu lugemislauad on avatud uurimise otstarbeks igal tööpäeval kl. 9—15.

Märkus: Erilistel juhtudel (nagu väljastpoolt lühikeseks ajaks Tartu sõitnud uurijaile, kiire iseloomuga töö tegijaile jne.) võib raamatukogujuhataja lubada ka peale lõunat kl. 17—20 lugemislauas töötada, kusjuures kasustaja hiljemalt sama päeva kella 14-ks peab teatama oma soovist, ühtlasi esitama tarvisminevate teoste nimestiku.

2. Laenaja peab täitma soovisedeli, mis lugemislaua järelevaatajalt alati saada ning sedeli andma lugemislaua järelevaatajale, kes muretseb lugejale soovitud materjalid.

Märkus: a) Uuema ilukirjanduse (alates 1918. aastast) ja teoste, mis kogus ainult ühes eksemplaris, tarvitamiseks nõutakse raamatukogujuhataja eriluba, kusjuures viimaste andmisel silmas peetakse, kas nõutud teosed müügilt ning teistes tarvitamiseks määratud kogudes puuduvad või jälle kas nimet. teoseid tarvitatakse ühenduses teiste teostega.

b) N. n. keelatud kirjanduse osakonnast võib kirjandust saada juhatause esimehe loal.

c) Raamatukogujuhataja võib kogu korraldamisest tingitud põhjustel, samuti ka revisjoni, köitmise jne. korral kirjandust mitte välja anda.

d) Jooksvatest köitmata ajalehtedest ja ajakirjadest lubatakse tarvitada ainult neid, mis toimetuste poolt kogusse saadetud, kuna sundeksemplari-dest ajalehtede ja ajakirjade tarvitamiseks andmise otsustab raamatukogujuhataja.

3. Igasuguste märkuste tegemine laenatud teostesse ning nendega hoolimatult ümber käimine on keelatud. On see mõnesugustel põhjustel aga siiski aset leidnud, peab sellest laenatud teose kasustaja teatama lugemislaua järelevaatajale.

4. Soovib keegi teha, laenatud teosest väljakirjutusi siis on see lubatud ainult pliiatsiga. Tindi tarvitamine ära kirjade ja märkuste tegemisel on keelatud.

5. Pärast tarvitamist peavad lugejad laenatud teosed lugemislaua järelevaatajale jälle tagasi andma, mille vastu viimane annab soovisedelist oma märkusega vastava osa.

6. Lugejatel on keelatud isiklikke raamatuid raamatukogujuhataja või lugemislaua järelevaataja loata lugemislaua kaasa tuua. Lugejad on kohustatud säärasel korral lugemislaua tolles ja sealt lahkudes kaasa toodud raamatud lugemislaua järelevaatajale ette näitama.

7. Kirjandust on keelatud viia raamatukogujuhataja teadmisseta ERM-i teistesse osakondadesse ja ERM-i juures asuvasse asutistesse.

8. Võõrastel on lubatud kogude hoiuruumidesse minna ainult raamatukogu ametniku saatel.

9. Vaikuse rikkumine ja suitsetamine on keelatud.

10. Nende määruste vastu eksijatel võib raamatukogujuhataja kogu kasustamisloa ära võtta kuni raamatukogu toimkonna otsuseni.

II. Väljaspool raamatukogu ruume.

11. Erilistel juhtudel võib teost laenutada väljaspoole raamatukogu ruume Tartus või isiklikult ära viies ka mujale (näiteks, kui töö iseloom nõuab raamatu kasutamist kodus, ühenduses teiste materjalidega jne.) ainult dublettide osakonnast ERM-i juhatuse esimehe loal. Teos antakse välja raamatukogujuhataja teadmisel ja isiklikul korraldusel.

12. Väljaspoole Tartut teoseid dublettide osakonnast saadetakse teistesse kogudesse seal kohapeal kasutamiseks ainult põhjendatud nõudmisel, kusjuures nõudes peab ära tähendatud olema, kelle ülesandel (nimi, elukutse, elukoht) ja mis otstarbeks teost soovitakse.

Loa teose saatmiseks annab ERM-i esimees, kuna saatmise korraldus käib raamatukogujuhataja alla.

Märkus: a) ERM-i liikmed võivad teoseid kogust saada otseteed, kusjuures saatmine sünnib Muuseumi kulul, kuna tagasisaatmiskulud kannab kasustaja.

b) Posti kaudu saatmine peab sündima ainult kinnitatult.

c) Väljaspoole kogu ruume ei või laenutada kirjandust n. n. keelatud kirjanduse osakonnast.

13. Väljaspoole kogu ruume lubatakse teoseid kuni ühe kuuni.

Märkus: a) Tarbekorral võib seda aega ERM-i juhatuse esimees pikendada raamatukogujuhataja teadmisel.

b) Tähtaja möödumisel saadetakse laenajale meeldetuletus, mille eest viimane peab tasuma teose tagasitoomisel postikulu kahekordselt.

14. Teose mittetagasisaatmisel või rikutud olekus tagasisaatmisel määratakse kahju summa kindlaks ja nõutakse see teose tarvitajalt sisse.

VÄLJAANNETE VAHETUS.

1930. a. juurdekasv (endised vt. Aastaraamat V, lk. 185—189):

Berlin: Deutsche Kunstgesellschaft.

Cambridge, Mass. U. S. A.: Peabody Museum of Archeology
and Ethnology, Harward University.

Genève: Musée d'Art et d'Histoire de Genève.

Grodno: Muzeum Państwowe.

Helsinki: „Kotiseutu.

Kassel: Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde.

London: The Folk-Lore Society.

Lwów: Ukrainśkyi Nacionalnyi Muzej.

Mahatš-Kala: Северо-Кавказская Горская Краеведческая
Ассоциация.

Moskva: Антропологическое О-во при I Гос. Университете.

Orenburg: Оренбургск. Отд. Гос. Георг. О-ва.

Praha: Musées des Arts et Métiers près de la Chambre de
Commerce et d'Industrie.

Riga: Valsts Vēsturiskais Muzejs.

Riga: „Родная Старина“.

Roma: Pontificum Institutum Orientalium Studiorum.

Sofia: „Български Прегледъ“.

Tartu: Akadeemiline Ajaloo Selts.

Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.

Warszawa: Muzeum Archeologiczne im. Er. Majewskiego.

Wilno: Muzeum Etnograficzne Uniwersytetu Stefana Batorego.

JAHRBUCH DES ESTNISCHEN NATIONALMUSEUMS

VI. JAHRGANG 1930.

REFERATE.

Mag. phil. E. Päss. — Fastnacht in Estland. (S. 5—40).

Nach dem handschriftlichen Material des Volkskundlichen Archivs (am Estnischen Nationalmuseum) beschreibt der Verfasser die Fastnachtsbräuche in Estland. Die einzelnen Zitate sind nach Kirchspielen geographisch geordnet. Was den Namen des Fastnachts-tages anbetrifft (S. 5—6), so werden dafür fünf verschiedene Wörter gebraucht (*Abb. 1*). Neben drei echt-estnischen Bezeichnungen finden sich als Lehnwörter der niederdeutsche Name *vastlapäev* und der russische *maaslitsa*. Der estländisch-schwedische Ausdruck *fastlastisdan* wird volksetymologisch aus drei Wörtern abgeleitet: *fast* = Fasten, *lag* = Gesetz, *tisdan* = Dienstag, d. h. der das Fastengesetz beginnende Dienstag. In Kuusalu (Kr. Harrien) ist *wastlawent* direkt aus dem Mittelniederdeutschen entlehnt. In alter Zeit hiess bei den Esten der ganze Monat März „Fastnachtsmonat“.

Von den Fastnachtsspeisen (S. 7—9) sind die wichtigsten folgende. Erstens ein Brei aus Gerstenmehl, der am Morgen gegessen wurde. Zum Abend kochte man eine Suppe aus Bohnen, Erbsen, Linsen, oder wenn es das nicht gab — aus Kartoffeln zusammen mit Schweinefüssen, einem ganzen oder halben Schweinskopf, mit Schweineschwanz, Schweinsmagenhaut, Rinder- oder Schweinebrust (*Abb. 2*), was auf das Gedeihen der Schweine guten Einfluss hätte. Aus dem Reste des Morgenbreies wurde ein Brot, *karask*, gebacken, welches gleich dem Fastnachtsbrot im Frühling dem Vieh gegeben wurde. Weniger bekannte Fastnachtsspeisen sind in Fett gebratene Brotkrusten (*mäll*), russische *Bliny*, in Fett geschmorte Bohnen, ein aus den Resten der Bohnensuppe bereitetes *Fastnachtsbrot*, sowie die *Fastnachtswurst*.

Die verschiedenen Gebräuche beim Essen (S. 9—15), wie das Verbot, die Finger zu lecken, um sie nicht zu verletzen, das Verbot,

während der Speisebereitung zu spinnen, das Verbot, Korn aus dem Speicher als Almosen fortzugeben, damit das Getreide nicht alle werde, — sie alle weisen auf den mit der Fastnacht einst verknüpften Totenkult hin. Man erhoffte von den Toten einen günstigen Einfluss auf das Gedeihen des Getreides und des Viehs, was aus den komplizierten Bräuchen mit den Resten der Fastnachtsspeisen hervorgeht. Nach dem Essen begann das Wahrsagen, das „Schweinschlachtenspiel“ und das „Schweinsknochenspiel“ (Abb. 3).

Holzhacken, Spänespleissen, Spinnen und andere geräuschvolle Arbeiten waren am Fastnachtstage verboten (S. 15—20), um die Seelen der Toten nicht zu verscheuchen, was dem Hause Unglück bringen konnte. Andere Arbeiten, wie das Auflegen des Joches auf die Ochsen, das Bandflechten oder Düngerführen, wurden gewissermassen probeweise verrichtet, weil sie Vorteil fürs nächste Jahr bringen sollten.

Sehr verbreitet war in Estland am Fastnachtstage das Rodeln von Hügeln oder auf ebenem Wege (S. 20—28) mit kleinen und grossen Schlitten, das an bestimmte Tageszeiten und Gebräuche geknüpft war. Dabei sang man ein aus einer Kette kurzer Einzellieder bestehendes Lied, das die Form der estnischen sog. alten Lieder (S. 22—23) aufwies (vierfüssiger quantitierender Trochäus, Stabreim, Parallelismus, archaische Sprache, eintönige Melodie). Das Rodeln hatte zur Folge gutes Gedeihen des Flachses, des Hanfes oder des Getreides oder auch guten Dorschfang. Rodeln im Eiskarussell am Fastnachtsabend kommt nur auf einem begrenzten Gebiete vor (Abb. 4). Dem Rodeln folgte das „Spiel des Schlittenversteckens“.

Andere Fastnachtsbräuche (S. 28—33) waren das „in den Sack Stecken der Fastnacht“ (wobei die nichtsahnenden Neulinge mit Wasser begossen wurden), sowie das Herumtragen von zweierlei Strohpuppen (*kada* und *metsik*). Weit verbreitet war auch das Kämmen und Reinigen der Haare. Dazu benutzte man eine Kopfbürste aus Borsten und das sogenannte Lausbrett (Abb. 5—6). Sehr bekannt war das Haarschneiden und Haarstutzen am Fastnachtstage, woran sich verschiedene Bräuche mit den abgeschnittenen Haaren knüpften, die den Haarwuchs fördern sollten.

Ein Teil der Fastnachtsorakel steht in Zusammenhang mit dem Totenkult (S. 33—37). Um die Seelen der Toten nicht zu erzürnen, durfte am Fastnachtstage kein Licht angezündet werden: man ging schlafen, solange es noch hell war. Durch das Verbot des Tanzens, Besuchemachens, Netzknüpfens und Fussbodenkehrens sollte unnützes Geräusch vermieden werden, das die Toten stören konnte. Wer sich an dieses Gebot nicht kehrte, dem drohte Unglück mit dem Vieh oder Getreide. Wie zu Johanni das Verbrennen von Unkraut, erscheint hier in begrenztem Umfang das Verbrennen von Flachs und das im Schlitten durchs Feuer Fahren, das guten Flachswuchs bewirken sollte. Zahlreiche und verschiedenartige Wetterregeln über

Schnee, Regen, Wolken, Wind, Sonne, Mond u. s. w. beziehen sich auf den Getreidewuchs im Allgemeinen oder auf einzelne Getreidearten, auf das kommende Wetter und die kommende Ernte. Wer im Fastnachtsmonat den Mond zum erstenmal sieht und dabei einen bestimmten Vers hersagt (S. 37), der bleibt das ganze Jahr hindurch jung und hübsch.

Zum Schluss (S. 37—40) weist der Verfasser auf die gemeinsamen Züge der estnischen Fastnachtsbräuche mit den deutschen, russischen, finnischen und karelischen hin.

Zusammenfassend kann man sagen, dass die Fastnachtsorakel bei den Esten sich auf den Flachs, den Hanf, die Gerste, das Sommerkorn, den Roggen, das Gemüse, die Hülsenfrüchte, auf die Schweine, Schafe, Kühe, Füllen, Hühner und Dorsche beziehen.

Prof. Dr. I. Manninen. — Über den Fischfang mit dem Spiralzugnetz im Vörtsjärv (S. 41—46).

Der Verfasser weist auf frühere Beschreibungen des Fanges mit dem genannten Netze hin, die jedoch keine genügende Darstellung des Herganges geben, schildert dann eingehend seine eigenen Beobachtungen über die Art dieses Fanges in Vaibla am Nordufer des Vörtsjärvs Anfang Juni 1930.

Das aus 8 Teilen zusammengefügte Netz, von denen jeder 24 Klafter lang war, hatte eine Höhe von ca 1,5 m. Die Netze sind engmaschig aus dünner Schnur, an beiden Enden befindet sich aber ein je $7\frac{1}{2}$ Klafter langer Teil, welcher zuletzt zum Einholen der Fische dient, aus dickerer Schnur. Als Flotten dienten Birkenrindenröllchen, als Senker Steinchen mit Strippen dicht an den unteren Rand des Netzes angebunden. Vor der Abfahrt wurde das Netz auf eine Trage geordnet und mit dieser auf das Boot gebracht. Ungef. um 3 Uhr nachm. fuhren 4 Boote zu gleicher Zeit aus, sich auf ca 1 km vom Ufer entfernend. Dann begann der Fang, jedes Boot an der ihm zugewiesenen Stelle, die in bestimmter Reihenfolge abwechselte, so dass jede Fischergruppe im Verlauf mehrerer Fänge alle Auswurfstellen einmal benutzen konnte. Ein Fischer sprang in das Wasser, das ihm bis zur Brust reichte, während ihm die weissen Wellenkämme über den Kopf gingen. Sein Gefährte legte ihm das Netz, dessen zweites Ende am Boot befestigt wurde, auf den linken Arm. In paralleler Linie zum Ufer sich fortbewegend, wurde das Netz nun ausgeworfen. Dann sprang auch der andere Fischer aus dem Boot, das er mit dem Ruder an seiner Stelle gehalten hatte. Nun begann jeder sein Netzende nach dem Ufer hin zu ziehen. Um ein Zusammenziehen der Ober- und Unterstimme zu verhüten, wurde das Netz an beiden Enden mit den überhängenden Simmen über einen Spreizstock gespannt, mit diesem Stocke quer über der Brust wurde das Netz geschleppt. Abb. 10 zeigt die verschiedenen Windungen des Spiralzugnetzes. Der

erste Fischer fängt die Fische in einer Spirale ein, der andere ihm langsam folgend, zieht das Boot und wirft mit der Schöpfkelle Wasser, um dadurch ein Entwischen der Fische zu verhindern. Sobald die erste Spirale (*h*) beschrieben war, ergriff der Fischer das Netz an beiden Simmen, wodurch die Fische gleichsam in einen Sack kamen, und hob es in das herangezogene Boot.

Dann begann das Zurückwinden des Netzes. Trotz aller Gewandtheit der Fischer entkommt immer ein Teil der Fische aus dem inneren Ring in den äusseren; daher musste man sie dort einfangen. Man umschrieb mehrere Kreise, bis die Fische wiederum im kleinsten Kreise (*n*) eingeschlossen waren und nun von beiden Männern ins Boot gehoben werden konnten.

Ein guter Fang soll bisweilen 30—48 Pud ergeben, ein mittlerer 7—10 Pud. Zu Anfang des Sommers fängt man verschiedene Fische, im Spätsommer und im Herbst bei Südwind Brachsen, bei Nordwind Rebse. Die Abbildungen vervollständigen die vom Verfasser in seinem Werk „Die Sachkultur Estlands I“ veröffentlichten über denselben Fang.

Mag. phil. R. Indreko. — Skulptur und Ornament der steinzeitlichen estnischen Knochengeräte (S. 47—66).

Der Verfasser gibt einen kurzen Überblick über die wenigen, aber in mehrfacher Hinsicht eigenartigen, verzierten Knochen- und Horngeräte der Steinzeit.

Zu den interessantesten Funden gehört die menschliche Figur oder das Idol (*Abb. 12*) aus Elchgeweih (*cervus alces*), gefunden im Pärnu-Fluss. Die Gestalt ist naturalistisch, 10,5 cm hoch, schlank und gerade, mit einem beinahe viereckigen Kopfe, mit breiter vorstehender Nase und eingekratztem Munde. Die Geschlechtsmerkmale fehlen, die Beine sind ungetrennt, ohne Fussblatt, fast spitz zulaufend. Im Ganzen ist kein Körperteil übermässig hervorgehoben. Die übrigen aus dem Baltikum und besonders die aus den Donauländern bekannten Tonidole, z. B. das von Schipenitz (*Abb. 13*) bieten kein ausreichendes Vergleichsmaterial zu dem Idol von Pärnu. Der an den Tonidolen vorkommende dünne Kopf, der brettförmige mit Händen oder Armstummeln versehene Oberkörper, die durch Striche getrennten Beine, die Verzierung des Oberkörpers, die Geschlechtsmerkmale, das unnatürliche Ausrecken irgend eines Körperteils, alles das entspricht nicht dem ruhigen naturalistischen Stile des Pärnu-Fundes. Es ist natürlich schwerer, ein Kunstwerk aus Horn zu schnitzen als aus Ton zu formen, schwerlich ist aber in jener Zeit die Abweichung von einem bestimmten Stile so gross gewesen, dass man die menschliche Figur von Pärnu in keiner Hinsicht mit bekannten Skulpturen der Idolkultur vergleichen könnte, umso mehr als derselbe Kultureinfluss in der Nachbarschaft, d. h. im Ostbaltikum, geherrscht hat. Vielleicht findet man in Zukunft

noch eine Skulptur in Menschengestalt, welche mit dem Pärnu-Funde mehr Ähnlichkeit hat, als die bisher bekannten Tonidole der Donauländer und der von dort aus beeinflussten Gebiete.

Man kennt eine im Sauga-Fluss bei Pärnu gefundene Tier-
skulptur aus Knochen, 14,4 cm lang (*Abb. 14*). Am dickeren Ende des Knochens ist ein Tierkopf mit zwei Ohren und einem an der einen Seite eingebohrten Auge. Ungefähr in der Mitte des Körpers ist ein zweites Bohrloch, das wahrscheinlich die Stelle eines Gelenkes andeutet. Das verjüngte Ende läuft in drei knopf-ähnliche Gebilde aus. Die beschriebene Figur kann ein Zwischen-
glied des weitverbreiteten Kunstgebiets der nordeuropäischen und der ostbaltischen Steinzeit sein oder eine Fortsetzung des naturalistischen Stiles der ersteren darstellen. Der gleiche Stil in Mittel-, Nord- und Ost-Russland einerseits und im Nord-, Mittel-, und Ost-Baltikum andererseits weist auf einen gewissen Kontakt mit manchem Kunstwerk hin, das zeitlich etwa in das Ende der Steinzeit und in die Bronzezeit fällt. Als Vergleich zu der Tierskulptur aus dem Sauga-Fluss kann man eine Tierkopfskulptur aus Rinnukalns, Lettland, (*Abb. 15*) heranziehen; von dort stammt auch ein Vogelkopf (*Abb. 17*). Der letztere gleicht einer Vogelkopfskulptur aus Volosovo, Russland, (*Abb. 16*). Auch ein Holzlöffel mit Entenkopf aus Pielisjärvi, Nord-Karelien, (*Abb. 19*) gleicht einem geschnitzten Holzlöffel aus dem Uralgebiet von Šigirskoje (*Abb. 18*). Ein fast gleicher Entenkopf stammt ebenfalls aus Volosovo (*Abb. 20*). Der ostpreussische und polnische Kunststil unterscheiden sich immerhin so weit vom nördlichen, dass sich eine genügend deutliche Grenze zwischen beiden Gebieten ziehen lässt. Der ostpreussische Einfluss verbreitete sich in gewissem Umfang auch nach dem Norden und nach Skandinavien, er unterscheidet sich aber dennoch von den Erzeugnissen anderer Kulturgruppen. Nach den Verhältnissen des Fundortes kann die Skulptur aus dem Sauga-Fluss nicht aus der Steinzeit, sondern aus einer viel späteren Zeit stammen.

Bisher sind 35 ornamentierte Knochengeräte an drei verschiedenen Orten gefunden worden: eine Lanze aus Tarvastu-Ulbi, ein mit Ringen verziertes Geweihheil aus dem Sauga-Fluss, die übrigen 33 Exemplare aus dem Pärnu-Fluss an der Mündung des Reiu-Baches oder etwas unterhalb desselben.

Eins der interessantesten und zugleich primitivsten Ornamente ist das Bohrlochornament (*Abb. 22; 25—26, 28*). Besonders charakteristisch ist das Ornament auf dem Fragment des Elchgeweihs (*cervus alces*) (*Abb. 22*) verziert mit 24 Löchern in Reihen. An Angeln (*Abb. 25—26*) findet sich sehr oft ein Bohrlochornament, auch an einem Geweihheil und an der oben beschriebenen Tierskulptur aus dem Sauga-Fluss (*Abb. 14*). Das Strichornament findet sich an 13 Knochengeräten; unter ihnen befindet sich eine gut erhaltene Lanzenspitze, „Vogel Pfeil“, aus Knochen mit Feuer-

steinsplittern, 29 cm lang, aus Tarvastu (*Abb. 30*), die übrigen 12 Geräte gehören zum Pärnu-Fund, wie das Fragment der Lanzenspitze (?) aus Elchknochen (*Abb. 31*), die Lanzen- oder Dolchspitze aus Elchknochen (*Abb. 32*), das Fragment einer Harpune (*Abb. 33*), die Harpune aus Elchknochen (*Abb. 34*), das Stäbchen aus Elchknochen (*Abb. 35*) und ein beilähnliches Gerät aus Elchgeweih (*Abb. 36*).

Das Bohrlochornament in Mittel-Europa reicht bis ins Paläolithikum zurück und kommt an verschiedenen Anhängseln und Fragmenten von Knochengерäten vor. Verhältnismässig oft findet es sich in Dänemark; einige dortige ornamentierte Geweihstücke sind der Knochenplatte aus dem Pärnu-Flusse (*Abb. 28*) ganz ähnlich. Es ist schwer festzustellen, wieweit die Bohrlöcher nur als Ornament dienten, oder ob sie nicht auch einen kultischen Grund hatten. Es ist interessant, die Feuerbretter der Tschuktschen mit den beschriebenen Gegenständen zu vergleichen (*Abb. 23—24*). Die Feuerbretter bewahrte man gewöhnlich als Heiligtümer zum Schutz für das Vieh auf. Die überschüssigen Feuerbretter benutzte man bisweilen zum Schutz der Jäger oder als Opferbehälter usw. Zuweilen verbrannte man ein Feuerbrett, nachdem davon eine kleine Nachbildung angefertigt worden war, die an die Zauberschnur der Familie gereiht wurde. Diese Feuerbretter der Tschuktschen lassen Vermutungen über das vorgeschichtliche Bohrlochornament aufkommen, die aber natürlich nicht bewiesen werden können. Auch das vorgeschichtliche Bohrlochornament kann aus Feuerlöchern entstanden sein, die verkleinert auf Knochen und Geweihstücke übertragen wurden. Diese wurden als Amulette entweder von Jägern getragen, oder die Ornamente wurden an Fischereigeräten angebracht, wie man es an den Angeln aus dem Pärnu-Fluss (*Abb. 25—26*) sieht.

Die vorhin erwähnte Lanzenspitze aus Tarvastu hat ein der Anzylus-Zeit eignes, tief eingeschnittenes, netzähnliches Ornament, während die Striche an den Pärnuer Knochengерäten nur leicht in die Oberfläche eingeritzt sind. Diese letztere Art ist der arktischen Kultur aus dem Ende der Steinzeit eigen (*Abb. 31—36*). Unter den Geräten von Pärnu gibt es zahlreiche lokale Formen, wie das beilähnliche Gerät (*Abb. 36*), ein eigenartiges Erzeugnis der arktischen Kultur. Das weitbekannte Ringornament mit einem Punkte in der Mitte des Ringes bedeckt das Beil aus dem Sauga-Flusse (*Abb. 29*). Mit Ringen ornamentierte Geweihbeile sind aus Österreich, Deutschland und Dänemark bekannt. Von all diesen unterscheidet sich das Beil aus dem Sauga-Fluss durch seine bei den Geweihbeilen aussergewöhnliche Form.

Inwieweit hier ein offener Einfluss der Metallbeile mitgewirkt hat, lässt sich nicht feststellen, da das Beil keine direkte Nachbildung der Metallbeile ist, sondern nach eigenem Geschmack hat der Meister fremde Formen in Hornmaterial wiedergegeben. Das betreffende

Beil war sicherlich ein Luxusexemplar, das nicht zur alltäglichen Arbeit benutzt wurde.

Die mit Ringen ornamentierten Geweihbeile sind meistens in Flüssen oder in ausgetrockneten Flussläufen gefunden worden; sie sind nicht zufällig verloren, wahrscheinlich aber seiner Zeit als Opfergaben ins Wasser geworfen worden.

Am schwersten ist es, das Alter der beschriebenen Gegenstände zu bestimmen, denn es sind alles zufällige Funde und nicht Ergebnisse wissenschaftlicher Ausgrabungen. Die mit Bohrlöchern ornamentierten Geräte sind zu gering an Zahl und von ganz unbestimmtem Typus. Was die Angeln anbetrifft, so könnte deren Form eher zu einem älteren Typus gerechnet werden als zu einem jüngeren. Ihre primitive Befestigungsweise besagt nicht viel, denn die verschiedenen Arten der Befestigung konnten auch nebeneinander bestehen.

Typologisch wertvoll ist der in die Tourassien-Zeit gehörende Angelfund aus Bayern (*Abb. 27*), welcher dem Angelhaken aus Pärnu (*Abb. 26*) sehr ähnlich ist.

Der Typus der Lanzenspitze aus Tarvastu ist sehr alt; sie hat übrigens eine Oberfläche, wie sie sich nach P. W. Thomson nur in der borealen Blekeschicht so gut erhalten hat. Wahrscheinlich gehört dieses Gerät ungef. in die Kunda-Zeit. Die Geräte aus dem Pärnu-Flusse sind in ihren Formen, sowie in ihrem leicht geritzten, für das Ende der Steinzeit charakteristischen Ornament jung und gehören der letzten Zeit der langandauernden Besiedelung am Pärnu-Flusse an. Das Beil aus dem Sauga-Fluss kann nicht von den südlicher vorkommenden, mit Kreis und Mittelpunkt verzierten Geweihbeilen beeinflusst worden sein, welche alle zu weit verstreute Einzelercheinungen sind. Der Fundort der Geräte bietet keine genügenden Anhaltspunkte für die Bestimmung des Alters derselben; es muss bemerkt werden, dass der Fundort ungef. 60% von der Höhe des „altbaltischen Meeres“ liegt, was die höchste Altersgrenze des Fundes ergeben könnte. Der Form und dem Ornament nach gehört das Beil zweifellos in die jüngere Bronze- oder in die ältere Eisenzeit.

Prof. Dr. M. J. Eisen. — Weihnachtsstroh (S. 67–80).

Nicht der Weihnachtsbaum, sondern das auf den Fussboden gebreite Stroh war früher das Wahrzeichen der Weihnacht.

Diese Sitte hat in ganz Estland geherrscht. Wenn zu Weihnachten Stroh in die Stube getragen wurde, kam zu Neujahr Heu an dessen Stelle oder umgekehrt. Auch die Kirchendielen, nicht nur in Estland, sondern auch in Nord- und West-Europa wurden mit Stroh belegt. Wegen der Feuersgefahr wurde diese Sitte im Laufe des 19. Jh. in Finnland verboten, im J. 1913 sah man aber noch Weihnachtsstroh in der Kirche zu Pöytyä (Finnland).

Die Sitte reicht bis ins Heidentum zurück, ist dann vom Christentum umgedeutet und übernommen worden. Dem Weihnachtsstroh ist eine magische Kraft eigen, die von Weihnachten bis zur nächsten Ernte währt.

Es folgt ein kurzer Überblick über die Deutung des Strohs bei verschiedenen Forschern. Varonen bringt die Sitte in Verbindung mit dem Totenkult, speziell mit der Wanderung der Seelen zu Weihnachten; Celander glaubt an Beziehungen zur kommenden Ernte. Unbefriedigt lässt die Erklärung Nilssons, der darin bloss ein Schutzmittel gegen die Kälte sieht.

Schon das Hereintragen des Strohs, welch letzteres auch kurzweg „Weihnachten“ genannt wird, ist mit gewissen Fragen und Antworten verbunden, die zwischen dem Überbringer (Knecht oder Hausfrau) und dem Empfänger (Hauswirt) hinter der geschlossenen Stubentür stattfinden.

Oft ist es die erste Garbe, die von der Ernte bis Weihnachten ungedroschen aufbewahrt wird und deren magische Kraft eine gute zukünftige Ernte sichert oder, nach Weihnachten den Haustieren gefüttert, diese gedeihen lässt.

In Ridala und Pühalepa blieb die erste Garbe bis Weihnachten in der Klete, wurde dann in die Stube gebracht und mit Speise und Trank bewirtet. Auf Dago wurde das Stroh reihenweise vor die Tür gebreitet, wohin vorher mit Kohle Kreuze gezeichnet worden waren. Die erste Garbe hiess auch „Riegenpfaffe“. In Töstamaa liess man niemand auf das Heu treten, ohne ihn vorher mit Wasser besprengt zu haben. An manchen Orten wurde das Stroh gleich nach den Feiertagen hinausgetragen, an anderen blieb es bis zum Sylvesterabend liegen, und dann wurde an Stelle des Strohs Heu hereingetragen (oder umgekehrt, s. o.). In Räpina wurde das Vieh mit diesem Heu gefüttert. Ziemlich allgemein ist die Sitte, von dem Weihnachtsstroh eine Handvoll Ähren gegen die Stubendecke zu werfen, die in der Riegenstube gewöhnlich aus Balken bestand. Nach den hängenbleibenden Ähren weissagte man die zukünftige Ernte. Berichte darüber finden sich aus Dago, aus der Wiek, aus Harrien und Wierland.

Am Neujahrstage beeilte man sich, aus der Kirche heimkehrend, diese Ähren abzuschlagen, was Erfüllung der Wünsche brachte, schnelles Gelingen der Arbeit bedeutete oder das Vieh, dem es gebracht wurde, vor bösem Blick bewahrte. In Lügänuse wurden diese Ähren, in ein Bündel gebunden, in die Klete gehängt, damit der Kornkasten immer gefüllt bliebe. Auch die Art, wie mit dem Weihnachtsstroh umgegangen wurde, hatte Einfluss auf die Ernte. Mancherorts war es verboten, das Stroh zu ver trampeln und durcheinander zu werfen, an anderen dagegen erwünscht, damit das Kornfeld vom Winde nicht zerzaust würde. Besonders guten Einfluss auf die nächste Ernte versprach man sich vom Schlafen auf dem

Stroh in der Weihnachtsnacht. Auf Ösel konnte selbst der Teufel beschworen und über die Zukunft ausgefragt werden mittels des Strohs, das auf das Winterroggenfeld getragen wurde. Auch auf das Geflügel erstreckt sich die Wirkung des Strohs. Die Hausfrau musste aus dem Stroh einen Ring flechten und in diesem die Hühner füttern, um das Auswärtslegen zu verhüten. Stellenweise wurde im Frühling das Vieh mit dem Stroh beräuchert, was vor bösem Blick schützte. Das Stroh oder die Asche des verbrannten Strohs wurden gewöhnlich aufs Feld gebracht. Wenn etwas vom Felde gestohlen, und das Land dadurch „verdorben“ war, konnte es durch das Verbrennen von Weihnachtsstroh auf ihm wieder geheilt werden.

Im Allgemeinen fördert das Weihnachtsstroh den Getreidewuchs und bringt dem Vieh Gedeihen.

Aus dem Weihnachtsstroh verfertigte man auch Deckengehänge, sog. Weihnachts- oder Neujahrskronen (näheres darüber im Artikel von H. Kurrik im IV. Jahrbuch d. ENM. 1928, S. 57 ff.) und Kreuze, die, am Heiligedreikönigstage auf den Brunnendeckel gelegt, das Wasser vor Verderben und Verzaubern bewahren sollten. In Ridala sollte ein aus Stroh gemachter Fuchs, vor der Haustür angebracht, vor bösem Blick schützen.

In manchen Gegenden verkleideten sich die Knaben zu Weihnachten und trügen dann Mützen (Abb. 41) oder Gurten aus Stroh oder auch nur Strohbindel. In der Gegend von Walk hatten diese Masken eine Jacke aus Stroh; um den Hals warf man ihnen eine Blutwurst, dieses sollte den Feldern und den Schweinen Gedeihen bringen. Zu den Weihnachtsspielen gehörte der *Schuster* (Abb. 38—40), dem ins Auge gestochen wurde.

Zum Schluss folgt ein Überblick über ähnliche Sitten und Bräuche in Finnland, Schweden, Deutschland, Frankreich, Galizien, in der Ukraine und bei den Weissrussen.

Museumsassistent G. Ränk. — Ein seltenes Fanggerät der Sperrfischerei (S. 81—87).

Über eine seltene Art der Sperrfischerei berichtet der Verfasser nach eigenen Beobachtungen am Mädafluss im Kr. Werro. In diesem Flusse befindet sich ein Fischzaun, der allerdings erst im Frühjahr 1929, jedoch bis ins Einzelne nach alten Vorbildern, errichtet wurde und wohl der letzte seiner Art ist. Dieser Fischzaun heisst *kaitis*, Abb. 46 gibt den Grundriss desselben wieder; er ist nierenförmig, besteht aus einem Hof und zwei Flügeln, von denen der eine bis ans Ufer reicht, der andere aber mitten im Fluss eine Biegung im rechten Winkel macht. Die auf dem linken Flügel angebrachte Reuse gehört nicht zur Konstruktion des Zaunes und ist später als sekundäres Fanggerät hinzugefügt worden. Der Zaun besteht aus 1,5—2 cm dicken, 350 cm langen Latten aus Kiefern- oder Tannen-

holz, die in Abständen von 1,5 cm mit dem zugespitzten unteren Ende in den Boden, mit der oberen Spitze an Stützbalken befestigt sind; ausserdem sind sie an zwei Stellen mit Ruten durchflochten (Abb. 47). Der Hof selbst ist umgeben von einem Bretterverschlag, von dem aus der Fischer die Beute besichtigen und mit einem Netzhamen herausholen kann. Der *kaits* wird gewöhnlich im Frühling zur Laichzeit der Hechte in die Flussmündung eingebaut, daher mit der Kehle stromabwärts. Im Herbst wird er auseinandergenommen und über Winter verwahrt. Der Verfasser weist auf die Beschreibung von früher bekannten Fischzäunen aus Estland bei Sirelius hin, deren Namen aber bereits vergessen oder nicht genannt werden. Er kommt zu dem Schluss, dass der Fischzaun *kaits* die Behauptung Prof. Sirelius' bestätigt, der nämlich gesagt hat, dass der in Finnland bekannte Fischzaun *katiska* — Wort und Sache — eine slavische Entlehnung sei, die über Estland nach Finnland gekommen ist.

Museumsassistentin *H. Kurrik*. — Estnische Spitzen (S. 88—119).

In den Beständen des Estnischen Nationalmuseums finden sich 1632 Spitzen, die zur estnischen Volkstracht gehören und in vorliegender Arbeit beschrieben werden. Zu den älteren Spitzen gehören die geknüpft Spitze, die Klöppelspitze, die Netzstickerei und die auf Birkenrinde genähte Spitze, zu den neueren die Häkel- und die Strickspitze. Die Franse und der Durchbruch gehören nicht in den Rahmen dieser Arbeit. Die Tüllspitze, obwohl in Süd-Estland in neuerer Zeit zur Volkstracht gehörend, ist keine volkstümliche Handarbeit und wird am Schluss nur zum Vergleich herangezogen.

Die geknüpft Spitze wird entweder aus den hängenden Fäden des Stoffendes geflochten und geknüpft oder nur geflochten. Nicht nur weisse, sondern auch 2-farbige, gestreifte Stoffenden sind entweder zu gestreiften oder zu karierten Spitzen verarbeitet worden. Die Spitze gehörte im Norden zur Bluse, im Süden zu Schürzen, Handtüchern usw.

Nach einer kurzen Definition der Klöppelspitze und der dabei vorkommenden Schläge, folgt eine Beschreibung der verschiedenen Werkzeuge, wie Klöppelpolster, Klöppel und Nadeln.

Die Polster sind 1) knäuelartig, 2) längliche, 4-eckige Kissen, 3) zylinderförmig, bis 75—85 cm lang, mit Langstroh gefüllt, 4) ringförmig, mit einer verstellbaren Walze und 5) keilförmige Kissen (Abb. 55—58).

Sehr verbreitet sind die Klöppel auf Abb. 59. Die auf Abb. 60 kommen dagegen nur in NW-Estland vor. Nach älteren Mitteilungen sind auch Vogel- und Hasenknochen als Klöppel benutzt worden.

Als Nadeln dienten Holzstiftchen, Fischgräten, Messingnadeln eigner Arbeit, aber auch gewöhnliche Stecknadeln. Klöppelbriefe kennt man in Eesti nicht.

Dem Charakter nach lässt sich die Klöppelspitze in 3 Gruppen teilen: 1) die Inselspitze, 2) die Festlandsspitze und 3) die setukesische Spitze.

Auf den Inseln finden wir teils die primitive Flechtspitze, teils die entwickelte Klöppelspitze mit Leinenschlag und mit Netzgrund.

Die Flechtspitze ist weiss oder farbig, schmal an buntgestickten Hauben (Ösel) und Blusen (Küno), breit an Kragen und Schürzen (Mustjala).

Jede Insel hat einen besonderen Typ von Spitzen mit Netzgrund ausgearbeitet, der sich hauptsächlich durch das Ornament von den andern unterscheidet. Am mannigfaltigsten sind die Spitzen auf Runö (Abb. 69—72). Rogö und Risti, Kr. Harrien sind die einzigen Gegenden in N-Estland, wo die weisse Leinen- resp. Baumwollspitze nicht nur die Bluse, sondern auch die Haube zierte.

Teilweise haben die Spitzen mit Netzgrund einen dickeren weissen oder farbigen eingeklöppelten Konturfaden, der das Muster umgibt. Farbig ist der Konturfaden an den Kragenspitzen auf Ösel und den Haubenspitzen auf Küno, weiss an den Spitzen auf Runö, Küno, Rogö und in Risti. Hier sei erwähnt, dass die Einwohner von Runö, Rogö u. Risti Schweden sind.

Die Festlandsspitze ist eine mehr oder weniger grobe Torchonspitze. Einzelne Gruppen unterscheiden sich durch ihr Ornament oder das Material. So kommt z. B. in Nord-Estland eine Gruppe von Spitzen vor mit Rankenmuster und eingeklöppeltem dickerem Konturfaden; im Kr. Pernau ist die Spitze durchweg aus feinerem Garn lose gearbeitet; zuletzt sei die durch das Ornament und den weissen allerdings eingenähten Konturfaden stark an die Küno-, Runöspitze erinnernde Spitze in Urvaste, Kr. Werro erwähnt.

Die setukesische Spitze ist ausnahmslos 2-farbig, weiss-rot. Bei der älteren Spitze wechseln weisse und rote Fäden ab, oder es ist ein roter Faden als Muster in den fertigen Grund gezogen. Später finden wir an den Spitzen rote Kanten, von denen die roten Fäden über die weisse Mitte greifen und diese gleichsam mit Kettenstichen oder richtiger -schlägen beiderseitig bedecken. Zuletzt besteht die Spitze bloss noch aus dem weissen Löcherschlaggrund und dem roten Deckmuster (Abb. 78). Eine Gruppe für sich bildet die aus farbigem Wollgarn geklöppelte Spitze, die auf rotem Grund ein gestreiftes Zickzackmuster aufweist. Die Spitze gehörte als Abschluss an das lang herabhängende weisse Kopftuch, mit bunter Stickerei auf rotem Grund und weiss-roten Webeborten.

Die estnische Netzstickerei hat gerades oder schräges

Netz. Das gerade Netz an den Enden des weissleinenen Schultertuches (Kr. Fellin) ist dicht bestickt, wozu weisser Leinenfaden oder auch bunte Wolle benutzt wurde. Gerades Netz bis zu 26 cm Breite weisen auch die Spitzen an den Blusen auf Moon auf.

Schräges Netz mit eingeknüpftem grosslöchrigem Muster finden wir in Jämaja (Ösel), als Randverzierung der Brauttücher. Sehr schlicht bestickt ist das schräge Netz der festländischen Hauben.

Zu der Gruppe der älteren Spitze gehört als letzte die auf Birkenrinde genähte Spitze. Auf rohe Birkenrinde von der Länge und Breite der zu arbeitenden Spitze werden erst zwei Längsfäden an den Seiten mit kurzen Stichen befestigt, und zwischen diese dann im Spitzenstich die schlichte Haubenspitze mit festem Leinenfaden genäht. Zu den genähten Spitzen gehört auch die Filetimitation mit genähtem Knoten (Abb. 86—87).

Häkeln lernte man auf dem Festlande vor ungef. 60—70 J., auf Moon vor ungef. 25 Jahren. Gehäkelt wurde früher hauptsächlich in Längsreihen. Als Verzierung zur Volkstracht hat sich die Häkelspitze nur auf Dago, Moon und in Setukesien eingebürgert. Eigentümlich ist die aus farbiger Wolle gehäkelte setukesische Spitze, wobei 2—10 Farben in einer Spitze vorkommen. Diese bunte Spitze ersetzt die ältere Klöppelspitze am langen Kopftuch. Die Strickspitze kommt selten vor und hat als Verzierung der Volkstracht keine grössere Bedeutung gehabt.

Abb. 91 gibt einen Überblick über die Verbreitung der farbigen Spitze, zu welcher nicht nur die ganz aus farbigem Garn gearbeitete Spitze gerechnet wird, sondern auch die Spitze mit einem bunten Konturfaden oder farbiger Stickerei.

Die estnische Spitze wurde gewöhnlich zu eigenem Bedarf aus selbstgesponnenem Leinengarn, späterhin teils auch aus Baumwolle gearbeitet. Sie gehörte immer zu irgend einem Teile der Volkstracht, dem sie sich harmonisch anschloss (Abb. 92). Zusammen mit der Volkstracht schwand auch die alte Spitze, oder wurde in den Gegenden, wo die Tracht sich länger erhielt, teils durch die neuere Häkelspitze, teils durch die gekaufte, von Berufsarbeiterinnen gestickte Tüllspitze, in geringerem Masse durch die Maschinenspitze ersetzt. Geklöppelt wird gegenwärtig noch auf Küno, Runö, Rogö und in Risti. Aber auch in entlegeneren Gegenden des Festlandes findet sich manch altes Mütterchen, das diese Kunstfertigkeit noch nicht vergessen hat.

Das Alter der älteren Spitzen in den Beständen des Museums ist durchschnittlich 100 J., steigt aber bei einzelnen, wie Klöppel- und Netzspitzen bis über 200 Jahre. Offen bleibt aber noch die Frage über die Herkunft des Spitzenklöppelns resp. -knüpfens sowie über das ursprüngliche Alter dieser Kunstfertigkeit in Estland.

Bibliothekar *R. Antik*. — Die estnische Archivbibliothek (S. 120—154).

Die Archivbibliothek des Estnischen Nationalmuseums erfüllt in Estland die Aufgabe einer Nationalbibliothek, in der alle Veröffentlichungen gesammelt werden, die: 1) in estnischer Sprache erscheinen, 2) in Estland gedruckt werden, 3) sich auf Estland beziehen. Die Archivbibliothek steht in Estland ihrer Grösse nach an zweiter Stelle (an erster die Universitätsbibliothek in Dorpat).

Zuerst gibt der Verfasser einen Überblick über die Sammler von estnischsprachiger oder Estland und sein Volk behandelnder Literatur vor der Gründung des E. N. M. Die ersten Sammlungen dieser Art sind von privater Seite, von Einzelnen, getroffen worden. Als den bedeutendsten von ihnen muss man Joh. Heinr. Rosenplänter nennen in den ersten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts. In seiner ersten Bibliographie der estnischen Literatur „Übersicht der estnischen Literatur, nach dem Inhalte der Schriften und chronologisch geordnet“ registriert er alles, was bis 1830 erschienen ist, zugleich ersehen wir daraus, dass er zwei Drittel der damals bekannten estnischen Bücher selbst besessen hat. Ähnliche Sammlungen besaßen zu jener Zeit auch der livländische Generalsuperintendent Dr. K. E. Berg und der Seminarinspektor D. H. Jürgenson. Alle drei genannten Bibliotheken gelangten nach dem Tode ihrer Besitzer in die Bibliothek der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Diese Gesellschaft wurde 1838 gegründet zur Kenntnis der Vergangenheit und Gegenwart des estnischen Volkes, seiner Sprache und Literatur, sowie des von ihm bewohnten Landes. Zu dem Zwecke sammelte die Gesellschaft schriftliche und andere Denkmäler, u. a. war sie bestrebt, auch eine estnische Bibliothek anzulegen mit allen estnischsprachigen oder das estnische Volk behandelnden Werken. Anfangs wurde die Bibliothek eifrig vergrößert, nicht nur durch Neuerscheinungen, sondern auch durch Erwerbung älterer Werke. Im Zeitraum von 1832—1865 sind, soweit es sich heute feststellen lässt, ungefähr 1800 estnische Bücher erschienen, von denen die Gesellschaft 1395 besitzt. Während die Gesellschaft von der älteren estnischen Literatur (bis 1865) etwa 80% besaß, übersteigt der Zuwachs von 1865—1920 kaum 10%. Die estnische Büchersammlung der G. E. G., etwa 3500 Nummern, wurde 1921 in der Universitätsbibliothek deponiert. Neben der G. E. G. sei der leidenschaftliche Bibliophil Mihkel Jürgens, von Beruf Buchbinder, erwähnt. Er versuchte in Pernau nach demselben Prinzip, estnische Bücher zu sammeln, wie die G. E. G. es in Dorpat tat. Beachtenswert ist seine Sammlung älterer Werke, wie aus den von ihm herausgegebenen Katalogen (1857 u. 1864) ersichtlich ist. Nach seinem Tode (1874) ist seine Bücherei stückweise verkauft worden. Noch zwei Sammlungen seien erwähnt, deren Ziel es allerdings nicht war, alle estnischsprachige und Estland betreffende Literatur zu erwerben, die aber dennoch über bemerkenswertes Material verfügen.

Eine derselben ist die Bibliothek der Ges. d. Estn. Literaten (Eesti Kirjameeste Selts) in Dorpat (gegr. 1871), welche im J. 1894, nach Auflösung der Ges., dem Verein Studierender Esten übergeben wurde. Die andere Sammlung gehört der Estländischen Literarischen Gesellschaft in Reval, deren Tätigkeit 1842 beginnt; die estnischsprachige u. Estland betreffende Literatur umfasst dort eben 4—5000 Bücher.

Gegen Ende der 80-er Jahre des vor. Jh. beginnt der Verein Stud. Esten eine Sammlung im Sinne einer Nationalbücherei und erwirbt so eine grosse Kollektion von Estika und Baltika, Büchern u. Zeitschriften.

Als bei der Gründung des E. N. M. 1909 als eine der Abteilungen eine zentrale Nationalbibliothek geplant wurde, betrachtete der Ver. Stud. Esten seine Arbeit in diesem Sinne als beendet und beschloss, seine Bücherei dem Museum zu übergeben. Diese reichhaltige, über 10 000 Bände umfassende Sammlung legte den Grund zur gegenwärtigen Archivbibliothek. Trotz Raummangels hielt das E. N. M. es für eine seiner ersten Pflichten seine Bücherei zu fördern und zu vervollständigen, selbst für den Fall, dass die Bücher fürs erste in Kisten liegen bleiben mussten.

Durch unermüdliches Bemühen von Seiten des E. N. M. gelang es, einen Teil der Zensorexemplare aus Dorpat, Reval und St.-Petersburg zu erhalten. Auch aus der öffentlichen Kaiserlichen Bibliothek in St.-Petersburg wurden im J. 1916 ungefähr 6000 Bände Estika und Baltika dem E. N. M. übergeben, ebenso von der russischen Akademie der Wissenschaften deren Publikationen usw. Da kein Gesetz über Pflichtexemplare existierte, und die Zensoren nur diejenigen Bücher überliessen, die sie nicht selber brauchten, so wurden die Archive aller einheimischen Druckereien und Verleger durchstöbert, und alles, was dort liegen geblieben war, in die Bibliothek gebracht, wie z. B. im J. 1916 ungef. 4000 Bücher aus der Druckerei H. Laakmann. Die Tagesblätter und Zeitschriften schickten ihre Publikationen grösstenteils kostenlos. Als Geschenke kamen im J. 1917 an die Gesellschaft: die Bücherei des Pastors Willem Reiman (zusammen 1115 Werke), 1034 Bücher von der Estn. Literarischen Gesellschaft, nach Liquidierung der Zensurverwaltung das ganze Archiv der Dorpater Zensur, usw. Käuflich erworben wurden besonders nach d. J. 1920 fremdsprachige Estika und Baltika, wozu die Auflösung der Bibliotheken der früheren Gutsbesitzer Gelegenheit bot.

Als es der Archivbibliothek glückte, grössere Räume zu finden, begann das Aufstellen und Ordnen der Bücher. Mit der Selbstständigwerdung der Republik (1918) erfüllte sich endlich der langgehegte Wunsch der Bibliothek, Pflichtexemplare aller Publikationen zu erhalten. Nach Aufhebung der Zensur waren die Druckereien verpflichtet, die für die Zensur bestimmten Exemplare ins Innenministerium zu schicken, das sie an Büchereien verteilte, wobei

das E. N. M. 1—2 Exempl. erhielt. Laut dem seit Frühjahr 1923 gültigen Druckgesetz werden zwei Exemplare von allen in den Reichsgrenzen erscheinenden Publikationen an das E. N. M. geschickt. Daneben vervollständigt man die Sammlungen durch Ankauf. Solche grösseren Erwerbungen waren im J. 1924 die Bibliothek von T. Mutsu (9425 Bände) und im J. 1925 diejenige v. J. Ploompuu (2072 Bände). In den letzten Jahren steigen die Neuerwerbungen durchschnittlich auf 5—6000 Bände im Jahr.

Der Bestand der Bibliothek zu Anfang 1931 war folgender:
Bücher:

Estika (estnischsprachige)	53 830	Bände
fremdsprachige Baltika, im Lande erschienene und das Land betreffende	24 800	„
Fenno-ugrica	1 595	„

Zeitschriften:

estnische Zeitungen u. Zeitschriften	5 808	Jahrg.
fremdsprachige	2 800	„
finnisch-ugrische	580	„

Sonstiges:

Periodika (Jahrbücher, fortlaufende Serien)	1 027	Bände
Nachschlagewerke und Handbücher	1 130	„
Geogr. Karten u. Pläne	1 200	„
Kleinere Schriften (Berichte, Flugblätter u. a. kleinere Druckschriften)	1 000	Mappen

Summa 93 770 Bände

Ausserdem besitzt die Bibliothek ungef. 400.000 Seiten an Manuskripten, eine Sammlung von Ausschnitten aus ausl. Blättern, die sich auf Estland beziehen, und einige tausend Bücher verschiedenen Inhalts.

Der Zahl der Bände nach nimmt die Archivbibliothek des E. N. M. in Estland die zweite Stelle ein, in den Baltischen Staaten aber die vierte.

Von estnischen Büchern und Zeitschriften sind 90% in der Bibliothek vertreten, und sie ist in Bezug auf Baltika eine der vollständigsten in den Balt. Staaten. Einen besonderen Wert hat die Abteilung Periodika, als einziger Ort, wo alle Zeitschriften und Tagesblätter gesammelt werden.

Der Raumangel, der die ganze Zeit hindurch der Entwicklung und der Aufstellung der Bibliothek hinderlich war, wurde im J. 1924 dadurch behoben, dass vom Museumsverein für die Bibliothek ein eigenes Haus gekauft wurde.

Die Bibl. hat bisher nur einen alphabetischen Autorenkatalog. Da eine estnische Bibliographie grösstenteils noch fehlt, versucht der erwähnte Katalog, diesen Mangel teilweise zu beseitigen. Durch-

schnittlich kommen drei Zettel des alphabetischen Katalogs auf jedes Buch. Auf Zettel wird der Inhalt von Sammelwerken vermerkt; es wird auf die Herausgeber, Mitarbeiter, Übersetzer, Serien usw. hingewiesen. Beim Katalogisieren sind mit einigen Änderungen die „Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken,“ benutzt worden. Druckschriften unter vier Seiten bleiben unkatalogisiert, ausserdem Berichte, Statuten usw., die in Mappen nach dem Herausgeber oder inhaltlich geordnet werden.

Neben Büchern werden auch Tagesblätter und Zeitschriften katalogisiert, eine Arbeit, die vom Bibliographischen Institut an der Archivbibliothek ausgeführt wird. Das Institut arbeitet nach dem Dezimalsystem von Melvil-Dewey. Der grösste Teil der bis zu Anfang unseres Jh. erschienenen Zeitschriften ist schon registriert worden, wobei 420.500 Zettel ausgefüllt worden sind.

Da die Bibliothek von den älteren Büchern oft mehr als ein Exemplar besitzt und von den neueren im Lande erscheinenden zwei Exemplare erhält, ist die ganze Sammlung in zwei Unterabteilungen geteilt 1) die Archiv- und 2) die Dublettensammlung, welche letztere allein der Benutzung freigegeben ist. Aus der Archivsammlung dürfen Bücher nur mit besonderer Erlaubnis des Bibliotheksleiters benutzt werden, und zwar nur, wenn Dubletten nicht vorhanden sind.

Die Bücher sind rein mechanisch der Grösse nach aufgestellt, wobei fünf verschiedene Formate in Betracht kommen.

Es sind noch zu erwähnen das Akzessionsjournal und je ein Standortkatalog für jedes einzelne Format.

Ausgeliehen werden die Bücher nur zur Benutzung im Leseaal. In Ausnahmefällen können Bücher aus der Dublettensammlung nach auswärts und auch nur an Bibliotheken verliehen werden. Durchschnittlich werden 10.000 Bände jährlich benutzt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN.

1. Verbreitung der Namen des Fastnachtstages (nach den Sammlungen des Estn. Folkloristischen Archivs).
2. Verbreitung der aus bestimmten Stücken des Schweines bereiteten Fastnachtsspeisen in Eesti:
 - aus den Füßen, † aus d. Kopf, ° aus d. Schwanz, ^ aus der Magenhaut, √ aus der Brust, × aus der Kopfhälfte.
3. Schweinsknochenspiel, Jaagupi, Kr. Pärnu.
4. Eiskarussell. Nach einer Zeichnung v. E. Ahas.
- 5-6. Kopfbürste, Ksp. Karksi, und sog. Lausbrett, Töstamaa, Kr. Pernau.
7. Ordnen des Spiralzugnetzes auf Tragen.
8. Die Netze werden ins Boot getragen.
9. Abfahrt zum Fischfang.
10. Schema der Windungen des Spiralzugnetzes.
11. Der Fischer im inneren Ringe hebt das innere Ende des Netzes mit den Fischen in das Boot.
12. Hornidol, aus dem Pärnu-Fluss.
13. Tonidol aus Schipenitz.
14. Tierskulptur aus dem Sauga-Fluss.
15. Tierkopf aus Horn, Rinnukalns, Lettland. Nach Grewingk.
16. Vogelkopf aus Knochen, Volosovo, Russland. Nach Brogger.
17. Vogelkopf aus Knochen, Rinnukalns, Lettland. Nach Grewingk.
18. Holzlöffel mit Entenkopf, Šigirskoje, Russland.
19. Holzlöffel mit Entenkopf, Moorfund aus Finnland, Pielisjärvi, Nord-Karelien. Nationalmuseum, Helsingfors.
20. Entenkopf aus Knochen. Volosovo, Russland.
21. Vogel aus Knochen. Rinnukalns, Lettland.
22. Knochenfragment mit Bohrlöchern aus dem Pärnu-Fluss.
23. Feuerbrett der Tschuktschen. Nach Bogoras.
24. Feuerbrett der Tschuktschen. Nach Bogoras.
25. Defekte Knochenangel mit Bohrlöchern aus dem Pärnu-Fluss.
26. Knochenangel mit Bohrlöchern aus dem Pärnu-Fluss.
27. Knochenangel aus der Fränkischen Schweiz. Nach Forrer.
28. Knochenplatte mit Bohrlöchern aus dem Pärnu-Fluss.
29. Hornbeil mit konzentrischen Ringen aus dem Sauga-Fluss.
30. Ornamentierte Lanzenspitze aus Knochen mit Feuersteinsplittern aus Tarvastu-Ulbi, Kr. Fellin.
31. Fragment einer Lanzenspitze aus dem Pärnu-Fluss.
32. Lanzenspitze aus Knochen mit Strichornament aus dem Pärnu-Fluss.

33. Fragment einer Knochenharpuné aus d. Pärnu-Fluss.
34. Harpune aus Knochen mit Strichornament aus dem Pärnu-Fluss.
35. Knochenstäbchen mit Strichornament aus dem Pärnu-Fluss.
36. Beilähnliches Horngerät aus dem Pärnu-Fluss.
37. Weihnachtskrone aus Stroh, Vorms.
38. „Weihnachtskatze“, Pühalepa, Dago.
39. „Neujahrsschuster“, Jaagupi, Kr. Pernau.
40. Strohpuppe, Mihkli, Kr. Pernau.
41. Neujahrsmütze, Karuse, Kr. Wiek.
42. Weihnachtsalter aus Schweden. Nach Celander.
43. Weihnachtsalte aus Schweden. Nach Celander.
44. Weihnachtsbock aus Schweden. Nach Nilsson.
45. Fischzaun „kaits“ im Mädafluss, Kr. Werro (von vorn).
46. Grundriss des Fischzaunes.
47. Schema des Zaungeflechts.
48. Hamen zum Herausholen der Fische aus dem Fischzaun.
49. Das Herausholen der Fische.
50. Schema eines älteren Fischzaunes vom Mädafluss. Nach einer Zeichnung von Rämmann.
51. a — Flechte und Knoten der geknüpften Spitze.
b — Flechte der Klöppelspitze.
52. Knüpfspitze, Kõpu, Kr. Fellin.
53. Knüpfspitze, wahrsch. aus N.-Estland.
54. Knüpfspitze, Tori, Kr. Pernau.
55. Klöppelndes Mädchen aus Rogö.
56. Die 85. J. alte Klöpplerin Anna Türk, Küno.
57. Klöpplerin auf der Landwirtschaftl. Ausstellung in Dorpat.
58. Klöppelkissen, Runö. Im Arensburger Museum.
59. Klöppel.
60. Klöppel.
61. Klöppelnadeln.
62. Verbreitung der Klöppelspitze.
63. Klöppelspitze, Püha, Ösel.
64. Klöppelspitze, Mustjala, Ösel.
65. Hauer zum Glätten der Spitze, Mustjala, Ösel.
66. Klöppelspitze, wahrsch. aus Ost-Ösel.
67. Klöppelspitze, Pöide, Ösel.
68. Klöppelspitze, Küno.
- 69—72. Klöppelspitzen, Runö.
- 73—74. „ Klein-Rogö.
75. Klöppelspitze, Jaani, Kr. Harrien.
- 76—77. Klöppelspitzen, Urvaste, Werro.
78. Klöppelspitze, Setukesien.
79. Verbreitung der mit einem durchlaufenden Faden gearbeiteten Spitzen :
— Netzspitze mit geradem Netz, \wedge Netzspitze mit schrägem Netz, \circ auf Birkenrinde genähte Spitze, \bullet Häkelspitze, $+$ Strickspitze.
80. Netzspitze, Helme, Fellin.
81. „ Moon.
82. „ Suure-Jaani, Kr. Fellin.
83. „ Jämaja, Ösel.
84. Auf Birkenrinde genähte Spitzenprobe, Paistu, Kr. Fellin.
85. Auf Birkenrinde genähte Spitze, Kolga-Jaani, Kr. Fellin.
86. Genähter Knoten der Filetimitation.
87. Filetimitation mit genähtem Knoten.
88. Häkelspitze, Pühalepa, Dago.
89. „ Setukesien.
90. Strickspitze, Puhja, Kr. Dorpat.
91. Verbreitung der farbigen Spitze.

92. Verbreitung der Spitze im Zusammenhang mit den verschied. Teilen der Volkstracht:
 ≡ Spitze an Blusen, ||| Spitze an Hauben und Kopftüchern, /// Spitze an Hemden (Kragen u. Schultern).
93. Verbreitung der Metall- und Tüllspitze:
 ^ Metallspitze an Hauben, o Metallspitze an Blusen, + Tüllspitze an Hauben.
94. Tüllspitze, Rõngu, Kr. Dorpat.
95. Bibliothek des Vereins Studierender Esten vor der Übergabe an das Estnische Nationalmuseum.
96. Teilansicht des Büchermagazins der Archivbibliothek.
97. Teilansicht des Zeitschriftenmagazins.
98. Manuskriptensammlung des Estn. Kulturgeschichtlichen Archivs.
99. Archivbibliotheksgebäude.
100. Kartohek des Estn. Bibliographischen Instituts.
101. Hauptlesesaal.

Sisukord.

	<i>Lk.</i>
Lihaheide Eestis. <i>E. Päss</i>	5—40
Käänipüügist Võrtsjärvel. <i>I. Manninen</i>	41—46
Skulptuur ja ornament Eesti kiviaja luuriistades. <i>R. Indreko</i> . .	47—66
Jõuluõled. <i>M. J. Eisen</i>	67—80
Haruldane kalapüünis. <i>G. Ränk</i>	81—87
Eesti pitsid. <i>H. Kurrik</i>	88—119
Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. <i>R. Antik</i>	120—154
Väljaannete vahetus 1930. a.	155
Referate	156—171
Verzeichnis der Abbildungen	172—174

Ar 931

Eesti